

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA

Publikuojama autobiografija nutrūksta ties rankraščio 60-to puslapio 4-ta eilute, vadinasi, autorius, stabtelėjęs rašinyje ties savo gyvenimo pusiaukele, net neužbaigęs pradėtos minties, kažkodėl darbo nebetęsė. Liko neužsiminta apie pagrindinius darbus ir pripažinimą. Iš to, kad tekstas nutrūksta puslapio pradžioje, taip pat ir iš turinio darytina išvada, kad skelbiamas rankraštis nėra išlikusi rankraščio dalis, o tiesiog dėl kurių nors priežasčių autoriaus neužbaigtas rašyti darbas.

M. Römerio asmenybė įdomi ne tik savo nuopelnais Lietuvai, bet ir tuo, kad jo pasirinktas gyvenimo kelias pasuko šonu nuo bajoriškos-lenkiškos visuomenės atstovui įprasto Lietuvoje kelio. Todėl autobiografija, atskleisdama vaikystės ir jaunystės metus (1880–1914), t. y. laiką, kai formavosi pažiūros, nulėmusios jo elgseną bei ištraukimo į lietuvių tautinio atgimimo procesą priežastis ir aplinkybes, yra ypač reikšminga visam gyvenimo keliui suvokti bei paaiškinti. Negana to – autobiografija įdomi ir vertinga kur kas platesniu požiūriu: čia daug vietos apmąstymams apie Lietuvos lenkų ir kitų tautinių mažumų vietą lietuvių tautinio atgimimo procese, apie jų pilietiškumo sampratą; M. Römeris pateikia plačią panoramą XX a. pradžios visuomeninio gyvenimo Vilniuje ir kitur, kur jam teko tuo metu gyventi ar lankytis (Peterburge, Paryžiuje, Krokuvoje).

Römeris nenurodo autobiografijos rašymo laiko, tai galima spręsti tik iš joje minimų tam tikrų konkrečių įvykių bei faktų. Antai autobiografijoje publicistas Liudvikas Abramovičius (Ludwik Abramowicz) apibūdinamas kaip „dabartinis Vilniaus savaitraščio Przegład Wileński redaktorius“. Yra žinoma, jog jis šį laikraštį redagavo 1921–1938 m., tad aišku, kad autobiografija turėjo būti rašoma kaip tik šiuo laikotarpiu. Bet tai – didokas tarpsnis, todėl tenka ieškoti kitų faktų, leidžiančių šiuos chronologinius rėmus kuo labiau susiaurinti. Tokiomis reikšmingomis ir patikimomis gairėmis galėtų būti, pvz., autobiografijoje paminėtas Tado Vrublevskio (Tadeuszo Wróblewskio) mirties faktas, leidžiantis konstatuoti, jog rašinys buvo rašomas ne anksčiau kaip šio žinomo Vilnijos veikėjo mirties dieną, t. y. 1925 m. liepos 3 d.

Pageibsti čia ir ta aplinkybė, jog Antanas Smetona apibūdinamas tik kaip buvęs pirmasis Lietuvos Respublikos prezidentas, o tai leidžia manyti, kad autobiografija buvusi rašoma dar prieš jam antrą kartą tampant prezidentu – prieš 1926 m. gruodžio 19 d.

Tad rašinyje minimas žodis „dabar“, lydintis ne vieno asmens ar reiškinių apibūdinimą, turėtų reikšti 1925 metų antrosios pusės–1926 metų laikotarpį.

Autobiografijos tekstas parašytas lietuviškai M. Römerio ranka ant 15 išilgai pusiau sulenktų didelio (35,5–43 cm) formato popieriaus lapų, abiejose pusėse, taigi po 4 puslapius kiekviename lape.

Publikuojamą M. Römerio autobiografiją išsaugojo ir maloniai leido paskelbti profesoriaus dukros: Konstancija Riomerytė, gyvenanti ir dirbanti Panevėžyje, bei vilnietės Jadvyga Vitkauskienė ir Žermena Zakarevičienė. Dėkui joms.

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA

a.

1880.V.5/17 d. esu gimęs Lietuvoje – Rokiškio (buv. Ežerėnų) apskr. Kriaunų (buv. Abelių) valsčiaus Bagdoniško dvare – Lietuvos lenkų bajorų šeimoje iš tėvų Mykolo-Kazimiero ir Konstancijos

Tukalaitės Römerių.

Mano tėvo – Römerių giminė – vokiečių, būtent – saksų kilmės; ji pateko Lietuvon ne tiesiai iš Saksonijos, o per Livžemę (Livoniją); būtent – Livžemės (Livonijos) Kardo Riterių Ordeno sekuliarizacijos metu vienas saksų Römerių, mano protėvis, buvo to Ordeno riteriu; jis priėmė evangelikų tikėjimą, apsivedė ir įsteigė Livžemės Römerių šaką; vienas gi jo ainių – Motiejus Römer'is – XVII amžiuje, būdamas dėl politinių priežasčių ištremtas iš Livžemės ir nustojęs ten savo turtų, kurie tapo konfiskuoti, pastojo Lenkų-Lietuvių Respublikos tarnybon, kaip artilerijos generolas, ir priėmė katalikų tikėjimą. Jis ir jo vaikai apsigyveno Lietuvoje, kur (Trakų vaivadijoje) gavo ir vėliau prisipirko dvarų, ir nuo XVII amžiaus Römerių šaka tebegyvena Lietuvoje.

Aš priklausau aštuntai kartai nuo ano Motiejaus Römerio (I. Motiejus Römer'is – II. Motiejus II Romer'is – III. Steponas-Jurgis Römer'is – IV. Steponas-Domininkas Römer'is – V. Mykolas Römer'is – VI. Mykolas II Römer'is – VII. Mykolas III Kazimieras Römer'is – VIII. aš, Mykolas IV Römer'is; per tą kartų eilę Lietuvos Römerių šaka susigiminiavo ir asimiliavosi su Lietuvos bajorija, priėmusi ir tos bajorijos pasisavintą lenkų kultūrą. Mano motinos – Tukaļų (gal reikėtų lietuviškai ištarti „Tukailų“ – iš tikrųjų taip ir ištaria vietos gudų liaudis Vileikos apskrity: „Tukaila“) giminė – Lietuvių kilmės, sulenkėjusi, apsigyvenusi Vakarų Gudijoje – Vileikos ir Borisovo apskrityse.

Iki 1890 m. aš augau tėvo dvare – Bagdonišky – Lietuvoje, gražiausios lietuvių kalbos apylinkėse. Tačiau namų kalba mūsų šeimoje buvo lenkų, bet aš – žinoma – mokėjau ir lietuvių kalbą, net pirmoji kalba, kurios buvau išmokęs, buvo ne lenkų, bet lietuvių, nes mano nenė buvo Lietuvė ir lietuviškai tebekalbėjo.

b.

1890 m. aš pastojau mokintis į Vilniaus I gimnazijos I klasę. 1892 m. mano tėvai atsiėmė mane iš II klasės Vilniaus gimnazijos ir nuvežė mane į Petrapilį, kur pastojau į tam tikrąją privilegijuotą t. vad. Teisės Mokyklą („Imperatorskoje Učilišče Pravoviedenijs“¹).

Tai buvo ypatingoji mokykla, į kurią priimdavo tikrai bajorų vaikus ir kurioje visas mokymosi laikas tęsėsi 10 metų; Mokykla buvo suskirstyta į du „kursus“, kurių žemesnysis (iš viso 7 klasės) atatiko gimnazijai su klasiškosios gimnazijos programa, gi aukštesnysis (iš viso 3 klasės) atatiko Universiteto Teisų Fakultetui su ta pačia šio Fakulteto mokymosi programa, nors mokymosi laikas buvo trumpesnis (3 metai vietoj 4). Šioje „Pravoviedų“ Mokykloje aš mokinaus nuo 1892–1901 m. Jos aukštesniajame, vadinasi – specialiaame juridiniame „kurse“ aš mokinaus nuo 1898–1901 m.

Iš žymesniųjų profesorių, kurių klausiau ir pas kuriuos aš laikiau repeticijas ir kvotimus, paminėsiu: prof. Kapustinas ir prof. Petražickas – Teisės enciklopedija, prof. Grimmas – Romėnų Teisės istorija ir dogma, prof. Latkinas – Rusų Teisės Istorija, prof. Pachmanas – Civilinė Teisė, prof. Tagancevas ir prof. Nabokovas – Baudžiamoji Teisė, prof. Martensas – Valstybinė Teisė ir Tarptautinė Teisė.

Mokymosi laikas buvo šioje Mokykloje trumpesnis, už tai mokymasis turėjo būti intensivesnis: be privalomųjų kvotimų iš visų išklaustų dalykų kiekvienų metų pabaigoje, reikėjo dar iš visų dalykų metų bėgyje laikyti t. vad. pusmetines repeticijas, o be to iš kai kurių pagrindinių dalykų laikyti dar du sykiu (spalių ir kovo mėn.) t. vad. kvartalines repeticijas. Be to, iš 3 pagrindinių dalykų (Rusų Teisės istorijos, Civilinės Teisės ir Baudžiamosios Teisės) buvo reikalaujamas diplominis rašto darbas. Kvotimai, repeticijos ir diplominiai rašto darbai buvo vertinami pažymėjimais nuo 1 iki 12. Diplominis pažymėjimas buvo nustatomas vidutiniškai iš pusmetinių repeticijų, diplominių rašto darbų ir kvotimų pažymėjimų.

¹ Imperatoriškoji teisės mokykla (rus.).

Mokiniai, baigę Mokyklą, buvo skirstomi į 3 kategorijas: klasifikacija buvo nustatoma diplominiiais pažymėjimais ir jų bendrąja išvada; į pirmąją kategoriją buvo skiriami tie mokiniai, kurių visų diplominių pažymėjimų bendroji išvada buvo nemažesnė, negu 11,50 ir kurių diplominiuose pažymėjimuose iš pagrindinių dalykų tegalėjo būti iš vieno dalyko 11, gi iš kitų po 12. Kadangi privilegijuotos „Pravoviedų“ Mokyklos tikslas buvo paruošti teisininkus valstybinei tarnybai, tai baigią Mokyklą mokiniai gaudavo iš karto tarnybinį laipsnį ir buvo tiesiog iš mokyklos be jokio prašymo skiriami tarnybon; kas nenorėjo tarnauti Valstybei, tas baigęs mokyklą turėjo pareikšti atsistatydinimo prašymą. Baigusiems pirmąją kategorija buvo suteikiamas tarnybinis laipsnys „tituliarnyj sovietnik“, II kategorija – „kolležskij sekretar“, III kategorija – „gubernskij sekretar“¹.

1901 m. aš baigiau „Pravoviedų“ Mokyklą I kategorija, gavau diplomą ir „tituliarnyj'o sovietnik'o“ laipsnį ir, nenorėdamas tarnauti Rusų Valstybei, prieš kurią buvau politiškai nusistatęs, aš pareiškiau atsistatydinimą iš šios tarnybos ir tais pačiais metais rudenį tapau iš jos paliuosuotas.

Aš norėjau toliau mokintis. Tėvai suteikė man lėšų vykti mokintis į užsienį. 1902 m. pradžioje aš nuvykau į Krokuvą, dar galutinai nenusistatęs dėl tolimesnio mokimosi krypties. Laikinais įsirašiau Krokuvoje vienam semestru laisvuju klausytoju į t. vad. Jogėlonų Universiteto Filosofijos Fakultetą; pasirinkau istorinio skyriaus paskaitas, klausiau prof. Stanislovą Smolką, prof. Potkovskį, prof. Černecką. Bet mane labiau traukė ne tiek politiškoji istorija, kiek socialiniai klausimai, ir aš, pasiteiravęs Krokuvoje ir surinkęs žinių, nutariau vykti į Paryžių į t. vad. Laisvąją Politinių mokslų Mokyklą (*Ecole des Sciences Politiques*).

Mano pažiūromis – teisių mokslo specialybė be papildymo šio mokslo gylesnėmis socialinėmis žiniomis – būtų vienpusiška; Teisė sudaro konstruktyvinę socialinio vystymosi formą, socialinio bendravimo kristalizaciją, socialinių reikalų ir socialinių junginių kovos išvadą, bet pažinimo pačių gyvų socialinių procesų, jų veiksmų, jų vystymosi metodų – pats formališkas, grynai konstruktyvinis ir dogmatinis teisės mokslas suteikti negali. Tokie buvo mano nusistatimo motyvai. Man rūpėjo pažinti tas, kas sudaro teisės pagrindą, kas gali išaiškinti formos turinį ir jos socialinę esmę.

1902 m. rudenį aš nuvykau į Paryžių ir įstojau šion Mokyklon.

Paryžiaus Politinių Mokslų Mokykloje veikė penki paraleli skyriai: diplomatinis, administracinis, socialinis-ekonominis, socialinis-finansinis ir bendrasis. Kiekvienas mokinys turėjo sau pasirinkti kurį nors vieną skyrių, bet savo mokimosi programos sudarime jam buvo paliekama plati iniciatyva: kiekviename skyriuje buvo tikrai 2–3 pagrindiniai dalykai, privalomi šio skyriaus mokiniams, kitus gi dalykus patys mokiniai galėjo pasirinkti savo nuožiūra iš dėstomųjų dalykų visumos, bet ta sąlyga, kad būtina susidarytų tam tikras paskaitų valandų skaičius. Tokiu būdu sudaryta kiekvieno mokinio mokimosi programa buvo registruojama ir diplomui gauti jis privalėjo šios programos ribose išklausti visas paskaitas ir išlaikyti kvotimus – be to parašyti vieną diplominį rašto darbą pas kurį nors profesorių iš savo programos dalykų. Mokimosi laikas tęsėsi 2 arba 3 metus; kvotimai buvo laikomi mokslo metų pabaigoje, bet galėjo būti mokinio nuožiūra arba išdėstyti 2 ar 3 metais, arba išlaikyti visi iš karto antrųjų arba trečiųjų metų pabaigoje (bet jeigu kas būtų pirmaisiais metais išlaikęs kuriuos nors kvotimus, o į trečiuosius metus dar neišlaikęs visų likusiųjų ir tebebūtų tęsęs mokslą ketvirtus metus pirmųjų metų kvotimai nebebūtų skaitomi ir turėtų būti iš naujo išlaikyti).

Pirmaisiais metais aš įsirašiau į diplomatinį skyrių, bet nuo 1903 m. rudens pakeičiau skyrių ir įsirašiau į socialinį-ekonominį. Iš viso aš mokinausi 3 metus – iki 1905 m. vasarai. Tarp kita ko klausiau šių profesorių paskaitas: de Foville (politinė ekonomija), Albert Sorel (diplomatinė Europos istorija nuo Didžiosios Prancūzų Revoliucijos iki dabartiniam laikui), Esmein (Prancūzijos konstitucinė istorija nuo Didžiosios Revoliucijos laikų), Anatol Leroy-Beaulieu (politinių problemų istorija svarbiausiose Europos Valstybėse per pastaruosius 25 metus), Vandai (Rytų problemos), Stourm (Finansai ir biudžetas),

¹ Titulinis patarėjas, kolegijos sekretorius, gubernijos sekretorius (rus.).

Arnanne (pinigai ir kreditas), Tarde (socialinė psichologija), Halevy (Socializmo doktrinų istorija) ir kiti. Tuo pačiu laiku aš per 2 metus klausiau Paryžiaus Universiteto Teisių Fakultete garsaus prof. Planiol'o civilinės teisės paskaitas.

Politinių Mokslų Mokykloje aš per pirmus 2 metus kvotimų nelaikiau, norėdamas visus kvotimus išlaikyti trečiųjų metų pabaigoje. Nors ši Mokykla yra „laisva“, vadinasi įsteigta ir užlaikoma ne valstybės, o private iniciatyva ir privatinėmis (tam tikros draugijos) lėšomis, o todėl ir jos diplomai jokių formalinių teisių baigiantiems neduoda, bet kadangi Mokykla yra plačiai pasaulyje pagarsėjusi, tai ir jos diplomai faktiškai turi vertės, o todėl man rūpėjo šis diplomai gauti. 1905 m. pavasarį aš parašiau ir įteikiau profesoriui Anatoliui Leroy-Beaulieu diplominį rašto darbą tema „Agrarinis klausimas Rusijoje“, už kurį gavau geriausią pažymėjimą, o vasarą prisirengiau prie visų kvotimų ir laikiau juos. Bet tas man iš karto nepavyko: nors iš visų kitų dalykų gavau geriausias pažymėjimus, bet už tai iš vieno, būtent – iš taip vadinamos „socialinės ekonomijos“ („economie sociale“) pas prof. Cheysson'ą aš kvotimo neišlaikiau ir man tapo iš šio dalyko paskirtas rudenį antras kvotimas. Bet dėl kai kurių grynai asmeniškų priežasčių (būtent – buvau įsimylėjęs vieną jauną prancūzė Paryžiaus apylinkėje – St. Cloud mieste ir norėjau ją vesti, gi mano tėvai buvo tam sumanimui griežtai priešingi) aš rudenį į Paryžių nebevažiavau (mano tėvai nedavė man lėšų važiuoti, gi savųjų neturėjau). Tokiu būdu, išėjęs visą mokslą Ecole des Sciences Politiques socialiniame-ekonominiame skyriuje ir geriausiai išlaikęs visus be vieno (vis dėlto pagrindinio) kvotimus, – aš šios mokyklos formalaus diplomo negavau.

C.

Man grįžus 1905 m. vasarą Lietuvon, užtikau čion smarkų judėjimą sąryšy su vykstančia visoje Rusijos valstybėje revoliucija. Mano simpatijos buvo aiškiai revoliucijos pusėje.

Revoliucinis palinkimas buvo man įkvėptas mūsų šeimos tradicijų. Galima pasakyti, kad aš jį iščiulpiu iš motinos pieno. Mūsų šeimoje buvo griežtas nusistatymas prieš Rusiją, prieš jos valdžią ir pačią valstybę. Taip mano tėvo taip motinos giminės nariai dalyvavo įvairiuose sukilimuose prieš Rusiją. Abiejų šių giminių kiekviena karta turėjo aukų kovose už nepriklausomybę. Karai už laisvę ir nepriklausomybę, sukilimai, sąmokslai – tai buvo gyva epopėja, kuria maitinosi mano įspūdžiai ir idealai nuo mažų dienų. Žuvimai karo laukuose, ištrėmimai, emigracija, kalėjimas – tai buvo garbės titulai, apie kuriuos sužinodavau ne tik iš knygų, bet ir iš gyvų mano tėvų ir jų giminių žodžių. Nukentėjusių vardai – tai buvo ne pašalinių žmonių, bet mano dėdžių, senelių ir t. t. vardai. Visa, kas valdiška, kas apskritai rusiška – buvo nekenčiama, nes buvo smurto, neteisingumo, skriaudos simbolis.

Kiek buvo nekenčiamas Rusijos ir Rusų vardas, tiek aukštai ir šviesiai mano sąmonėje žibėjo Lenkijos ir Lietuvos, Lenkų ir Lietuvių vardas. Tai buvo teisingumo ir tiesos, laisvės ir garbės vardai. Tokiais buvo mano vaiko įspūdžiai ir sąvokos, kurie gylyje veikė į mano sąmonę.

Tais laikais, kada aš dar augau namie ir kada mokinaus Petrapily, – mūsų apylinkėje dar nebuvo girdėti apie Lietuvių tautinį atgimimą ir apie Lietuvių skyrimąsi nuo Lenkų. Gal kas ir buvo apie tai girdėjęs, bet man girdėti neteko ir mūsų šeimoje apie tai kalbos nebuvo. Tiesa – buvo girdėti, kad Prūsijoje esą spausdinama lietuvių kalba kalendoriai, maldaknygės o gal ir kitokios knygos; girdėjome ir žinojome, kad šios knygos gabenamos ir į mūsų apylinkę, žinojome net pavardes tų, kurie šiuo gabenimu užsiimdavę, bet apie šių knygų turinį neteko girdėti. Į šį lietuvių knygų gabenimą ir platinimą, bent mūsų šeimoje, o kiek atsime nu ir apskritai bent mūsų apylinkės anų laikų dvarininkų tarpe, žiūrėjome su didžiausiu palankumu, kaip į kovos už laisvę epizodą, kaip į akciją prieš Rusus, prieš nekenčiamą rusifikaciją.

Iki XIX amžiaus pabaigai, bent man, neteko nieko blogo išgirsti apie lietuvių veikimą, nors atvykdamas

vasarą dvaran iš Petrapilio aš susitikdavau labiausiai su dvarininkais, laikančiais save, kaip ir mes, Lenkais.

Mūsų anų laikų (XIX amžiaus paskutinis dešimtmetis) pažiūromis nebuvo ir negalėję būti jokio priešingumo, jokio nesusipratimo tarp Lietuvos ir Lenkijos, tarp Lietuvių ir Lenkų. Lietuva ir Lenkija – tai esą du vieno bendro dalyko elementu; todėl jie man buvo lygiai brangūs, jie buvo lygiai savaisiais. Jeigu man tada kas pasakytų, kad aš, būdamas Lenkas dėl mano naminės kalbos, dėl mano kultūros, dėl mūsų tautybės vardo, kuriuo mes savo šeimynoje save vadinome, pagaliaus – dėl Lenkų tautinio balto Erelio gerbimo, nesu kartu ir Lietuvis, negaliu šiuo vardu naudotis ir turiu žiūrėti į Lietuvius, vadinasi – į lietuviškai kalbančius, į visą mūsų apylinkės liaudį, į visus tuos žmones, kuriuos aš pripratau laikyti sau artimiausiais ir savaisiais, kaipo į svetimą man tautą, kaipo į kitokios esmės gaivalą, kaipo į priešą, kurio ir aš turiu būti priešu, – tai aš šiuo nepatikėčiau, tiesiog šio nesuprasčiau, ir į tokias kalbas žiūrėčiau kaipo į nesąmonę. Aš net drįstu tvirtinti, kad šių dviejų vieno bendro dalyko elementų tas, kuris vadinasi Lietuva ir reiškiasi Vytimi, iš tikrųjų jau tuomet buvo man artimesnis ir brangesnis už antrąjį. Aš atsimenu, kokį įspūdį į mane padarė vieną sykį Petrapily Lietuvių giesmės užgirdimas bažnyčioje: Petrapily be Rusų, su kuriais aš draugavau Teisių Mokykloje, – aš turėjau santykius su keliais Lietuvos Lenkų namais, bet lietuvių kalbos man ten girdėti netekdavo; ir štai vieną sykį aš kuriuo tai būdu pripuolamai ir netikėtai patekau į bažnyčią lietuvių kalbos pamaldų metu: aš klausiaus žinomų man nuo mažų kūdikystės dienų žodžių ir melodijų ir sąmoningai jaučiau, kad štai yra mano tikrieji broliai, mano už visus milimiasis artimieji, ir kad šie žmonės ir šie žodžiai, ši giesmė – tai yra mano sielos ir mano kraujo tikriausias, esminis gaivalas, už kurį man nėra kito saldesnio ir labiau savojo. Niekuomet lenkų kalbos žodžiai nėra padarę į mane tokio gylaus įspūdžio, kaip tą sykį lietuvių kalba; ji man skambėjo, kaip dangaus melodija.

Šiek tiek vėliau – gal apie 1900–1901 m. – jau išaugęs, – aš išgirdau ir sužinojau – jau nebeatsimenu, ar Petrapily ar Lietuvoje, – kad lietuvių tautinis judėjimas eina savo atskirais keliais, skiriasi nuo Lenkų ir stengiasi sudaryti savarankišką tautos vienetą, nepriklausomą nuo bet kurios kitos tautos. Apie tai man teko girdėti vis daugiau ir daugiau. Nebuvo abejonių – tai yra naujos istorijos veiksnys, su kuriuo reikia skaitytis. Jau ir tarp kaimynų dvarininkų mūsų dvaro apylinkėje apie tai buvo pradėta kalbėti; jų dauguma žiūrėjo į šitą naująjį apsiširdimą skeptiškai, kai kurie kalbėjo apie tai su pasityčiojimu, pas kai kuriuos buvo matyti ir neapykanta, nežymi mažuma reiškė simpatijas jaunam judėjimui, kiti gi apskritai nesidomavo šiuo reiškiniu, laikė jį už nerimtą, už jaunųjų vaikiškų svajonių padarą, arba laukė, kas iš to bus, arba, pagaliaus įtardavo šį naują judėjimą ne tiek tautiniais, kiek socialiniais demagogiškais veiksniais.

Nors aš su jauno lietuvių judėjimo veikėjais dar tuomet neturėjau progos susidurti ir negalėjau iš jų išgirsti, ką jie ištikrųjų nori ir ką veikia, o lietuvių raštai nepatekdavo man į rankas, o kad ir būtų patekę, tai aš gal nebūčiau sugebėjęs suprasti jų turinių, nes iki tam laikui, neturėdamas progos vartoti lietuvių kalbos, – aš buvau ją beveik pamiršęs, – vis dėlto aš žiūrėjau į šį naująjį dėl manęs apsiširdimą savotiškai. Aš gerbiau ir simpatizavau jaunam judėjimui, jausdamas, kad jis yra švarus ir nuoširdus, ir kad jis remiasi liaudies pakilimu. Toji aplinkybė, kad jis turėjo gylyiai pakeisti mano tradicines sąvokas dėl Lietuvos ir Lenkijos vienumo, dėl Vyties ir balto Erelio susiliejimo į vieną dvigubą simbolį, manęs prieš šį judėjimą nesukurstė.

Dalykas tame, kad mano tradicinis revoliucinis nusistatymas, kuris buvo iš pradžios grynai tautiško ir politiško pobūdžio, kaipo nusistatymas prieš Rusus ir Rusiją su jos valdžia ir valstybe, buvo tuo laiku jau žymiai pagylėjęs. Nors „Pravoviedų“ Mokykloje, kurioje mokinaus ir kurioje gyvenau privalomame internate, sudarytoje privilegijuoto luomo pagrindais, mokinių daugumos tarpe viešpatavo esamos tvarkos – carizmo, imperializmo, rusiško nacionalizmo, o iš tikrųjų karjerizmo gerbimas, bet vis dėlto ir šiame privilegijuotos jaunuomenės tarpe atsirasdavo jautresni opozicijos elementai, negerbią tų oficialių dievaičių ir trokštą socialinio teisingumo. Šie elementai – o su jais ir aš susidėdavau – įeidavo į

santykius su Universiteto ir kitų aukštųjų Mokyklų studentija, skaitydavo, susipažindavo su naujomis idėjomis ir socialinėmis sąvokomis. Mano studentavimo „Pravoviedų“ Mokykloje metu, 1898–1901 m., Rusijos Universitetų studentijoje ėjo bruzdėjimai, streikai, gyvas ir gylus judėjimas. Nors „Pravoviedų“ jaunimas *in corpore* nedalyvavo šiame judėjime, bet mes keli interesavomės šiais įvykiais ir man pačiam teko Universiteto studento rūbuose dalyvauti universiteto studentų sueigose, mitinguose ir klausyti karštų revoliucinių kalbų. Tokiu būdu, baigdamas „Pravoviedų“ Mokyklą aš jau buvau persiėmęs naujų idėjų ir sąvokų, kurių mano šeimoje ir apskritai Lietuvos dvarininkų visuomenės tarpe aš rasti negalėjau. Mano senas revoliucinis nusistatymas, – be tautinio ir politinio (valstybinio) – įgyjo dar ryškaus socialinio pobūdžio. Aš netapau socialistu, bet buvau įsitikinusi griežtu demokratu, karštu liaudininku – jeigu ne veiksmu, tai bent aiškiais ir griežtomis šios krypties simpatijomis. Šiuo aš skyriais nuo mano giminių ir pažįstamų Lietuvoje.

Tas ir veikė į mano anų laikų pažiūras į Lietuvių tautinį judėjimą. Jausdamas jame tarnavimą tai pačiai mano numylėtai demokratinei-liaudinei idėjai – aš jį gerbiau ir buvau jam palankus. Jis man buvo juo labiau simpatiškas, kad aš jaučiau, o pagaliau ir matyti pradėjau, jog tai yra ne tik kelių žmonių liaudies labui darbas, bet tiesiog pačios liaudies judėjimas, kuris aiškiai virsta masiniu. Nors, kaip sakiau, aš dar tais laikais neturėjau artimesnės pažinties su žymesniais Lietuvių veikėjais, bet, viešėdamas savo tėvų dvare, aš nuolat girdėjau ir net mačiau, kad prie lietuvių raštų platinimo ir apskritai prie naujų tautinių ir demokratinų idėjų kėlimo prisideda taip vietos ūkininkų sunūs – gimnazijų mokiniai, taip įvairus šviesesni žmonės tiesiog iš valstiečių liaudies. Nesunku man buvo pastebėti, kad tai nėra tik išorinė anoniminė ir dirbtina agitacija, bet smarkiai augęs liaudies vidaus judėjimas.

Man jau tankiai teko tais laikais ginčytis su kai kuriais vietos dvarininkais dėl lietuvių judėjimo. Užsipuldinėjimai dar nebuvo labai aštrūs, bet jau atsitikdavo.

Bet aš turėjau sau pastatyti klausimą, koks gi turi būti mano santykis su šiuo judėjimu. Žinoma aš negalėčiau eiti prieš jį; bet ar man tinka pačiam dalyvauti jame?

Man rodėsi, kad šis klausimas jau esąs išspręstas ne mano, bet paties Lietuvių judėjimo; pastarasis apsidėjęs grynai lietuviškas esąs, jis remsiąs išskirtinai lietuvių kalba, jis steigiąs Lietuvių ne teritorinį, bet grynai personalinį tautinį vienetą; taigi jo eilėse nesą vietos žmonės, kurie, kaip aš, yra jau pasisavinę lenkų kalbą ir lenkų tautinę kultūrą; jie esą išskirti iš šio naujo atgimstančios tautos tvėrimosi; Lietuvių judėjimas diferencijuojąs senąją krašto visuomenę naujuoju veiksmu ir turįs mane ir man panašius palikti už naujos formacijos sienų. Reikalui atsitikus aš, dirbdamas savo veikimo srity, galėsiu su juo eiti išvien, nes mano anų laikų sąvokomis visų tautų demokratinis liaudies judėjimas esąs solidarus, – bet veržtis man į Lietuvių tautinį judėjimą, kuris tarp kita ko stengiąs nusivalyti nuo tų teritorinių „Lietuvių“, kurie atsidūrė svetimijoje (ne Lietuvių) tautinėje kultūroje, – man nepriderą.

Ir aš pasivadinau galutinai Lenku, radau, kad mano vieta ne Lietuvių, o Lenkų tautos eilėse.

Tokiu būdu, Lietuvių tautinis judėjimas tapo tuo veiksmu, kuris mane, buvusį ikitol tiek Lenku, tiek Lietuviu, – prispyrė apsispręsti Lenkų tautybės kriptin. Ir tas įvyko visai ne iš Lietuvių judėjimui neapykantos; aš jį mylėjau ir niekuomet nemaniau būdamas Lenku būti tuo pačiu Lietuvos ar Lietuvių priešas.

Buvo dar vienas motyvas, kuris neleido man stoti į Lietuvių eiles ir pasivadinti Lietuviu. Kaip aš sakiau – man buvo brangus taip Lietuva ir Lietuviai, taip Lenkija ir Lenkai. Aš buvau pripratęs neskirti šių dviejų tautinių sąvokų arba bent nestatyti jų vieną prieš kitą; šių dviejų sąvokų jeigu ne identiškumas, tai bent gylus solidarumas buvo lyg įgymtas mano sielai. Aš buvau išauklėtas šioje tradicijoje, kuri man buvo brangi. Supratau kad dabar šios sąvokos skirstosi ir kad reikia pasirinkti jų vieną. Tiesa – mano idealistiniu – demokratinu nusistatymu aš tikėjau, kad bendras tautų solidarumas demokratijos pažangoje išspresiąs ir Lietuvių-Lenkų arba Lietuvos-Lenkijos bylą taikos ir solidarumo dėsniais, ypač

kad abi tautos ir abu kraštu yra pavergti ir turi kovoti dėl savo laisvės prieš bendrąjį priešą. Bet aš žinojau, kad atgimstančių Lietuvių eilėse gana ryškus nusistatymas prieš Lenkus, atsiranda net neapykantos ženklai. Sau pačiam ir ginčiuose su mano pažįstamais dvarininkais Lietuvoje Lietuvių klausimu aš šį Lietuvių nusistatimą prieš Lenkus aiškinau lietuvių valstiečių ir darbininkų liaudies socialiniu antagonizmu prieš stambiuosius agrarus ponus, kurie mūsų krašte yra ir laiko save daugumoje Lenkais. Aš nemaniau, kad tai būtų neapykanta prieš Lenkų tautą, kaip tokią. Bet iš kitos pusės aš maniau, kad vis dėlto jaunojo judėjimo eilėse, kuriose dar neįvyko žymi vidujinė diferenciacija, gal dar ne viskas esą taip aiškiai formuluojama ir todėl laikinai nesą aiškiai skiriama socialinio antagonizmo ir neapykantos momentai nuo tautinių tos pačios rūšies jausmų ir kad, tokiu būdu, jeigu stočiau į Lietuvių eiles, tai turėčiau ir pats reikšti šią neapykantą prieš Lenkus, gal dar labiau už tikrus Lietuvius, nes kitaip galėčiau būti draugų Lietuvių įtartas esąs Lenkų agentas jų eilėse. Gi šios neapykantos prieš Lenkus aš savy negalėčiau turėti, o renegato rolė, dargi dirbtino renegato, kuris nejaučia to, ką jis turi reikšti, renegato, kuris spjaudo į tai, ką jis pats mylėjo ir gerbė, man būtų bjauri, kaipo nešvari.

Todėl aš ir galvojau šitaip: aš busiu Lietuvių draugu, aš juos niekuomet nešmeišiu ir neisiu prieš juos, – gerbsiu jų teises ir jų darbą, neužmiršiu, kad jie yra mano broliai, kuriuos pamylėjau dar kūdikiu būdamas, busiu laimingas, jeigu kada nors mano gyvenimo ir veikimo keliai suveis į bendrą darbą su Lietuvių keliais, bet pasiliksiu Lenku, dirbtinai nekeisiu savo odos.

Aš dar tuomet aiškiai nesupratau, kad mano oda yra savotiška – ne grynai lenkiška ir ne grynai lietuviška, bet ypatinga sukombinuota, kurioje randasi taip lenkystės, taip lietuvištos žymės – sena Adomo Mickevičiaus oda, ypatingas mūsų tėvynės istorijos padaras, – oda, kurioje ir siela yra ypatinga, – ne lietuviška, bet ir ne lenkiška. Aš dar nesupratau, kad jeigu aš meluočiau, pasivadindamas tikrai Lietuviu, tai taipogi meluočiau, pasivadindamas tikrai Lenku; aš dar sau nebuvo išsiaiškinęs, kad mano asmens tiesa tame, ką aš jaučiau kūdikiu ir 14–18 metų amžiaus vaikinui, kada aš neskiriau savy Lenko nuo Lietuvos, mylėjau ir branginau abu vardu, o atjausdavau ypač Lietuvos žemę ir Lietuvos žmones, ir kad, kada aš mėgindavau svajoti ir rašyti eiles, tai kaip Adomas Mickevičius šaukėsi ne Lenkijos o Lietuvos, kaipo savo Tėvynės, taip aš rašiau poemą apie Lietuvį svetimoje žemėje ir tarp svetimų žmonių, piešdavau jo pasiilgimą Lietuvos, jo jausmus ir jo būdą, kuriuos aš ėmiau iš Lietuvių, o ne Lenkų psichikos. Lenkijos aš net nepažinojau, pirmą sykį buvau Lenkijoje – Varšuvoje – būdamas jau 20 metų amžiaus (1900 m.) ir tai tikrai kelias dienas, Lenkų – „koroniarz'ų“ psichinį tipą nemėgdavau.

Aš dar nežinojau, kad mūsų – t. vad. Lietuvos Lenkų – tragedija, arba bent vienas mūsų tragedijos veiksnys – tame, kad mes neturime savo vardo, kad mūsų siela yra dviejų tautinių sielų ypatinga koncepcija, kad esant konfliktui tarp tų dviejų sielų mums yra sunkiau, negu kam kitam, nusistatyti teisingai ir nemeluoti; mes naudojames vardu (Lenkų), kuris neatitinka mūsų ypatingai esmei ir kuris nereikia mūsų gyiliausių psichikos ir budo pagrindų, išaugusių iš Lietuvos žmonių budo bei psichikos, iš gyiliausių vietinės etniškos formacijos šaknų (Lietuvių ir Baltgudžių). Mes nesame Lietuviai nei Baltgudžiai, bet mes ištikrųjų nesame ir Lenkai. Mes nesame ypatingi sau žmonės Lietuvos visuomenėje; dalis mūsų įėjo į Lietuvių tautines eiles, pasivadino Lietuviais, bet ištikrųjų savo sieloje – bent pirmosios kartos asmeny nenurimo; dauguma gi – ypač Vilniečiai – tebekimba prie Lenkų, mėgina atsikratyti nuo savo sielos gyiliausių lietuviybės šaknų, bet turi apsivilti: jie nerasią Lenkuose savo tikros vietos, negalėsia sutirpti Lenkų sieloje, kaip savo laiku nepajėgiau tai padaryti ir aš, ir aš tikiuos, kad jie grįšią į savo Tėvynę-Lietuvą, kurioje atsirasianti vieta ir jiems; bet jie prieš tai turėsia patyrti visus nusižeminimo ir savo sielos išsižadėjimo kartumus, išgerti kartumo taurę iki dugniui, pergyventi sunkų psichinį krizį, ir kada jie pagaliaus pažinsią save, jie rasią tiesų kelią į Tėvynę – į Lietuvą. Jie – „Lietuvos Lenkai“ – Lietuvos, o ne Lenkijos sunūs. Jų sielos ikišiol nesupranta nė jie patys, nė Lietuviai, kurie tai reikalauja iš jų mechaniškos

tautinės asimiliacijos su Lietuvių tauta, tai žiuri į juos, kaip į Lenkus, kaip į svetimą Lietuvai gaivalą, kuris ne per apsirikimą, ne tragiškos istoriškos fatalybės laikiniais takais, o savo esme yra Lietuvai nusidėjęs ir mano gyčiausių įsitikinimu, laikinai patekęs į Lietuvos priešų eiles. Mūsų, susipratusių „Lietuvos Lenkų“, kurie nevirto nė Lietuviais nė grynai Lenkais – tuo tarpu yra vos maža saujelė: iš žymesniųjų – miręs Vilniuje a. a. Tadas Wróblewski, redaktorius Liudvikas Abramowicz'ius Vilniuje, aš ir gal dar keli. Gal mes esame Adomo Mickevičiaus sielos epigonai, bet gal ir naujosios sąmonės pirmtakunai, to aš pats nežinau. Bet mes jaučiamės savo kailyje ir savo sieloje esą, o tokios pat sąmonės žymių pradeda rasti ir daugiau jeigu ne žymesniųjų veikėjų tarpe, tai bent pavieniuose žmonėse „Lietuvos Lenkų“ liaudies tarpe. Aš laikiu šios sąmonės reiškimosi ir stiprėjimo Vilniaus krašte po Lenkijos viešpatavimo ir manau, kad šiame fakte kilsiąs tikras ir rimčiausias Vilniaus išvadavimo ir Vilniaus suvienijimo su Lietuva veiksnys.

d.

Anais mano gyvenimo laikais – apie 1900–1903 m. – tas man dar nebuvo aišku. Aš pasivadinau Lenku. Išvykęs mokintis Krokuvon, o paskui Paryžiun (1902 m.) aš ištikrųjų atsidūriau Lenkų visuomeninio judėjimo eilėse. Paryžiuje savo skaitlinga Lenkų studentų jaunimo kolonija. Jų tarne labai daug buvo ir sulenkėjusių Žydų jaunimo. Buvo keli, kaip ir aš, kyle iš Lietuvos arba Baltgudijos, bet jie dalyvavo Lenkų jaunimo kolonijoje, nesiskirdami į atskirą grupę. Lenkų studentų jaunimas Vakarų Europoje buvo anais laikais skyles į dvi dideli grupi: viena – aiškai nacionalistinė ir socialiniu nusistatymu konservatyvi, Lenkų Nacional-Demokratijos (N-D – „Narodowa Demokracja“) vadovaujama, ir antra – vadinama „pažangiaja“ („postępowa“), kurioje žymi buvo socialistinė kryptis. Abi grupi buvo organizuotos. Dešiniųjų organizacija vadinosi „Lenkų Užsienių Jaunimo Susivienijimas“ („Zjednonenie Młodzieży Polskiej zagranicą“), pažangiųjų organizacija, kilusi iš sacėsijos, išstojusios iš „Susivienijimo“ 1900 m. suvažiavimo metu, vadinosi „Pažangiojo Lenkų Jaunimo Sąjunga“ („Związek Postępowy Młodzieży Polskiej“). Taip nacionalistinis „Susivienijimas“, taip pažangioji „Sąjunga“ – buvo suorganizuoti federacijos dėsniais: tai buvo daugybės Vakarų Europos universitetinių miestų Lenkų studentų ratelių federacijos (daugiausia Vokietijos, Austrijos, Šveicarijos, Belgijos ir Prancūzijos).

Kaip kituose miestuose, taip Paryžiuje buvo du rateliai: „Kolo“, priklausąs „Susivienijimui“, ir „Spójnia“, priklausanti „Sąjungai“. Aš sąmoningai pasirinkau pažangiąją „Spójnia“, į kurios valdybą patekau tais pačiais metais, ir jau per 1902 m. Kalėdas dalyvavau „Spójnios“ delegacijoje į „Pažangiojo lenkų jaunimo sąjungos“ suvažiavimą (kongresą) Ziuriche. Tuo laiku „Sąjungos“ valdyba tapo perkelta į Paryžių, ir aš tapau išrinktas į ją kaip „Sąjungos“ sekretorius (1903 m.) ir vėliau jos generalinis sekretorius (1904 m. po Liege'o suvažiavimo).

„Sąjungoje“ viešpataujančiu buvo socialistinis nusistatymas, bet vis dėlto ji nebuvo aiškiai socialistinė. Besivaržančios lenkų socialistinės partijos – „PPS“ ir „S-D KpIL“ – stengėsi kiekviena praplėsti savo įtaką į jaunimą ir vesti agitaciją „Sąjungos“ eilėse; ypač šiam tikslui buvo naudojami Sąjungos suvažiavimai, kuriuose vykdavo karšti šių dviejų srovių veikėjų disputai; kiekviena šių partijų siūsdavo į šiuos suvažiavimus žymiausius savo užsienių veikėjus ir agitatorius. „Sąjungos“ eilėse stipresnė buvo PPS srovė, bet vis dėlto „Sąjunga“ mano laikais liko neutrali, jungdama savo eilėse be abiejų srovių socialistų, ir įvairio plauko demokratų, radikalų, laisvamanių ir apskritai pažangiųjų jaunimo elementą. Aš asmeniškai taipogi socialistu nevirtau.

Tuo pat laiku aš, besimokindamas „Ecole des sciences politiques“ ir veikliai dalyvaudamas pažangiajame lenkų jaunimo judėjime, klausiau kai kurias paskaitas ir Rusų emigrantų įsteigtoje

Paryžiuje Laisvojoje Aukštojoje Mokykloje – būtent, prof. Maksimo Kovalevskio ir prof. de Roberti paskaitas. Be to lankydavau kartais ir Rusų jaunimo viešus susirinkimus bei mitingus, kuriuose ėjo karšti ginčai tarp social-revoliucionierių ir socialdemokratų, o pastarųjų tarpe – tarp radikalinių „iskriečių“ ir kitų, labiau oportunistinių srovių. Įdomavaus ir prancūzų visuomenės judėjimu, ypač sindikalizmu, ir net kai kurį laiką buvau linkęs nukrypti į anarchijos ideologiją. Pagaliaus pats Paryžius ir prancūzų kultūros darbas meno srityje taip pat buvo atkreipęs į save mano dėmesį.

Lenkų jaunimo ir kairiųjų emigrantų buvo kartais rengiama Paryžiuje paskaitos, iškilmingi įvairių svarbesniųjų atsitikimų paminėjimai, mitingai, vakarai. Teko kelis sykius ir man juose dalyvauti ir skaityti vieši referatai, bet užtai, neturėdamas ypatingo kalbos gabumo – aš mitinginių kalbų nelaikydavau.

Nuo 1902 iki 1904 m. man neteko susidurti Paryžiuje su lietuvių judėjimu.

Tiesa – tame pačiame bute, kuriame veikė „Spojn'ios“ jaunimo draugija, buvo ir lietuvių knygų spinta, priklausanti lietuvių Paryžiaus draugijai, vardu „Želmuo“. Bet ši draugija buvo tuo laiku susnūdusi ir lietuvių knygų spintos laikymas buvo rodos vieninteliu jos gyvavimo ženklu. „Želmens“ draugiją bent formaliai palaikydavo jaunas Stasys Gieršinskas, gabus ir įdomus žmogus (miręs nuo džiovos 1911 m.). Stasys Gieršinskas buvo kartu ir „Spojni'os“ narys. Tai buvo lenkų 1863 m. seno emigranto dr. Henriko Gieršinsko ir p. Bukauskaitės-Gieršinskienės sunūs. Pats dr. Gieršinskas buvo tikras Lenkas iš etnografinės Lenkijos. Bet jo žmona p. Gieršinskienė, gymusi Bukauskaitė, buvo kylusi iš Lietuvos, rodos – Panevėžio apskrities (Panevėžio Liudkevičių ir p. Felicijos Bortkevičienės giminė), iš smulkiųjų dvarininkų-bajorų giminės. Kaip jauna mergaitė – ji dalyvavo 1863 m. sukilime Lietuvoje, ne ginklu kovos laukuose, bet įvairiais pagalbos darbais (slaptos korespondencijos, raštų, revoliucinės valdžios įsakymų, ginklų gabenimas, sužeistųjų ir besislapstančių partizanų šelpimas ir t. t.). Būdama politiškai sukompromituota, ji su savo broliu emigravo į Prancūziją ir ten ištekėjo už jauno Lenkų emigranto medicinos studento Gieršinsko. P. Gieršinskienė mylėjo Lietuvą; jos sieloje Lietuvos meilė jungėsi su lenkų tautiniu patriotizmu, bet šis lenkų patriotizmas nebuvo grobimo patriotizmu ir neturėjo nacionalistinio „tautinio egoizmo“ požymių. Lenkija buvusi dėl jos – laisvės idėja, bet Lietuva turėjusi būti savarankiška. Ji priklausė dar tajai patriotų kartai, kurioje gyva buvo Adomo Mickevičiaus idėja; jos pažiūromis Lietuvos Lenkai nesą ir negalį būti Lenkijos ir Lenkų ekspansijos agentais Lietuvoje bet tikrais ir nuoširdžiais savo Tėvynės Lietuvos piliečiais; jų santykis su Lietuviais neturįs būti dviejų svetimų ir priešingų tautų santykiu, bet solidarumo santykiu. Ji buvo demokratė, ir, kuomet prasidėjo Lietuvių tautinis judėjimas – ji drįso pripažinti Lietuvių liaudies teises tvarkytis savo krašte ir siekti netiktai tautinės bet ir valstybinės nepriklausomybės; tikrai ji tikėjosi, kad ir Lenkija pritarsianti šiam darbui, ir pyko prieš tuos Lenkus ir Lenkų nacionalizmo sroves, kurie pasisakydavo prieš Lietuvių „separatizmą“. Ji net rasdavo, kad Lietuvių tautinio judėjimo darbas turįs rūpėti visiems Lietuvos piliečiams, turįs būti bendru Lietuvos demokratų darbu, neišskiriant ir Lietuvos Lenkų. Jos vyras – dr. Gieršinskas – demokratinio nusistatymo entuzijastas – pritardavo šioms pažiūroms. Jis net sykį buvo parašęs brošiūrėlę Lietuvių klausimu, stengdamasis savo supratimu užtarti Lietuvių judėjimą. Išauklėtas šioje idėjinėje atmosferoje jaunas Stasys Gieršinskas, kad ir jausdamasis Lenku ir priklausęs PPS-ui, vis dėlto kartu jausdavosi ir su Lietuviais surištas ypatingais simpatijos ir pilietiškų pareigų junginiais. Jis, kaip ir jo motina, taipogi nemokėjo atskirti savo sieloje Lenkų nuo Lietuvių motyvų. Kad ir nemokėdamas lietuvių kalbos – jis nuolat domėjosi Lietuvių judėjimu, darbu, veikimu ir ieškojo pažinčių su Lietuviais. Su keliais atsitiktinai atsiradusiais Paryžiuje Lietuviais emigrantais, jis įsteigė „Želmens“ draugiją, kuri sukomplektavo lietuvių knygų biblioteką, 1900 metais jis su keliais atvykusiais Paryžiu Lietuvos lietuviais – dr. Bagdonavičium, Jurgiu Daujotu-Doviatu (miręs 1924 m.) ir rodos Alfonsu Morauskiu – paruošė lietuvių etnografinį skyrių Visuotinoje Paryžiaus Parodoje. Gieršinskas ir mane įtraukė į „Želmens“ draugiją, bet – kiek atsimenu, per visą mano gyvenimo Paryžiuje laiką įvyko tikrai vienas šios draugijos narių susirinkimas, kuriame dalyvavo keli

žmonės, nes daugiau ir nebuvo narių. Posėdyje kalbėta lenkiškai, nes tarp susirinkusiųjų buvo tik vienintelis tikras Lietuvis – gyvenęs Paryžiuje amatininkas Pautienius, kiti gi ir kalbėti lietuviškai nemokėjo.

e.

1904 m. atvyko Paryžiun keli jauni Lietuviai; tai buvo tikri Lietuviai, tautiškai susipratę. Jų tarpe buvo studentas Juozas Petrulis, atvykęs iš Šveicarijos (mano kaimynas, kylęs iš Rokiškio apskrities Ragelių parapijos Audros kaimo, dabar – Rokiškio gimnazijos mokytojas). Jis tuojaus susipažino su visais Lietuviais ir su kilusiais iš Lietuvos studentais pažangiojo Lenkų jaunimo tarpo ir pasirūpino užmegzti tarp jų visų nuolatinį organizacinį ryšį, įkurdamas „Lituanijos“ jaunimo draugiją.

Petrulio atvykimas, jo skelbiamos idėjos ir jo įsteigtoji „Lituanija“, kurioje aš veikliai dalyvavau, – turėjo didžiausios įtakos į visą mano nusistatimą ir į visą mano veikimą nuo to laiko. Pats Petrulis, jo žodžiai, jo asmuo – padarė į mane gyliausį įspūdį gal todėl, kad tas, ką jis man kalbėjo, buvo paslėpta mano sielos gilumoje ir buvo mano trokštama, nors iki tol sąmonės neapšviesta. Pirmieji mano pasikalbėjimai su Juozu Petruliu paveikė į mane, kaip naujo pasaulio atidengimas, kaip tiesos saulė, kuri butų iš karto užtekėjusi mano psichikoje ir pašalinusi mano sielos naktį. Tai buvo vienas rimčiausių mano gyvenimo įspūdžių, turėjusių lemiančią reikšmę visam mano gyvenimui.

Aš aukščiau išdėčiau, kaip aš pasisakiau Lenku ir išbraukiau iš savo sąmonės lietuviybę, kuri mano sieloje buvo susipinusi su lenkybe. Aš tai galėjau padaryti racionalistiniu metodu, kaipo psichinės chirurgijos operaciją, bet ši operacija galėjo paliesti tiktai sąmonę, bet ne pačią mano sielos esmę, iš kurios aš niekuomet nepajėgiau išrauti lietuviybės elementus. Po tos operacijos aš nesijaučiau ramus ir patenkintas. Lietuvių ir Lietuvos vardas man vis dėlto buvo visuomet saldus ir sąmoningai atsiskiręs nuo Lietuvos aš jaučiau, kad ištikrųjų ji niekuomet man netapusi svetima. Aš troškau Lietuvos, aš mylėjau ją vaikišku jausmu, ir man buvo skaudus šis psichinis pasišalinimas iš jos gyvenimo. Aš maniau, kad tai esą reikalinga ir nuoseklu, bet aš nebuvo šiuo patenkintas. Aš mylėjau ir myliu Lenkus, nesijaučiau jų tarpe svetimas, bet man to neužtekdavo. Lietuvos idėja viliojo mane, bet aš dirbtinai stengiausi atsikratyti nuo jos, kaipo nuo šmėklos, kad ir brangios mano jausmams, bet jau amžinai mirusios ir palaidotos, nes aš maniau, kad toji mano meilės Lietuva žuvusi, o naujoje tautinėje Lietuvoje dėl manęs vietos nesą.

Ir kai Juozas Petrulis pirmą sykį atvyko pas mane ir pradėjo man kalbėti apie „Lituanijos“ sumanymą, siūlydamas ir man prisidėti. Aš iškart jam atsakiau. Pareiškiau jam mano nusistatimą, nurodžiau, kad Lietuvių tautinį judėjimą lydi mano nuoširdžios simpatijos, bet kad aš, būdamas Lenkas, nenoriu klastoti Lietuvių darbo savo veikimu ir privalau dirbti Lenkų dirvoje. Petrulis ėmė mane tikinti, kad aš klystu ir kad dirbtinu ir klastingu butų ne mano rūpinimasis Lietuvos reikalais bei įvykiais, o kaip tik mano griežtas išsižadėjimas bent kurio veiklaus ryšio su Lietuva ir galutinas išimtinis atsivadavimas Lenkijos darbams. Jis kreipė mano dėmesį į tai, kad Lietuva esanti painednis ir pilnesnis dalykas, negu ji man atrodantis, ji esanti tam tikras teritorinis istoriškas gyvas socialinis junginys, apimęs visą kompleksą įvairių kitų junginių; aš esmu šio junginio dalyviu, šia prasme – Lietuvos piliečiu, ir jeigu aš turiu Lietuvoje turtų, gimines, pažinčias ir manau jos teritorijoje gyventi, ką nors dirbu, – tai vis tiek aš neišsisuksiu iš šio Lietuvos socialinio bendravimo, negalėsiu nutraukti savo pilietybės ryšių su Lietuva, negalėsiu gyventi vien tik Lenkija; taigi, nei Lietuvių tautinis judėjimas, nei joks kitas socialinis procesas Lietuvos visuomenėje negalys man būti svetimas, nes man teksią su šiais klausimais praktiškai susidurti ir šiaip arba kitaip jais nusistatyti, – ne tiktai teritorijoje, bet ir gyvame darbe; šia prasme Lietuvių tautinis judėjimas esąs ir mano, kaipo Lietuvos piliečio, reikalas, kad aš ir bučiau asmeniškai, tautinės kultūros atžvilgiu, –

Lenku, o ne Lietuviu; aš turėsiu arba kovoti su juo, arba remti jį, arba dalyvauti jame, bet jokia būdu nesą man galima praeiti pro šalį ir neužkliudyti jo; jo, Petrulio, siūlomoji „Lituanija“ busianti ne vien tik Lietuvių, bet apskritai Lietuvos piliečių jaunimo susibūrimas bendrais Lietuvos reikalais bei socialiniais ir kultūriniais klausimais, o ne vien tik Lietuvių atgimimo darbu; tiesa – Lietuvių tautinis judėjimas esąs tiek žymus ir svarbus socialinis Lietuvos dabarties ir ateities klausimas, kad – žinoma – jis turėsias būti steigiamoje draugijoje svarstomas su ypatingu rūpestingumu, ir kadangi draugijos steigėjų ir narių tarpe busią Lietuviai, tai – žinoma – gal teksią draugijai ir šį tą veikliai padaryti šio judėjimo srity, bet tai nesą Lietuvos piliečiams Lenkams arba kitiems svetimam darbas; draugijos steigėjai Lietuviai nemaną boikotuoti savo pilietiškų draugų ir brolių Lietuvos Lenkų ir jų tautinių kultūrinių reikalų Uetuvoje, draugijoje nebusią vietos tikrai tikriems Lenkams iš Lenkijos, kurios visdėlto atgimsta Lietuviai taipogi nelaiką savo Tėvynės priešininke, nors jie laiką ją svetimu kraštu; nebusią vietos draugijoje ir tokiems Lietuvos Lenkams, kurie būtų nusistatę prieš Lietuvių tautinį judėjimą, prieš Lietuvių pastangas sudaryti savo organizuotą tautinį vienetą; tokie Lietuvos Lenkai negalėsias dalyvauti vienoje draugijoje su Lietuviais, nes tarp vienų ir kitų būtų aiškus ir griežtas pagrindinių pažiūrų skirtumas, kuris ardytų draugiją; bet jeigu aš pasisakau Lietuvių tautinio judėjimo simpatiku, jeigu aš, savo įsitikinimais demokratas, žiuri į šį judėjimą, kaip į masinį liaudies kėlimąsi švieson, kulturon, veikluman, tai aš, kaip Lietuvos pilietis, ne tik galiu, bet ir privalau, dėtis su Lietuviais į šią bendrą Lietuvos jaunimo draugiją.

Mes ilgai ir kelius sykius kalbėjomės su Petruliu.

Aš klausiaus jo žodžių ir tegalėjau gėrėtis jais. Aš stebėjau šių minčių aiškumu ir tiesa. Aš supratau, kad mano ikišiolinis nusistatimas buvo dirbtinas. Aš džiaugiaus, kad štai pagaliaus man pradeda aušti sąmonėje ir kad ši aušra taip gražiai išnaujo jungia mane su Lietuva ir taip maloniai tenkina mano jausmus, mano troškimus Lietuvos. Ir šioje naujoje šviesoje viskas man atrodė taip sava, taip įprasta, taip aišku, lyg aš bučiau atgavęs kurį brangų pamestą turtą, lyg bučiau grįžęs į mano jaunystės ir kūdikystės jausmų ir sąvokų šaltinius! Aš jaučiau, kad iš Petrulio lupų aš gaunu tą mano sielos tiesą, kuri jau bus viso mano gyvenimo tiesa. Amen. Tas taip ir buvo.

Ačiū Tau, Juozai Petruli, už šitą darbą dėl manęs! Jei kas mano gyvenime buvo ar bus padaryta naudinga ir gero Lietuvai, tai šiame yra ne tikai mano, bet ir Tavo nuopelnas, mano drauge! Aš negaliu išreikšti čion Tau savo dėkingumo. Tu man padėjai atsigauti ir padaryti tai, netapstant nei Lietuvių nei Lenkų renegatu.

Aš įstojau į kuriamąją „Lituaniją“. Be Juozo Petrulio ir manęs – „Lituanijoje“ dalyvavo dar šie asmenys: Gieršinskai Stasys, Henrikas (Stasio brolis, nukautas Didžiojo Karo pradžioje, 1914 m., kaip Prancūzų karininkas mūšy su Vokiečiais ties Marna), Marija (Stasio sesuo) ir Karylė (Stasio sesuo, apie 1908 m. ištekėjusi už Lenkų Žydo Markus'o), Marija Putvinskaitė (dabartinė dailininko Antano Žmuidzinavičiaus žmona), Oginskaitė (dabartinė p. Jasaitienė), Petras Rimša (žinomas Lietuvių dailininkas-skulptorius), Vivulskis (garsus dailininkas, kilęs iš Rokiškio apskr., vėliau galutinai tapęs Lenku, pastaruoju laiku prieš Didįjį Karą apsigyvenęs Vilniuje ir atsidavęs statomos Vilniuje šv. Širdies Bažnyčios architektūros ir dekoracijos darbui, pagaliaus miręs Vilniuje), Buyka (Lenkų dailininkas, kilęs iš Lietuvos, tebegyvenęs Prancūzijoje), Marija Micevičaitė (Kauno apylinkės smulkioji dvarininkė, tebegyvenanti Lietuvoje savo Romainių-Veršvių dvarelyje), Vainilavičaitė (vėliau ištekėjusi už Lenkų žinomojo politinio veikėjo Dąbski'o), dr. Zigmas Federavičius (kilęs iš Vakarų Gudijos) ir jo žmona, gymusi Milavskaitė (mirusi apie 1906–1907 m.), Rimgaila (Žemaitijos dvarininkas, tebegyvenęs savo dvare), vėliau prisidėjo prie draugijos ir kurį laiką dalyvavo joje atvykęs Paryžiun Tadas Ivanauskas (Lydos apskr. dvarininkas, anais laikais socialistas, rodos priklausęs LS-D partijai, žinomas Lietuvių mokslininkas-gamtininkas, dabar Lietuvos Universiteto profesorius). Rodos – tai buvo visi „Lituanijos“ nariai. Gal ką esu užmiršęs.

„Lituanijos“ narių susirinkimai buvo gana tankiai daromi. Petrulis darydavo mums pranešimus iš Lietuvių spaudos, bet ypač daug buvo kalbėta tomis Lietuvos pilietybės mintimis, kurias aš aukščiau išdėdėčiau iš mano pasikalbėjimų su Petruliu. Galima pasakyti, kad tie susirinkimai virto Lietuvos pilietybės problemos akademija. Aš veikliai dalyvavau diskusijose ir asmeniškai daug jomis pasinaudojau dėl savo orientavimosi.

Viešai „Lituaniją“ pasirodė rodos tik tai vieną sykį – tai buvo, rodos, 1905 metų pradžioje ar pavasarį. Būtent, ji surengė viešąją paskaitą lenkų kalba dėl Lenkų jaunuomenės, kurios tarpe buvo ir žmonių, kilusių iš Lietuvos ir Gudijos. Koki buvo šiam sumanymui proga – gerai nebeatsimenu – rodos – ar tik ne lietuvių spaudos atgavimo paminėjimas ar kas tai panašaus surišto su lietuvių spauda. Įėjimas buvo visiems laisvas, bet su mokamais bilietais (pelnas buvo skiriamas nebeatsimenu kokiam viešajam tautiniam Lietuvių reikalui). Buvo paskaityta du referatai: vieną skaičiau aš – tema „Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwę“¹ (šis mano referatas tapo 1906 m. atspausdintas lenkų mėnesiniame Krokuvos žurnale *Kultura*, žinomojo publicisto Vilhelmo Feldmano redaguojamame, ir išėjo atskira brošiūra, kurios nė vieno egzempliriaus nebeturiu), antrąjį referatą – apie Lietuvių socialistinį judėjimą – skaitė Tadas Ivanauskas (taipogi lenkų kalba).

f.

1905 m. vasarą, man grįžus iš Paryžiaus Lietuvon, aš dar jokio nustatyto busimojo mano veikimo plano neturėjau. Tą vasarą ir rudens pradžią aš pragyvenau savo tėvų dvare.

Sąryšy su vykstančia Rusijoje revoliucija ir Lietuvos sodžiuje buvo neramu. Lietuvių valstiečių tarpe politinis ir socialinis judėjimas ėjo gilyn. Iš vietos jaunimo – ypač iš moksleivių tarpo, kylo šio judėjimo vadai ir agitatoriai, palaiką ryšius su centrais, bet ir keičią gaunamus iš ten nurodymus savo nusistatymu. Judėjimas apskritai dar nebuvo aiškiai diferenciotas. Jaunieji vadai vadindavo save socialistais, turėjo santykių su LSDP, gal ir priklausė šiai partijai, bet jų darbas nesirėmė aiškiai klesiniais dėsniais. Po socialistine firma buvo ištikrųjų varomas radikalių liaudininkų judėjimas. Buvo veikama gal labiau tarp ūkininkų, negu tarp darbininkų. Šiek tiek buvo agituojama tarp dvarų darbininkų, ruošiami jų streikai, bet ypač buvo keliami bendros politinės laisvės, vietos valdymo nacionalizacijos, žmonių savivaldybės, tautinės mokyklos, apskritai lietuvių kalbos teisių, kovos prieš rusifikaciją ir prieš rusų valdininkus, pagaliaus – ypač vėliau – Lietuvos politinės autonomijos klausimai, o iš socialinių klausimų – žemės reformos klausimas bendrąja valstiečių pageidavimų vaga. Todėl šiame neva „socialistiniame“ judėjime dalyvavo ir stambesnieji ūkininkai, labiau apšviestieji; jų dalyvavimas buvo net žymesnis, negu tikrų proletarų – darbininkų – dalyvavimas.

Man teko susipažinti ir įeiti į artimesnius santykius su kai kuriais to judėjimo vietos veikėjais iš jaunimo tarpo – su Jonu Zakarevičium (mirė nuo džiovos kalėjime 1906 m.), su Jurgiu Smolskiu-Smalsčium (nužudytas 1919 m., kaipo bolševikų veikėjas). Aš asmeniškai simpatizavau tam judėjimui ir turėjau jo vadų pasitikėjimą, bet man pačiam veikliai dalyvauti jame toje vietoje buvo nepatogu, nes vis dėlto aš buvau dvarininko sunūs ir šio savo socialinio pobūdžio aš negalėjau nustoti vietos žmonių akyse. Tuo laiku pas mane buvo atvykęs ir mano Paryžiaus draugas Stasys Gieršinskas, kuri aš taipogi supažindinau su vietos judėjimo veikėjais. Aš troškiau veikimo ir dėl savęs, o suprasdamas, kad aš dėl mano socialinės padėties netinku vietos veikimui, stengiausi persikelti į miestą. Apylinkės dvarininkų tarpe kad ir atsirasdavo šiek tiek prijautimo bendrosios politinės laisvės obalsiams, kiek jie buvo kreipiami prieš Rusijos carizmą, bet socialinis ir tautinis liaudies judėjimo radikalizmas buvo smerkiamas. Socializmo

¹ Etnografiniai ir kultūriniai santykiai Lietuvoje (lenk.).

ir agrarinės reformos šmėkla, dvarų darbininkų kurstymas streikuoti ir kelti reikalavimus prieš dvarų savininkus, neleido dvarininkams simpatizuoti taip apskritai judėjimui, taip tarp kito ko ir keliamiems lietuvių tautiniams reikalavimams. Net ir tie, kurie pirma apskritai simpatizavo lietuvių tautinei idėjai, atšalo ir pradėjo visą tautinį Lietuvių darbą įtarti paslėptu jame „socializmu“ ir visuomenės pagrindų griovimu.

Tokiu būdu aš negalėjau nei prisidėti prie liaudies judėjimo, kuriam simpatizavau, nei veikti dvarininkų visuomenėje, kurios nusistatymas neatitiko mano pažiūroms.

Būdamas medžiaginiu atžvilgiu aprūpintas, nes žinojau, kad visuomet bučiau iš mano tėvų gavęs bent tiek lėšų, kiek reikia pragyvenimui, kol neužsidirbsiu savo lėšų, aš tuo laiku negalvojau apie tokį darbą, kuris man būtų pelningas. Prie žemės ūkio nebuvau pripratęs ir neturėjau jokio palinkimo, juo labiau, kad ir mano tėvas nenorėjo užleisti man savo vietos dvaro valdyme ir apskritai nemėgdavo, kad aš kyščiausi į jo ūkio dalykus. Jokia tarnyba arba profesija dėl uždarbio man nerūpėjo. Svajojau apie visuomeninį darbą, kuris atitiktų mano politinius bei socialinius idealus. Šį darbą aš norėjau pasirinkti Lietuvoje tarp Lietuvos Lenkų, kaipo artimiausių man, bet tikrai ne tarp dvarininkų, nuo kurių skiliausi savo pažiūromis. Paryžiaus „Lituanijos“ įkvėptos man Lietuvos pilietybės idėjos sąryšyje su vykstančiu revoliuciniu judėjimu traukė mane prie savęs. Tų idėjų propaganda – sudarimas Lietuvos Lenkų tarpe tokios demokratiškos srovės, kuri sutaikintų juos su atgimstančia Lietuvių tauta, suderintų šių abiejų vieno bendro krašto, vienos tėvynės visuomenės šakų veikimą ir paruoštų dirvą solidariam pilietiškam demokratiniam taip Lietuvių, taip Lietuvos Lenkų, taip pagaliaus Gudų ir Žydų liaudies judėjimui bendrais obalsiais, liečiančiais ypač politinę laivę, Lietuvos išjungimą iš priklausomybės ar tai Rusijai ar Lenkijai, jos pastatymą greta pastarųjų, kaipo savarankišką kultūros veiksnį, galintį su jais jungtis solidarumu, bet ne priklausomybe ir pasidavimu, pagaliaus – socialinio tvarkimosi pavedimą pačiai liaudžiai demokratiniais daugumos dėsniais, – tai buvo mano tų laikų svajonė, kaipo mano busimojo veikimo linija.

Šioms mintims vykinti aš stengiausi patekti į Vilnių, kaipo Lietuvos centrą. Aš tikėjau, kad Vilniuje man pasiseks užmegzti ryšiai su panašaus nusistatymo žmonėmis ir pradėti vykinti šis darbas. Koki bus šio darbo forma – to aš dar pats nežinojau, vykdamas 1905 m. lapkričio mėn. Vilniun. Tėvams aš pasisakiau vykstant tebesiorientuoti.

Mano tėvai – ypač tėvas – toli gražu nepritardavo mano bendroms idėjoms. Mano tėvas buvo griežtai konservatyvaus nusistatymo, griežtai tikęs katalikas, Lenkas be jokio sviravimo Lietuvių pusėn, nors ne priešas Lietuvių. Jis nekentė Rusų ir Rusijos, buvo šalininkas politinių reformų, bet neinančių toliau konstitucinės monarchijos, socialiniame sutvarkime jis laikėsi luominės aristokratinės tvarkos, paremtos turto, gimimo ir tradicinės socialinės hierarchijos autoritetu. Jis nebuvo sąmoningas liaudies priešas, mylėjo žmones, buvo pats žmogus labai sąžiningas, nekėsdavo skriaudos, teikdavo pagalbą reikalingiesiems, į turtą ir autoritetą žiūrėjo kaipo į socialinę funkciją, turėjo daug senų patriarchalizo pažiūrų, kurias paveldėjo dar iš baudžiavos dvarininkų pažiūrų. Jis ypač gerbė tradiciją ir socialistinį tęstinumą. Jam visai nepatikdavo mano nusistatymas, kurį jis laikė socialistišku ir... bedievišku. Jis gal būtų pasipriešinęs mano tų laikų sumanymams, jeigu jo nebūtų sulaikiusi mano motinos įtaka.

Mano motina buvo jautresnė ir daug aukštesnės inteligentijos, daug platesnių pažiūrų už tėvą. Tai buvo didelio proto ir karštos širdies moteris. Ji daug skaitė ir buvo net palinkusi į laisvamanybę. Kitokiomis gyvenimo sąlygomis ir kitokiame socialiniame tarpe ji gal būtų toli nužengusi nuo pažiūrų, viešpatavusių mūsų giminės tarpe. Tėvas visuomet ją laikydavo įtartina tikybos atžvilgiu, eretike. Nors kaip tik mano tėvo, o ne motinos, giminėje – buvo laisvamanystės tradicijos (mano tėvo senelis, Mykolas Römer'is, Vilniaus miesto prezidentas 1812 m. ir Vilniaus guberijos bajorvedis apie 1817 m., Rusų valdžios ištremtas už pasiūlymą panaikinti valstiečių baudžiavą Lietuvoje, miręs 1852 m., buvo masonas, vienos Vilniaus masonų ložų pirmininkas XIX amžiaus pradžioje), bet tėvas daug labiau už motiną buvo

bent kokiai laisvai minčiai svetimas.

Mane motina mylėjo labiau už viską pasaulyje. Ji sekdamo mano pažiūras ir simpatizavo joms, stengdamasi suprasti jas, bet, iš kitos pusės, ji bijojosi jų griežtumo, kad nepakenktų mano padėčiai ir nepažudytų manęs bajorų visuomenės viešojoje nuomonėje. Ji palaikydavo mane, bet kartu stengėsi ir sulaikyti mane pusiaukely. Jai – jautriai ir nepripratusiai prie nuomonių reiškimo laisvės, nes XIX amžiaus pabaigos dvarininkų visuomenėje minčių judėjimas buvo silpnas, – trukdavo drąsos daryti iš idėjų nuoseklias ir tiesias išvadas. Ji kartais didžiavosi mano palinkimu eiti savo keliais ir nesivaržyti viešpataujančios nuomonės šablonais, laikydama šį mano palinkimą paveldėtu iš jos, o kartais norėtų jį iš manęs išrauti.

Bet dabar mano motina buvo labiau už visa susirūpinusi atitraukimu manęs nuo sumanymo vesti jauną Prancūzę iš St. Cloud, su kuria aš buvau susiziedavęs prieš išvažiuojant iš Prancūzijos. Ji nenorėjo daryti jokių kliūčių mano politiniams sumanymams, tikėdamasi, kaip tas iš tikrųjų ir atsitiko, kad šie sumanymai ir jų vykdymas priversią mane užmiršti mano meilės svajones. Šia prasme ji paveikė ir mano tėvą.

g. 1.

1905 m. spalio mėn. pabaigoje ar lapkričio pradžioje aš nuvykau į Vilnių ir ten pradėjau teirautis o pagaliaus ir apsigyvenau.

Vilniuje aš užmezgiau santykius su visa eile pažangių ir radikalių žmonių iš vietos Lenkų visuomenės – ypač iš jaunosios kartos, kurių tarpe aš radau pritartytą mano sumanymams. Šiems sumanymams įkūnyti, mes su mano naujais draugais sugalvojome įsteigti dienraštį. Mes tuojaus pradėjome rengtis šiam darbui.

Artimiausiais mano bendradarbiais buvo pris. advokatas Bronislovas Krzyżanowski's (dabartinis Lenkijos senatorius) ir pris. adv. Jonas Klott'as (dabartinis Vilniaus notaras).

Be Vilniaus pažangiosios lenkų inteligentijos, mes įėjome į santykius su Lietuvos ir Gudijos provincijos pažangiais Lenkų veikėjais ir įkūrėme idėjinį branduolį, turintį remti naująjį dienraštį taip raštais, taip propaganda, taip, kiek galima, lėšomis. Didesnį lėšų dalį įnešiau aš pats (tėvai man sutiko jas duoti, eidami aukščiau nurodytais motyvais), kai kurie kiti taipogi prisidėjo pinigais ir pasižadėjimais. Buvo pirkti lenkiškos raidės iš Varšuvos, nes vietos spaustuvėse, išskyrus tas, kuriose jau spaudzinosi kiti lenkų kalba laikraščiai, lenkiškų raidžių arba nebuvo, arba buvo senos, likusios nuo XIX amžiaus šešto dešimtmečio.

Svarbiausi mūsų sumanyto laikraščio mintys – buvo taip vadinamojo „krašto nusistatymo“ („stanowisko krajowa“) pagylinimas bei propaganda Lietuvos ir Gudijos Lenkų tarpe. Šis „krašto nusistatymas“ turėjo reikšti, kad mes, Lietuvos Lenkai, esame ne Lenkijos kolonistais Lietuvoje bei Gudijoje, bet šio arba šių dviejų kraštų piliečiai, kurie bendrojo demokratinio judėjimo ribose turi ieškoti bendradarbiavimo ryšių su visais kitais šių kraštų demokratais – Lietuviais, Gudais ir Žydais – šio arba šių kraštų autonomijos ir kultūrinio bei socialinio savarankiškumo vardu; buvo griežtai atmetamas Lietuvos ir Gudijos laikymas bent kurio kito krašto (taip Rusijos, taip Lenkijos) pakraščiais ar priklausomais svetimo krašto tautinės ar kultūrinės ekspansijos taranais. Šis „krašto nusistatymas“ kartu su bendru aiškiai demokratinio ir net radikaliu politiniu bei socialiniu nusistatymu ir – žinoma – gyvas solidarizavimasis su visos Rusijos revoliuciniu judėjimu – tai ir buvo visa steigiamojo dienraščio, mūsų pavadinto *Gazeta Wileńska*, – programa. Mes šias mintis suformulavome aiškiai ir griežtai.

Einant šiuo nusistatymu, kurio karščiausiu reiškeju buvau aš, bet kuris mano naujų draugų bei visos

grupės tapo priimtas ir pasisavintas, kaip vietos Lenkų demokratų obalsis, – mums turėjo rūpėti įeiti į nuolatinio bendradarbiavimo santykius su kitų vietos tautų judėjimų demokratinėmis srovėmis taip informacijos ir susipažinimo tikslais, taip gal ir tiksliai bendram pilietiniam veikimui arba bent to bendrojo veikimo paruošimui. Man gi ypač šiuo atžvilgiu rūpėjo įeiti į nuolatinius santykius su Lietuviais. Kaip artimiausią grupę mes išrinkome Lietuvių demokratų-variantus. Apsigyvenęs Vilniuje aš visą laiką stengiausi užmegsti ryšius ir su Lietuviais bei sekti Lietuvių judėjimą ir jų darbus Vilniuje. 1905 m. lapkričio mėn. aš lankydavau Lietuvių Didžiojo Vilniaus Seimo posėdžius, taipogi skaitydavau lietuvių laikraščius, nors ir ne viską juose suprasdavau.

Dėl santykių su Lietuviais mūsų dienraštį aš sumaniau susitarti su Lietuvių demokratų vilniečių grupe ir leisti jai autonomingai vesti mūsų dienraštį Lietuvių skyrių, išrinkus jai iš savo tarpo vieną žmogų šiam darbui. Tas žmogus kartu įeity ir į mūsų bendrąjį redakcijos komitetą, kuris buvo sudarytas iš manęs, Bronislovo Krzyżanowski'o ir Klott'o. Mano sumanymui pritarė abu mano draugu iš redakcijos komiteto, ir pradėjome jį vykinti. Mes kreipėmės į žymiausį Lietuvių demokratų veikėją Vilniuje, į šviesios ir garbingos atminties Povylą Višinską. Jis deryboms su mumis pasikvietė talkon dar du kitu anos gadinės Lietuvių demokratu vilniečiu – Antaną Smetoną (busimąjį Lietuvos Respublikos pirmąjį prezidentą) ir Joną Jablonskį. Aš nežinau, ar jie buvo šioms deryboms paties Višinsko pakviesti, ar partijos arba jos Vilniaus grupės paskirti. Mes šeši – aš, Krzyżanowski's, Klott'as, Višinskas, Smetona ir Jablonskis – ir pradėjome tartis. Mes šiuo reikalu gal apie 5–6 sykius buvome susirinkę. Dėl bendrojo nusistatymo ilgų ginčų tarp mūsų nebuvo. Painesnis pasirodė klausimas nuolatinio Lietuvių bendradarbiavimo mūsų laikraštį. Lietuviai šiuo atžvilgiu buvo atsargūs ir keldavo įvairias abejones. Vis dėlto pagaliaus jie sutiko autonomingai vesti Lietuvių skyrių, kaip informacinį dienraščio skyrių Lietuvių tautiniu klausimu ir pavedė šį darbą Povylui Višinskiui. Bet, jeigu neklystu, į redakcijos komitetą jie įeiti arba įvesti savo atstovą nesutiko, gal nebūdami pilnai įsitikinę, ar dienraščio praktika, iškilus kuriam nors Lietuvių-Lenkų ginčo epizodui, išlaikys bendrąjį programinį nusistatymą ir nenukrips į Lenkų nacionalizmą, kas galėtų sukompromituoti Lietuvių demokratų atstovą, dalyvaujantį redakcijos komitete.

Bet dėl Višinsko lygos ir mirties, įvukusios 1906 m. pavasarį (dienraštis *Gazeta Wileńska* pradėjo eiti 1906 m. vasario mėn.), šis darbas taip ir liko neįvykintas. Višinskas jau nebegalėjo pradėti dirbti laikraštį, jo vieton joks kitas žmogus nebuvo Lietuvių demokratų paskirtas, dėl naujų derybų jau nebebuvo laiko, nes jau aš pats visas savo jėgas turėjau pavesti tiesioginiam publicistikos ir redakcijos darbui. Pagaliaus Lietuvių skyrius *Gazeta'os Wileńska'os* skiltyse tapo aprūpintas kitokiu būdu. Vieną pirmųjų dienų laikraščiui pasirodžius, į redakcijos butą įėjo jaunas žmogus, apsirėdęs studentu, ir kreipėsi į mane, pasisiūlydamas bendradarbiauti ir nuolat rašyti apie Lietuvių judėjimą ir dalykus, liečiančius tautinį Lietuvių klausimą. Aš apsidžiaugiau ir sutikau, nes man tas kaip tik reikėjo. Šis jaunas žmogus – tai buvo Mykolas Biržiška. Biržiška kasdien sistematiškai ateidavo į redakciją, vartydavo Lietuvių spaudą ir teikdavo mums informacinio turinio straipsnelius Lietuvių tautinio judėjimo dalykais.

g. 2.

Gazeta Wileńska ėjo (su viena pertrauka) nuo vasario iki liepos mėn. (1906 m.).

Kadangi man prieš tai niekuomet neteko dirbti dienraštį, tai aš, nepasitikėdamas savo jėgomis, iškart nedrįsau jį redaguoti. Lenkų periodinė spauda Vilniuje vos pradėjo tais laikais steigtis, prityrusių laikraštinių nebuvo, o tie, kurie dirbo Vilniuje, darbavosi dešinėje spaudoje ir netiko mums savo pažiūromis (tuo laiku Vilniuje ėjo lenkų kalba dešinysis stambių agrarų dienraštis *Kurier Litewski*,

žinomo publicisto Česlovo Jankausko redaguojamas, ir klerikalų pakraipos dienraštis *Nowiny Wileńskie*, Vilniaus vyskupo Edvardo barono Ropp'o įsteigtas). Todėl mūsų redakcijos komitetas nutarė pakviesti redaktorių ir bent vieną nuolatinį dienraščio bendradarbį iš Varšuvos. Mums rūpėjo rasti prityręs laikraštinių pažangiosios pakraipos, kuris vestų dienraštį po mūsų redakcijos komiteto priežiūra ir idėjine vadovybe. Aš nukeliavau į Varšuvą ir kreipiausi į pažangiąsias laikraštinių grupes, prašydamas nurodyti man kandidatus į redaktorių ir bendradarbius. Bet niekas žymesniųjų Varšuvos laikraštinių nenorėjo vykti į Vilnių, į kurį jau žiūrėta kaip į „provinciją“, ypač kad tuo laiku pačioje Varšuvoje ėjo gyvas judėjimas ir periodinė spauda augo. Pagaliau man vis dėlto surado kandidatus, kuriuos aš ir suderėjau vykti į Vilnių. Tai buvo Zenonas Pietkiewicz'ius, pakviestas redaktorium, ir Vladislovas Uminski's, pakviestas redakcijos sekretorium.

Jie abu praktikoje pasirodė netinkami, ypač Pietkiewicz'ius, labai silpnas publicistas ir žmogus be energijos, be administratyvio gabumo, be techniškos rutinos. Uminski's žinomas rašytojas, ypač populiarizatorius ir autorius knygų dėl jaunimo, – buvo gabesnis, bet su dienraščio technika menkai susipažinęs. Be to, jie abu neturėjo jokio supratimo apie Lietuvos santykius. Jie buvo mums tikru ir labai brangiu balastu, iš kurio mes jokios naudos neturėjome. Visus korespondentus ir provincijos bendradarbius turėjau kviešti aš ir faktinai aš ir redagavau dienraštį bei daugiausiai rašydavau įžengiamuosius straipsnius. Iš vietos žmonių redakcijon įėjo jaunas Liudvikas Abramovičius, kuris pasirodė gabių publicistu (dabartiniu laiku žinomas Vilniaus publicistas, kuris pasiliko ištikimas *Gazeta'os Wilenska'os* pilietiškoms Lietuvos obalsiams – Vilniaus savaitinio laikraščio *Przegląd Wileński* – vienintelio lenkų kalba Vilniaus laikraščio, tebesilaikančio Lietuvos valstybingumo, – redaktorių). Vietos kroniką apsiėmė vesti Pranas Alechnovičius (vėliau tapęs gabių ir žinomu Gudų rašytoju) su dviem savo bendradarbiais – Adolfu Narkevičium (kylęs iš Žemaitijos, dabar – medicinos daktaras Vilniuje) ir Adomu Gedvilą (social-demokratas, miręs Petrapily 1911 m.).

Kad mums ir pasisėkė neblogai vesti dienraštį, kuris tapo žymiu vietos Lenkų pažangiosios minties reiškėju ir sugebėjo praplėsti šios minties įtaką, bet vis dėlto medžiaginiu atžvilgiu jis neištesėjo. Su laikraščiu skaitėsi ir polemizavo jo idėjiniai priešai (ypač *Kurjer Litewski*), jis turėjo karštų simpatikų, apie ką liudijo visa eilė gaunamų iš įvairių provincijos vietų laiškų, jis turėjo užtenkamą skaičių idėjinių bendradarbių bei korespondentų. Bet dienraščio administracija nebuvo tinkamai sutvarkyta, reklama buvo silpna, išlaidos buvo labai didelios, dauguma pasižadėjusių šelpti dienraštį neužsimokėjo, beveik visas išlaidas teko padengti man pačiam. Lėšos, kurias buvau gavęs iš tėvų, greitai sutirpo ir pasijutau bejėgis tęsti darbą. Po dviejų mėnesių dienraščio leidymo nebeliko lėšų; dar kelias savaites bandžiau verstis kreditu, bet skolos augo, naujų pastovių lėšų šaltinių nebuvo. Prenumerata pamažu augo, bet tikėtis, kad ji būtų masinė ir kad galėtų padengti išlaidas, nebuvo galima. Dvarininkų visuomenė boikotavo dienraštį, kunigai buvo jam nepalankūs, nes jis skelbė laisvamanių idėjas, stipriausi nacionalistinė inteligentų srovė buvo jam taipogi priešinga, lenkiškai kalbančioji liaudis nebuvo įpratusi skaityti ir nelabai suprastų literatiškos lenkų kalbos, kuria dienraštis buvo rašomas, o be to ji nelabai ir palaikytų pažangiąsias nuomones. Buvo karštų simpatikų, bet jų buvo saujelė. Be to ir redakcijos komitete ne viskas buvo tvarkoje. Vienas jo narių – Klott'as – svyravo, bijojo griežtumo, drebėjo prieš dvarininkų bei dešiniųjų Vilniaus Lenkų-inteligentų viešąją nuomonę. Pats gi redaktorių Pietkiewicz'ius buvo pasyvus: jam rūpėjo tik gauti algą, kuri jam buvo garantuota už ištisus metus.

Tokiomis aplinkybėmis aš nebepajėgiau toliau nešti naštą. Trečiasis redakcijos komiteto narys Krzyżanowski's, pilnai ištikimas ir drąsus, taipogi nebematė kitokios išeities, ir mes nutarėme uždaryti *Gazet'ą Wileńską*. Tas ir buvo padaryta balandžio mėn. antroje pusėje.

g. 3

Bet kai tik mes paskelbėme apie dienraščio uždarymą, iš skaitytojų, simpatikų ir bendradarbių eilių pasipilo protestai, užklausimai, patarimai. Tada tikrai mes pajutome, kad mūsų darbas tikrai neliko be vaisių ir kad jis jau nebėra tikrai mūsų vienu nuosavybė. Mums buvo nurodoma, kad mūsų dienraštis – tai esąs viešasis reikalas, kuris rupa ne mums vieniems – jo steigėjams ir vykintojams, bet ir skaitytojams bei simpatikams; mums buvo sakoma žodžiu ir rašoma, kad mums reikėję kreiptis į skaitytojus ir į pažangiąją visuomenę, kuri būtų aptarusi dalyką ir suradusi lėšų leidiniui. Pagaliaus grupė mūsų simpatikų vilniečių, nepasitenkindama protestais bei patarimais, ėmėsi darbo. Ji padarė redakcijos bute kelius susirinkimus, kuriuose tapo nutarta neleisti žūti dienraščiui ir atgaivinti jį bendromis visuomenės lėšomis. Ši grupė susiorganizavo ir pradėjo veikti. Joje dalyvavo keli pažangieji inteligentai, smulkieji miesto valdybos, bankų ir privatiųjų įstaigų valdininkai ir tarnautojai, pagaliaus amatininkai. Tapo įtraukta ir keli provincijos veikėjai-inteligentai bei pora žinomų savo pažangiomis idėjomis stambesniųjų dvarininkų, kaip Liudomiras Powstanski's ir Juozas Bukowski's (iš Švenčionių apskr.), Ignas Bohdanowicz'ius (iš Vileikos apskr.), Konstantas Gordzalkowski's (iš Mogilevo gub.), Sergijus Lopucinski's (iš Disnos apskr.) Kadangi šių šelpėjų dauguma buvo neturtingi žmonės, tai buvo nutarta remti leidinys smulkiais pajais, leidžiant kiekvienam įsigyti ir daugiau pajų. Ši pajininkų organizacija liko privatinė, bet buvo išrinkta tam tikras komitetas, buvo sudarytas pajininkų sąrašas, surinkti keli tūkstančiai rublių, gauti pasižadėjimai ir t. t. Formaliu atsakumu tapo išrinktas Liudomiras Powstanski's. Buvo patvirtinta tas pats redakcijos komitetas, dienraščio redagavimas pavesta man.

Žinoma, nebekvietėme nei Pietkiewicz'iaus, nei Uminskio, ir užtenkamai pamokinti pirmuoju bandymu nebevažiavome Varšuvon ieškoti mūsų darbui meisterių. Redakcija reikėjo pertvarkyti, nes nustojome ir mūsų nuolatinio bendradarbio vilniečio Liudviko Abramowiciaus, kuris nesitikėdamas ilgu *Gazetos Wilensk'os* gyvavimu ir nevisai patenkintas jos kairiaja socialine pakraipa, priėmė Česlovo Jankowski'o pasiūlymą ir perėjo į *Kurjer'io Litewski'o* redakciją.

Teko ieškoti nauji nuolatiniai redakcijos bendradarbiai. Šį sykį jie pavyko rasti tikrai tarp socialistų, kurie sutiko dirbti radikaliniame demokratiname dienrašty, priėmusiam revoliucijos metų dėsni, jog bendrasis priešas esąs dešinioje pusėje, gi kairiojoje visos atskiros srovės – taip demokratinės, taip socialistinės – esančios sąjungininkės bendrame socialinės pažangos ir politinės revoliucijos darbe.

Tokiu būdu į redakciją įėjo: a. redakcijos sekretorium Norbertas Barlicki's, PPS-o narys (dabar Varšuvos atstovas Lenkijos Seime, vienas PPS-o frakcijos lyderių), b. nuolatinis „autonominiu“ bendradarbiu – Zigmuntas Ostachiewicz'ius, Vilnietis, vieno karščiausių *Gazet'os Wileńsk'os* rėmėjų pajininkų – Miečislovo Ostachiewicz'iaus sunūs, socialdemokratų partijos „S-D KP i L“ narys, pagarsėjęs 1905 m. Varšuvos mitinguose, kaip vienas populiariausių mitingų kalbėtojų bei pirmininkų (nusižudęs 1907 m.); c. nuolatinis bendradarbiu – jaunas Vilnietis bepartinis socialistas studentas Jurgis Jankowski's (pseudonimas „Jeży Szum“), gabus rašytojas, bet mėgstas išsišokti, pilnas temperamento ir biškį chaotiškas (vėliau rašęs įvairiuose laikraščiuose, virtęs futuristu, pagaliaus nustojęs proto). Kiti bendradarbiai liko tie patys: Mykolas Biržiška Lietuvių skyriui, Alechnovičius, Narkevičius ir Gedvila – kronikai. Be to, vasaros metu liko nuolatinis bendradarbiu ir net kurį laiką man išvažiavus atostogoms pavadavo mane, kaip laikinasis redaktorius, viešėjęs Vilniuje Vaclovas Makowski's, Vilniaus knyginko Makowski'o sunūs (žinomas Varšuvos advokatas kriminalistas, literatūros kritikas ir baudžiamosios teisės rašytojas, buv. Lenkijos ministeris).

Atgaivinta *Gazeta Wileńska* ėjo nuo gegužės mėn. iki liepos pabaigos (1906 m.).

Naujoje redakcijoje bendradarbių socialistų įtaka buvo žymi. Buvęs senoje redakcijoje kairiajame sparne, aš naujoje redakcijoje atsidūriau dešiniajame jos sparne. Tai buvo Rusijos Pirmosios Valstybės

Dumos laikas, kada tebeėjo karšti kova tarp Dumos ir Caro vyriausybės ir kada dar tikėtasi, kad Revoliucija tebegalinti laimėti. Mano bendradarbiams socialistams labiau už viską rūpėjo bendrieji Revoliucijos klausimai, jų tarpe Barlicki's, liesdamas šiuos klausimus, stengėsi pabrėžti politinės decentralizacijos ir apskritai Rusijos federalizacijos problemą. Lietuvos vidaus santykiai bei tų santykių svarbios problemos – ypač Lietuvos pilietiškumo problema („stanowisko krajowa“), kuri man labiausia rūpėjo ir kuri mano buvo dedama paties dienraščio įsteigimo pagrindan, – jiems nelabai rūpėjo ir nebuvo jų pilnai suprasta. Todėl šioje dienraščio evoliucijos stadijoje ji daug silpniau reikėsi jo skiltyse.

Laikraštį ėmė aiškėti ne tiktai griežtai revoliucinė, bet ir socialistinė pakraipa. Tai negalėjo nepastebėti ir dienraščio šelpėjai-pajininkai, kurių tarpe toli gražu ne visi buvo taip griežtai nusistatę. Jų dauguma nebuvo socialistinė, o daugybė apskritai bijojosi radikališkumo ir pageidavo ramios pažangos, vengiant ypač vidaus kovos. Reikia turėti omeny, kad apskritai tuomet Vilniaus žmonės nebuvo pripratę prie griežtų socialinės bei idėjinės kovos formų. Be politinės laisvės, be politinių rinkimų, be politinės vietos spaudos žmonės buvo susnudę. Be to ir savo socialinės padėties atžvilgiu dienraščio šelpėjai nebuvo vienodi: stambiujų dvarininkų ir amatininkų socialiniai reikalai negalėjo būti vienodi. Tarp pajininkų buvo ir tokių, kurie tiktai todėl sutiko remti dienraštį, kad jiems imponavo jaunųjų pasiaukavimas idėjiniam darbui ir kad tų jaunųjų obalsiai primindavo jiems jų pačių jaunystės svajones; tos svajonės neatatikdavo jų socialinei padėčiai, jų realioms reikalams. Duoti pinigų pašalpai jie galėjo, nes darbas jiems pasirodė gerbtinas, o nepavojingas nusistovėjusiai stipriai socialinei tvarkai. Bet kada jis pradėjo rodytis per daug griežtas, o iš kitos pusės jų pažįstamieji, jų profesini arba bendrai socialini draugai pradėjo juos smerkti už tokio revoliucinio laikraščio palaikimą, o kartais kaikuriuos jų, kaip antai Powstanski, kurio parašas, kaipo leidėjo, figūravo kiekviename laikraščio N-ry, jų pažįstamieji (dvarininkai) pradėjo net boikotuoti, tai didelis jų skaičius išsigando ir ne tik kad nustojo noro toliau šelpti dienraštį, bet jau tebemanė apie tai, kad kuriuo nors būdu greičiau būtų padarytas dienraščiu galas. Tiktai nedidelė šelpėjų-pajininkų dalis – ir kaip tik iš neturtingų sluoksnių – iš smulkiosios inteligentijos bei amatininkų, pasiliko iki galui ištikimas radikalus demokratinio dienraščio idėjai. Redakcijos komitetas taipogi suiro: iš jo pasitraukė Klott'as, rasdamas dienraštį per daug kairiu.

Ir pagaliaus. kada liepos mėnesy teko vėl sušaukti šelpėjų – pajininkų susirinkimas, nes medžiaginė *Gazeta'os Wilenska'os* padėtis tebereikalavo pašalpos iš šalies, pajininkų dauguma nutarė uždengti dienraštį. Mažuma, norėjusi tęsti darbą, nepajėgė pakelti išlaidų naštos.

Tai buvo liepos mėn. pabaiga – po Pirmosios Rusijos Valstybės Dumos paleidimo ir po garsaus revoliucinio Vyborgo manifesto paskelbimo. Viename *Gazeta'os Wileńska'os* N-ry prieš patį jos uždengimą pasirodė įžengiamasis straipsnis „Ogniste Półkole“, redakcijos sekretoriaus Barlicki'o parašytas (be autoriaus parašo). Šiame straipsnyje buvo pareikšta mintis, kad revoliucijos ir sukilimų gaisras, kilęs valstybės pakraščiuose, pavergtųjų tautų tarpe, ir pagaliaus pačioje Rusijoje, užtroškėsiąs valstybės centrą ir privėrsiąs valdžią pasiduoti tautų ir liaudies reikalavimams, o nepasiduodančius pašalinsiąs.

Gazeta Wileńska nustojo eiti, bet Vilniaus Apygardos Teismo prokuratūra iškėlė prieš mane, kaipo dienraščio redaktorių, politinę bylą Baudž. Stat. 129 straipsniu už Barlicki'o straipsnį.

h.

Kadangi dar valstybėje tebeėjo kova tarp revoliucijos ir reakcijos, aš nutariau tuo tarpu nepasiduoti, išvažiuoti į užsienį ir laukti, kas bus. Kadangi man buvo iškelta baudžiamoji byla (įžengiamas tardymas)

ir aš negalėčiau gauti užsienio paso, tai aš pasiryžiau išvykti iš Rusijos teritorijos slapta.

Ir štai 1906 m. rugpjūčio ar rugsėjo mėn. aš nuvykau į Žemaitiją pas mano giminės Römerius (Tytuvėnuose), kurie spalio mėn. išsiuntė mane toliau į parubežį pas savo pažįstamus dvarininkus Grajewskius (jų vienas, Adolfas Grajewski's, buvo Lietuvos Steigiamojo seimo nariu – lenkų frakcijos), o iš ten mane išsiuntė dar toliau – į Judrėnų dvarą Viviržėnų apilinkėje dvarininkų Bucevičių, kurių vienas yra vedęs Grajewskio seserį. Pagaliaus iš ten man pavyko per Aisenų pereinamąjį punktą patekti į Prusus: Bucevičiai mane pervežė karietoje, kurioje aš pasislėpiau ant dugno po dviejų važiuosiuoju poniu Bucevičienų kojomis.

Iš Prūsų aš nuvažiauju tiesiog į Krokuvą, kur ir apsigyvenau. Gyvenau Krokuvoje gana vargingai, nes mano tėvai, bijodami, kad aš nenuvykčiau Paryžiui ir negrįžčiau prie mano senų sumanymų apsivesti su mano buv. sužiedotine Suzana Richard, mažai man teikdavo lėšų, o uždarbio Krokuvoje neturėjau.

Bandžiau gauti bendradarbio vietą demokratinio Krokuvos dienraščio *Nowa Reforma* redakcijoje, bet negavau. Parašiau kelias korespondencijas į Lvovo liaudininkų dienraštį *Kurjer Lwowski*, rašydavau ir siųsdavau palaidus straipsnius į social-demokratinį savaitinį rimtą laikraštį *Prsegląd społeczny*, redaguojamą žinomo rimto lenkų publicisto-filosofo ir veikėjo Dawido, kuris taipogi gyveno Krokuvoje kaip emigrantas, pabėgęs iš Rusijos, – į pažangiąjį Varšuvos savaitinį žinomo lenkų rašytojo Aleksandro Świętochowskio laikraštį *Prawda*, kuriame, rodos 1907 m., tapo tarp kitų išspausdintas mano ilgesnis straipsnis apie Gudų tautinį judėjimą („Bieloruskie zagadnienie narodowe“¹ – vienas pirmųjų Lenkų periodinėje spaudoje bandymų objektyviai, be polemiskų tikslų, išdėstyti ir pagrįsti Gudų tautinio atgimimo procesą), – pagaliaus į Varšuvos mėnesinį žurnalą *Kultura Polska*, 1907 m. įkurtąjį Zenono Pietkiewicz'iaus (to paties, kuris buvo pirmuoju mano *Gazetos Wilensk'os* redaktorium).

Bet ši palaidi publicistika negalėjo visos mano energijos išsemti. Ir štai šiose sąlygose pamažu – be išanksto sumanyto projekto, iš pradžių visai pripuolamai, spontaniškai, – kylo ir išsivystė tam tikras mano literatūros darbas, kuris turėjo likti vienu svarbiausių mano gyvenimo darbų. Tai buvo mano knygos *Litwa* prašymas.

Lietuvos pilietybės ir taip sakant – Lietuvos valstybingumo idėja, įkvėpta man Juozo Petrulio 1904 m. ir konsoliduota mano „Lituanijos“ ir *Gazetos Wileńska'os* darbais, buvo gyli mano sąmonėje. Ar Lietuva sudaro valstybę ar ne, ar ji pasieks nepriklausomybės ar ne, tai į mano Lietuvos politinę koncepciją sprendžiamos įtakos neturėjo. Tiesą pasakius – aš niekuomet nesitikėjau, kad dar pats sulauksiu nepriklausomos Lietuvos valstybės. Nesitikėjau šiuo net ir 1914–1918 m. Didžiojo Karo metu, net iki tam laikui, kada ši nepriklausomybė tapo įvykusiū faktū. Bet tai buvo dėl manęs tikrai formos ir jėgos, o ne esmės klausimas. Aš Lietuvą – vis tiek ar nepriklausomą valstybę, ar autonominę provinciją, ar tiesiog kelių bendrų gubernijų grupę Rusijos centralistinėje valstybėje – laikiau atskiru vienetu ir, būtent, ne tikrai teritoriniu geografišku, bet ryškiai politiniu vienetu, turinčiu savo atskirą individualinę socialinę bei kultūrinę struktūrą ir savo istorine tradicija, savo tautinėmis liaudies judėjimais (aš su Lietuva jungiau ir Gudiją), savo psichine esme pilnai subrendusiu autonominiam politiniam gyvenimui; aš todėl laikiau teisėtu reikalavimą, kad šios Lietuvos piliečiai orientuotųsi savo veikime šiuo vienetu, – jo socialiniais tikslais, jo reikalais arba tiksliau sakant – savo reikalų bei socialinių tikslų derinimu su šio vieneto nustatomu jų visų tam tikru krašto solidarumu. Šį reikalavimą aš visuomet laikiau privalomu savo veikimui. Lietuva, mano supratimu, neturėsianti būti nei Rusijos, nei Lenkijos organiška dalimi, o kad ir būtų valstybiniu atžvilgiu jų vienos pavergta dėl savo medžiaginių jėgų stokos, tai tas būtų fakto, o ne jos politinės teisės reiškinys. Taip aš ir žiūrėjau į Lietuvos valstybinę priklausomybę Rusijai. Man, kaip išauklėtam lenkų ne tikrai tautinėje, bet ir politinėje kultūroje, tas gal buvo lengviau bei aiškiau suprantama, negu daugybei kitų Rusijos piliečių Lietuvoje, gal kartais ir pačių gryniausių Lietuvių ar

¹ Baltarusių tautinė problema (lenk.).

Gudy; nes Lenkų sąmonėje jų tėvynė – Lenkija niekuomet valstybinės vergijos metu nenustojusi savo politinio individualizmo ir nevirtusi tiktai geografine sąvoka, o todėl nesusnūdusi jų sąmonėje ir savo atskiros Lenkijos pilietybės sąvoka, verčiusi geriausius Lenkijos vaikus nuolat kiekvienoje kartoje per ištisą amžių lieti kraują kovose už nepriklausomybę ir visus Lenkus netirpti bendroje Rusijos pilietybės sąmonėje, nors valstybinės pozityvinės teisės atžvilgiu Rusijos lenkai tebuvo Rusijos piliečiais. Nuo mažų dienų, nuo paties to laiko, kada mano sąmonėje pradėjo dygti pirmos politinės sąvokos, aš buvau pripratęs ne tiktai manyti, bet tiesiog jausti, kad mano pihetybė nėra rusų pilietybė, kad mano istorija tai nėra Rusijos istorija, kad mano politinės pareigos ir mano valstybinis nusistatymas jokių atžvilgiu ir jokių būdu nesijungia su Rusijos valstybe, o net tiesiog kreipiasi prieš šią valstybę. Man buvo išauklėtas pilietybės pajautimas, neįeinąs į pozityvinio valstybingumo vagą. Vėliau, nuo 1904 m., aš jį perkėliau į Lietuvą be jokio ypatingo mano sąmonės laužymo, atskyręs jį nebe tiktai nuo Rusijos, bet ir nuo pačios Lenkijos. Tas man buvo visai suprantama ir aišku.

Aš buvau gylyai įsitikinęs, kad Lietuva (ar su Gudija ar abi skyrium) turėsianti eiti savo politinės individualizacijos keliu ir pozityvinės viešosios teisės atžvilgiu, nors ir nesitikėjau, kad ji dar mano kartos metu pasieksianti ne tiktai autonomijos, bet ir nepriklausomos valstybės. Aš simpatizavau kiekvienam drąsiam obalsiui šiuo klausimu, kaip naujam žingsniui pirmiausia šiame kely, nors jis man ir atrodytų neįgyvendintinas. Bet mano pilietybės pajautimas nepriklausė nuo praktiško šių obalsių reališkumo. Aš jaučiaus ir laikiaus Lietuvos piliečiu, laikydamas savo Lietuvą atskiru gyvu politiniu kūnu Rusijos pozityviniame valstybiniame kūne, *status in statu*, kad ir ne valstybe, tai bent teisėtu valstybės embrionu, jos branduoliu. Ir man rūpėjo nuosekliai pačiam elgtis bei skleisti lietuvių pilietybės sąmonę bei pilietinį nusistatymą tarp Lietuvos Lenkų. O kadangi Lietuvių tautinį judėjimą aš laikiau rimčiausia šios idėjos ir šio nusistatymo parama, – tai aš jį gerbiau ir laikiau jį labai artimu mano idealui dalyku.

Todėl atvykęs Krokuvon ir sužinojęs, kad Krokuvoje gyvena Lietuvis inteligentas ir literatas Juozas-Albinas Herbačiauskas, aš pasiskubinau su juo susipažinti. Herbačiauskas yra žmogus įdomus, gyvos dvasios, kad ir vienašališkas kartais bei mėgstas paradoksus, bet gylus ir nepaprastas. Man patiko su juo kalbėti ir klausyti jo originalių gyvų minčių, kurių tarpe daug buvo teikiančių man pačiam rimto proto peno. Aš jį tankiai lankydavau. Pas Herbačiauską aš radau gana platų lietuvių spausdinių rinkinį. Ypač mane suįdomino turtingas periodinių Lietuvių leidinių rinkinys, beveik pilnai sukomplektuotas, pradedant *Aušra* ir baigiant *Vilniaus žiniomis*. Buvo pilnas *Aušros* komplektas, beveik pilni *Šviesos*, *Varpo*, *Ukininko*, *Apžvalgos*, *Tėvynės sargo* ir *Darbininkų balso* komplektai. Šiuose komplektuose buvo paslėpta beveik pilna Lietuvių tautinio atgimimo eiga.

Aš pajutau, kad man atsiranda proga ramiai išstudijuoti visą Lietuvių judėjimo idėją bei istoriją. Aš šiuo visuomet įdomavaus, šį tą jau buvau girdėjęs, bet tikrų ir tikslių žinių neturėjau. Tiesa – aš silpnai bemokėjau lietuviškai, nes buvau šią kalbą pamiršęs ir mažai ką besuprasdavau skaitydamas. Bet man ir tas rūpėjo, kad išmokčiau lietuvių kalbos. Turėdamas daug liuso laiko, aš pasiryžiau pasinaudoti šia proga, kad ir lietuvių kalbos įsimokinčiau, ir pagylinčiau savo žinias apie Lietuvių tautinį atgimimą. Jokio kito tikslo aš tada neturėjau. Man dar ir galvon neateidavo mintis parašyti Lietuvių atgimimo istorijos knygą. Aš gi jaučiau save pilnu profanu šiuo klausimu ir pats temaniau mokintis.

Aš paprašiau Herbačiauską paskolinti man jo rinkinio leidinius. Jis mielu noru sutiko. Pradėjau nuo *Aušros*, kurią pasiėmiau ir ėmiau namie nuo pat pradžios skaityti. Iškart man tas darbas ėjo sunkiai. Bet vis dėlto aš pastebėjau, kad įsiskaitydamas aš galiu pagauti bent pačią pagrindinę mintį ir nesuprasdamas daugybės atskirų žodžių aš bendrą beveik kiekvieno sakinio prasmę suvokti galiu. *Aušra* mane suįdomino. Aš jaučiau joje milžinišką meilės ir vilties energiją, kurios buvo pilna jos steigėjų ir rašytojų siela. Šis drąsus kelių jaunų žmonių darbas, pradėtas 1883 m., kada Lietuvių liaudis dar gylyai miegojo, o tautinės inteligentijos beveik nebuvo, nes visus Lietuvių inteligentus būtų galima suskaityti ant vieno

žmogaus rankų pirštų, ir kada rodos rimtam pozityviam žmogui nebūtų buvę jokios vilties pasiekti tas jaunuolių išsvajotas tikslas ir sukurti iš šios inertinės liaudinės medžiagos gyvą ir veiklią tautą, – imponavo mano protui ir mano jausmui. Aš pajutau *Aušros* darbe ne tik tai Lietuvių sielą ir Lietuvių tautinį darbą, bet ir apskritai Žmogaus-Prometėjaus sielą ir didį Žmogaus darbą, Žmogaus-kurėjo, Žmogaus, kuriam Dievas įkvėpė savo dvasios amžinąjį kibirkštį.

Aš lyginau tą padėtį, kuri buvo *Aušros* steigimo metu Lietuvoje, su ta padėtimi, kurią aš jau pats regėjau 1905–1906 m. Vilniuje – Didžiojo Lietuvių Vilniaus Seimo metu ir vėliau.

„*Miales, chamie, złoty róg,*
„*Miałeś, chamie, czapkę z piór,* –
„*Czapkę wicher niesie,*
„*Róg huka po lesie,* –
„ *Ostał ci sie ino sznur*¹,”

– sako lenkų poetas Wyspiański („Wesele“) tiems rinktiniais žmonėms, kurie turėjo savo sieloje ypatingus gabumus arba žinojo galingus paslapties žodžius-obalsius, kuriais galėtų pakelti ir nuvesti į laimėjimą pribrendusias gyvam veiksmui savo brolių minias, ir pražudė juos. Ištikrųjų *Aušros* žmonės savo galingo „zloty róg“ nepametė miške, nepražudė savo sielos žiedų, neužkasė žemėn savo gautų iš Dievo talantų. Jie ištarė tuos žodžius, jie davė savo tautos žmonėms tuos obalsius, kuriais tapo įkurtas judėjimas ir nužengė laimėjiman Lietuvių tauta.

Įsiskaitęs *Aušrą*, aš pradėjau sau daryti iš jos užrašus, pažymėdamas svarbesnes vietas ir įdomesnes žinias bei savo pastabas dėl jos turinio. Skaitydamas aš taipogi pažymėdavau sau skyrium užtiktus nesuprantamus man žodžius ir paskiau klausdavau Herbačiauską, kuris man aiškino jų prasmę. Tokiu būdu aš pamažu išmokdavau kalbos ir vėliau, skaitydamas sekančius leidinius, aš jau visą suprasdavau. Baigęs skaityti *Aušrą*, aš ėmiaus tokiu pat būdu skaityti *Šviesą*, *Varpą* ir t. t. Mano užrašai augo ir pagaliau man kylo sumanymas sunaudoti juos ir supažindinti Lenkų (turėjau omeny ypač Lietuvos Lenkus) visuomenę su Lietuvių tautiniu judėjimu, apie kurį niekas Lenkijoje ir beveik niekas Lenkų tarpe Lietuvoje neturėjo jokių rimtų žinių, arba – kas dar blogiau – turėjo labai netikslas ir klaidingas žinias, pilnas klastos ir įvairių pikty pasakų. Iš pradžios aš nemaniau, kad mano darbas būtų turėjęs kurios nors istoriškos vertės, nes pats jaučiausi profanu ir visa, ką aš apie Lietuvių atgimimą sužinojau, aš pasiėmiau tikrai iš spausdintų pačių Lietuvių raštų, nepažindamas beveik nieko iš gyvų Lietuvių atgimimo veikėjų, išskyrus kelius Vilniaus žymesnius Lietuvių inteligentus ir smulkesnius Rokiškio apylinkės vietos veikėjus. Bet ir tos pažintys buvo menkos, o jau jokių užkulisinių Lietuvių atgimimo istorijos veiksnių, jokių net biografinių davinių apie žymiausius veikėjus, išskyrus tą, ką aš radau išspausdintą laikraščiuose spaudos uždraudimo metu, – aš visai nežinojau (todėl ir mano *Litwo'je* taip maža randasi davinių, liečiančių Lietuvių atgimimo veikėjų asmenis, ir toks nepersonalinis, toks daiktiškas ir kategoriškas yra atgimimo eigos dėstymas). Juo mažiau aš tikėjaus, kad mano darbas galėtų būti naudingas patiems Lietuviams. Šiandien mane tankiai Lietuviai klauso, kodėl aš mano *Litw'ą* parašiau lenkų, o ne lietuvių kalba; aš jiems atsakau, kad todėl, kad aš tuo laiku aš tiek nemokėjau lietuvių kalbos, kad pajėgčiau parašyti knygą lietuviškai; bet ištikrųjų priežastis yra daug

¹ Tu turėjai, chame, aukso ragą,
Tu turėjai, chame, plunksnas už kepurės;
tą kepurę vėtros purto,
ragas aidi jau po mišką,
tau beliko vien tik virvė...
S. Vispianskis, „Vestuvės“

(lenk.; lietuviškas tekstas: B. Chlebovskis, *Lenkų literatūra 1795–1905* (vertė P. Vaičiūnas). – K., 1926, p. 487).

gylesnė; kad aš ir mokėčiau užtenkamai rašyti lietuviškai, vis dėlto aš ją tada bučiau parašęs lenkiškai, nes aš nedirščiau dėstyti Lietuviams jų atgimimo istoriją.

Iškarto aš maniau parašyti ilgesnį straipsnį Feldmano žurnalui *Krytyka*. Bet paskui aš supratau, kad mano platiems užrašams sunauduoti reikia platesnių darbo ribų.

Krokuvoje aš kartais matydavau su atvykstančiu iš Lvovo Liudviku Kulčycku. Liudvikas Kulczycki's – tai buvo žinomas anų laikų Lenkų socialistinės srovės visuomenės veikėjas bei rašytojas-publicistas (apie 1900 m. jis buvo įkūręs socialistų partiją vardu „Proletarjat“ – taip vadinamas „II Proletariatas“, nes tuo pat vardu vadinosi pirmoji Lenkų socialistų organizacija 80-tais XIX amžiaus metais; Kulčycko „Proletarjat“ skyrėsi taip pat nuo social-patriotiškos „PPS“, taip nuo griežtai internacionališkos ir rusofilios „S-D KP i L“; atskirose knygelėse Kulčyckas buvo rašęs apie federaciją, autonomiją, anarchiją; gyvendamas Austrijoje, jis turėjo progos studijuoti tautinius klausimus ir tautų sugyvenimo problemas, gerai pažinojo tuos santykius, įdomavosi įvairiais šių problemų valstybinio išsprendimo sumanymais ir skaitė šios srities žinovu; jam rūpėjo taipogi šie klausimai Rusijoje ir tose žemėse, kurios sudarydavo senosios Lenkų-Lietuvių „Rzeczpospolit'os“ teritoriją po Rusijos jungu; jis laikėsi nuomonės, kad Lenkai, gyvendami patys dalinai tuose žemėse, turį pažinti dygstančius ten gyvus socialinius bei tautinius procesus ir privalą taikytis prie besikeičiančių viešųjų santykių). Liudviką Kulčycką aš pažinojau dar iš Paryžiaus, kur jis mano laikais buvo sykį atvykęs ir laikęs paskaitas Lenkų ir Rusų revoliucinio jaunimo kolonijose. Gyvendamas Lvove, Kulčyckas su savo draugu Rog'u buvo ten įsteigęs raštų leidimo draugiją vardu „Polskie towarzystwo nakładowa“¹. Draugija buvo ypač skiriama raštams, liečiantiems įvairias socialines problemas, leisti. Vieną sykį Kulčyckas, sužinojęs iš manęs apie mano ruošiamą Lietuvos tautinio atgimimo eigos medžiagą, pasiūlė man parašyti šia tema knygelę, kurią išleistų jo „Polskie towarzystwo nakładowa“. Aš sutikau. Paskui mes nustatėme šio leidinio sąlygas. Buvo sutarta išleisti 1 1/2 tūkstančio egzempliorių; spauda – draugijos lėšomis. Aš negaudavau jokio honoraro iš anksto, tikrai turėjau gauti knygos kainos *brutto* 10% nuo parduotų egzempliorių. Tai buvo 1907 m. pavasarį.

Taip gymė mano knygos *Litwa* darbas.

Iki 1907 m. vasarai aš beveik užbaigiau Herbačiausko rinkinio skaitymą. Iš surinktos mano užrašuose medžiagos aš supratau, kad sumanyta knygelė išaugs į storą knygą. Kulčyckas nieko prieš tai neturėjo. 1907 m. vasarą aš išvykau iš Krokuvos į jos apylinkės miestelį Krzewowica, kur gražioje gamtos vietoje aš pasisamdžiau sodžiuje vasarai butą ir ten, neturėdamas jokių pažįstamų, jokio kito darbo, aš sutvarkiau savo užrašus ir ėmiau rašyti sumanytą knygą. Laiką aš skyriau tarp šio darbo ir ekskursijų į apylinkės miškus, kalnus, kasyklas.

Mano surinktoje darbai medžiagoje buvo šiokių tokių spragų, bet vasarą buvo atvykęs Krokuvon iš Lietuvos jaunas Lietuvos pabėgėlis iš Rusijos – Juozas Gabrys-Paršaitis, kuris sužinojęs iš Herbačiausko apie mane ir mano ruošiamąjį darbą – buvo aplankęs mane Krzewowicuose. Jis man padėjo gauti medžiagai tą, kas man truko. Nuvykęs į Tilžę – jis užrekomendavo mane žinimam Lietuvos Tilžės veikėjai – Mortai Zaunytei, kuri sutiko siųsti man į Galiciją tuos lietuvių raštus, kuriuos aš pareikalaučiau. Aš pasinaudojau šiuo patarnavimu ir gaudavau reikalaujamus raštus, kuriuos sunaudojęs grąžindavau Zaunytei.

Krzewowicuose aš pragyvenau iki spalio mėnesiui. Rankraštį per tą laiką užbaigiau. Dalimis aš jį pristatydavau spaustuvei (spausdinosi Krokuvoje). Krokuvoje 1907 m. rudenį aš buvau užimtas knygos korekta. Viršelį knygai sukomponavo jaunas Lietuvos dailininkas Staneika, kur buvau žiemą pažinęs pas Herbačiauską Krokuvoje. 1907 m. gruodžio I mėn. knyga išėjo iš spaudos.

Tuo tarpu Rusijoje apsireiškė pilna reakcija. Buvo aišku, kad revoliucija – bent laikinai – pralaimėta. Nebebuvo vilties laukti, kad kas ten pasikeistų ir kad iškelta man 1906 m. baudžiamoji politinė byla

¹ Lenkų leidybos draugija (lenk.).

butų numarinta. Virsti nuolatiniais emigrantais ir nebegrįžti Lietuvon aš nemaniau. Mano Krokuvos darbas buvo baigiamas ir aš pradėjau ruošti į Lietuvą. Neturėdamas Rusijos užsienių pasą, aš negalėjau legaliai įvažiuoti į Rusijos sienas, nes bučiau ant rubežiaus sulaikytas, o turėdamas iškeltą prieš mane Vilniuje bylą nebūčiau tuoju paleistas. Todėl aš per mano Krokuvos pažįstamus revoliucionierius pasirūpinau gauti už tam tikrą atlyginimą nebežinau ar suklastotą ar tikrą rusų užsienių pasą tūlo Koliškio vardu ir gruodžio antroje pusėje su šiuo pasu laimingai geležinkeliu peržengiau sieną ir per Varšuvą-Vilnių atvykau pas mano tėvus į Bagdoniškių dvarą Lietuvon.

Man atvykus, tuoju mano tėvas nuvažiavo Vilniun ir kreipėsi į Teismo Tardytoją, pas kurį gulėjo mano byla. Tardytojas sutiko pareikalauti iš manęs užstatą sumoje 2 000 rublių, vadinasi – nelaikyti manęs kalėjime, jeigu pats atvyksiu ir įmokėsiu užstatą. Tėvas man davė pinigų, aš juos įmokėjau ir su kvitu nuvykau pas Tardytoją. Viskas buvo tvarkoje.

Iki teismui mano byloje aš apsigyvenau Bagdonišky pas tėvus, kur ir pragyvenau ištisus 1908 metus, retkarčiais nuvykdamas Vilniun. Mano knyga *Litwa* 1908 m. susilaukė visos eilės recenzijų ir paminėjimų taip Lietuvių, taip Lenkų spaudoje. Iš kai kurių Lenkų srovių aš laukiau nepalankaus mano knygos įvertinimo, bet turiu prisipažinti, kad apsirikau. Tiek tikrosios Lenkijos, tiek Vilniaus lenkų spauda rimtai ir palankiai pažiūrėjo į šitą darbą. Tikrai viename lenkų „endekų“ Vilniaus dienrašty, redaguojamame žinomo lenkų „endekų“ (tautiškų demokratų, vadinasi – griežtų nacionalistų) šulo p. Hlasko (to laikraščio vardo nepamenu, bet tai nebuvo *Kurjer Litewski*, kurį p. Hlasko pradėjo redaguoti vėliau), – pasirodė nepalanki mano knygos ilga recenzija, kurios autorius – Vilniaus gydytojas ir visuomenės veikėjas dr. Leon Czarkowski (po pseudonimu Sobiesław Sąkta), polemizuodamas su manimi, pavadino mane nukrypusiu medžiu, į kurį kiekviena ožka galinti šokti („na powalyłe drewo každa koza skace“¹), šiuo pareikšdamas, kad aš esu parsidavęs Lietuvių („koza“) įtakai ir esu parašęs ne objektingą Lietuvių tautinio judėjimo monografiją, bet panegiriką, kenksmingą Lenkų reikalams. Išskirus tą vieną išimtį, aš iš lenkų spaudos nieko blogo dėl mano knygos neišgirdau, o pagyrimų išgirdau daug. Man tas buvo malonu, nes tikėjau, kad mano knyga galės pašalinti daug prietarų ir neteisingų legendų, susidėjusių Lenkų viešojoje nuomonėje dėl Lietuvių tautinio judėjimo. Lietuvių spauda ir viešoji nuomonė sutiko mano knygą su džiaugsmu ir įvertino ją labiau, negu aš pats tikėjau. Man ypač buvo brangu tas, kad Lietuvių Mokslo Draugija per savo visuotinąjį susirinkimą savo Pirmininko dr. Jono Basanavičiaus pasiūlymu, įvertindama mano darbą, suteikė man garbingą Draugijos nario-korespondento titulą. Apskritai mano knyga *Litwa* suteikė man lyg pilietybės diplomą Lietuvių tautinėje visuomenėje. Nuo to laiko Lietuvių tarpe aš jau buvau ne svetimas, bet savo žmogus. Lietuviai žinojo, kad aš esu Lietuvos sunūs, ir pasitikėjo manimi. Tokį bent aš visuomet gaudavau įspūdį.

Gyvendamas 1908 m. Bagdonišky, aš beveik nieko nedirbau. Parašiau vieną ilgesnį straipsnį apie Lietuvos Lenkus rusų leidiniui *Formy nacionalnogo dviženija v sovremennom gosudarstve*², kelius smulkesnius straipsnius į *Kultura Polska, Prawda* ir kitus lenkų laikraščius.

Pagalčiau 1909 m. sausio mėn. Vilniaus Teismo Rūmuose su luomų atstovais („Vilenskaja Sudebnaja palata c soslovnymi predstaviteli“) tapo išspręsta mano baudžiamoji byla, kurioje buvau kaltinamas 1903 m. Baudžiamojo Statuto 129 straipsniu. Gynė mane žinomas Vilniaus advokatas Tadas Wróblewski. Baudž. Stat. 129 straipsniu Teismo Rūmai mane išteisino ir pripažino kaltu tikrai redaktorius neveiklumui (neatsargumui) – nebeatsimenu kuriuo įstatymu – ir nubaudė 400 rublių pinigines pabaudas.

Nuo 1909 m. kovo mėn. aš apsigyvenau Vilniuje. Įsirašiau į advokatūrą kaip pris. advokato Tado Wroblewski'o padėjėjas, bet iki 1910 m. darbavau pas pris. adv. Bronislavą Krzyżanovskį, kaip jo

¹ Ant pakrypusio medžio visos ožkos šokinėja (lenk.).

² Tautinio judėjimo formos šiuolaikinėje valstybėje (rus.).

faktiškas padėjėjas. 1919 m. spalį mėn. vedžiau mano giminaitę Reginą Römeraitę, mirusio dailininko Edvardo Römerio dukterį. Nors Regina Römeraitė jau kelius metus (nuo 1903 m.) mylėjo mane ir todėl galima buvo tikėtis, kad mes busime laimingi, vienok atsitiko kitaip. Tarp mūsų kylo ginčai ir nesusipratimai, mūsų santykiai greit paaštrėjo ir sugedo, ir jau 1910 m. pavasarį mes su žmona persiskyrėm, o tų pačių metų liepos mėn. – jau po mūsų persiskyrimo – gymė mūsų duktė, pavadinta Celina, kuri augo pas motiną. 1910 m. pavasarį aš sunkiai apsirgau ir vasarą buvau nuvykęs į užsienį gydytis. Rudenį grįžau Vilniun ir apsigyvenau su mano seserimi Römeraitė-Römeriene. 1911 m. aš susipažinau Vilniuje su latve Ona Volbergaite; mes pamylėjome kits kitą ir aš gyvenau su ja, kaip su žmona, iki 1914 m., kada ji mirė nuo džiovos. Tais pačiais metais mirė mano motina. Toks buvo mano asmeniškasis privatinis gyvenimas Vilniuje nuo 1909 m. iki Didžiojam Karui.

Kai dėl mano viešosios darbuotės tuo laiku – tai advokatūra aš mažai užsiimdavau. Advokatūroje veikliai dirbau tikrai nuo 1909 m., būdamas Krzyżanowski'o faktišku padėjėju. Advokatūra man nepatikdavo – ypač nepatiko man derėjimasis su klientais; niekuomet taipogi negalėjau priprasti ramiai žiūrėti į eventualų bylos pralaimėjimą; pralaimėjęs bylą – visuomet jausdavau save lyg kaltu prieš klientą. Iš advokatūros darbo man patikdavo tikrai apeliacinių, o dar labiau kasacinių skundų rašymas (civilinėse bylose), kada teko analizuoti grynai teisės klausimai. Turėdamas lėšų iš kitų šaltinių, aš nebuvau priverstas gyventi išimtinai iš advokatūros ir todėl nelabai rūpinausi advokato praktika (aš gaudavau lėšų iš motinos, kuri paveldėjo mišką Vilniaus gub. Vileikos apskrity, miškas buvo parduodamas ir aš, veddamas šį pardavimą ir apskritai motinos reikalus, gaudavau iš jos atlyginimą ir nuošimčius).

Už tai aš gana veikliai dalyvavau visuomenės gyvenime. Dalyvavau daugybėje įvairių rūšių draugijų, rašydavau straipsnius į kai kuriuos Varšuvos pažangiuosius laikraščius (*Nowa gazeta, Zwanie, Zblizku i zdaleku* ir kitus), kelius sykius laikiau paskaitas (1919 m. Lietuvių studentų socialistų pakviestas – nuvykau į Petrapilį su viešąja paskaita apie Lietuvių politines partijas, kelias paskaitas laikiau Vilniuje). Bet ypač tenka paminėti mano dalyvavimas tuo laiku Vilniaus Lenkų demokratiname judėjime ir mano santykius su Lietuvių judėjimu.

Man grįžus Vilniun 1908–1909 m. dar radau gyvas *Gazetos Wileńsk'os* tradicijas bei tą „krašto nusistatymą“ („stanowisko krajowa“), kurio propagandai pažangiosios ir demokratinės vietos Lenkų visuomenės tarpe tarnavo *Gazeta Wileńska*. Veiklesnių šios srovės žmonių būrelis nuolat galvojo apie laikraščio steigimą ir apie platesnį vietos Lenkų demokratinio judėjimo išvystymą. Šiam būreliui priklausė ypač pris. advokatas Bronislovas Krzyżanowski, pris. adv. Vytautas Abramowicz'ius, Zygmantas Nagrodski (Vilniaus pirklys ir liaudininkų nusistatymo visuomenės veikėjas), pris. adv. Jonas Piłsudski (busimojo Lenkijos Valstybės Viršininko Maršalo Juozo Piłsudski'o brolis), pris. adv. Jonas Klott ir keli kiti. Į šį būrelį ir aš tuojuo buvau įtrauktas. Zygmantas Nagrodski leisdavo populiariškas brošiūras dėl liaudies ir svajotojo apie periodinio liaudies laikraščio leidymą. Kiti labiau linko prie savaitinio laikraščio dėl inteligentijos.

Daug sykių rinkomės šiuo klausimu, bet dėl įvairių kliūčių (lėšos, redaktorius) tas dalykas negalėjo būti įvykintas. Laikraščio įsteigimo reikalu mes tarėmės ir su atskirais socialistais – pris. adv. Stanislovu Baginskiu, pris. adv. Falejewski'iu, vėliau su inž. Aleksandru Zosztowtu, kurie prijausdavo šiam sumanymui ir butų šiokiu ar tokiu būdu prisidėję. Kartais mes šiame būrelyje ir šiek tiek platesniame sąstate rinkomės dėl įvairių įvykių aptarimo arba dėl atskirų bendrų žingsnių.

Tuo laiku (nuo 1909–1912 m.) pažangieji elementai Vilniuje turėjo ir savo lyg politinį klubą, kuriuo virto periodini jų susirinkimai ketvirtadienių vakarais pas garsų Vilniaus advokatą Tada Wróblewską. Šiuose susirinkimuose dalyvavo aprėžtas skaičius žmonių; nauji susirinkimų nuolatiniai nariai buvo priimami senųjų narių balsavimu (nors jokio rašyto statuto nebuvo); atsilankydavo ir kviečiami *ad hoc* svečiai. Susirinkimuose pas Wróblewską dalyvavo taip demokratai, taip socialistai; buvo Lenkų, Lietuvių,

Žydų, rodos – ir Rusų. Iš Lietuvių dalyvavo šiuose susirinkimuose tarp kitų Augustinas Janulaitis ir Mykolas Biržiška (kaipo svetį tekdavo matyti ir dr. Grinių, kuris vieną laiką, būdamas ištremtas iš Suvalkijos, gyveno Vilniuje). Šiuose susirinkimuose, kuriuos kartais vadindavo „raudonais ketvirtadieniais“ (nors jų sąstatas per daug „raudonas“ nebuvo), vykdavo prie arbatos ir vakarienės pasikalbėjimai įvairiomis temomis, kartais referatai ir diskusijos. Įdomiausios buvo paties buto šeimininko – Wróblewskio kalbos ir mintys. Jokio išorinio veikimo šie susirinkimai tiesiog nepagamino, bet vis dėlto jie turėjo svarbos, kaip pažangiosios viešosios nuomonės organizavimosi centras bendrosios reakcijos metu. Vėliau – apie 1911–1912 m. kada gyčiau apsiereiškė atskirų pažangiųjų grupių diferenciacija savo atskirais išoriniais darbais – šitas jų bendras centras suiro.

Pagaliaus 1911 m. Lenkų demokratinė grupė, kurioje ir aš dalyvavau, pajėgė įsteigti savo laikraštį, apie kurį ji jau kelius metus galvojo. Tai buvo savaitinis laikraštis *Przegląd Wileński*, kurio redagavimas buvo pavestas Liudvikui Abramowicz'ui, kaip tik apie tą laiką išstojusiam iš *Kurjer'o Litewski'o* redakcijos, dėl jos užvaldymo endekais su Juozu Hasko priešaky.

Przegląd'o Wileński'os programa turėjo būti panaši į manosios *Gazet'os Wilensk'os* programą. Redakcijos politinė kontrolė turėjo priklausyti tam tikrai idėjinei grupei žmonių, laikraščio steigėjų, kurioje dalyvavo: Vytautas Abramowicz, Bronislovas Krzyżanowski, Jonas Piłsudski, Zygmantas Nagrodski, Budny, Aleksandras Zosztowt ir aš. Ir reikia pripažinti, kad ši grupė buvo gana veikli, nuolat rinkdavosi, tarėsi su redaktorium, teikdavo jam nurodymus ir apskritai sekdamo laikraščio darbą. Kartais buvo daroma platesni laikraščio simpatikų (prijaučiančių) susirinkimai ir tokiu būdu buvo ruošama platesnei demokratinėi organizacijai dirva.

Vytautas Abramowicz'ius, buvęs PPS-o narys, likęs demokratu, senai jau svajojo apie sudarimą Vilniuje lenkų demokratų nuolatinės partinės organizacijos. Šis totorių kilmės Lietuvos Lenkas buvo atkaklus, kaip tikras Lietuvis. Jis griežtai ir atkakliai, pasinaudodamas kiekviena proga, neatšaldamas nežiūrint į jokus nepasisekimus, siekė savo sumanytų tikslų. Dabar jis buvo pasiryžęs sunauduoti *Przegląd Wileński'o* vedėjų grupę ir platesnį prijaučiančių ratelį savo sumanytai demokratinėi partijai įkurti. Kadangi prijaučiančių nusistatymas apskritai buvo labiau oportunistiškas socialiniu atžvilgiu ir ypač labiau nacionalistinis, negu vyraujanti laikraščio pakraipa, kurios laikėsi ir vedėjų grupė, tai Vytautas Abramowicz'ius buvo linkęs nusileisti ir pasukti į dešinę – į oportunizmą ir nacionalizmą. Šiuo jis – matyti – norėjo sucementuoti idėjinius ryšius tarp laikraščio grupės ir platesnių demokratinėi vietos (Vilniaus miesto) visuomenės sluoksnių (ypač pažangiosios inteligentijos ir kai kurių amatininkų elementų). Šia prasme jis pradėjo veikti siauresnioje laikraščio grupėje, gavusioje „przegładowc'ų“ vardą. Iš šios grupės jis norėjo sudaryti busimosios partijos branduolį ir *sui generis* komitetą (slaptą komitetą). Bet iškart tas jam nepavyko. Aleksandras Zosztowt'as, aš ir išpradžios Bronislovas Krzyżanowki, sudarydami „przegładowej“ kairiąją sparną, tvirtai laikėmės pirminės idėjinės laikraščio linijos, nenusileisdami nacionalizmui ir socialiniam oportunizmui. Mūsų įtaka buvo dar gana stipri ir grupė neišdrįso pakeisti nusistatymą, nors pas kitus buvo matyti noro pasukti į dešinę (Budny, Jonas Piłsudski, nacionalizmo atžvilgiu ir Nagrodski).

1912 m. buvo paskelbti rinkimai į Rusijos Valstybės Dumą. Iš mūsų „przegładowc'ų“ tarpo buvo iškelta iniciatyva sudaryti Vilniaus mieste II kurijos rinkimams atskirą demokratinį komitetą, kuris būtų pastatęs ir rėmęs savo atskirąjį kandidatą (Vilnius rinko Dumos atstovus abiem kurijomis tiesioginiu balsavimu, po vieną atstovą nuo kiekvienos kurijos). Demokratinis rinkimų komitetas (II kurijai) tapo įsteigtas ir formaliai užregistruotas. Į jį įėjome mes visi „przegładowc'ai“ ir keliolika žmonių prijaučiančių (inteligentų, privatiųjų įstaigų tarnautojų, krautuvininkų, amatininkų, pora darbininkų). Komiteto programa ir obalsiai buvo apskritai neaiškus, taip sakant – vandeniškus. Komitete dalyvavo ir tokie žmonės, kaip apskritai beveik nieko bendra su laisva mintimi ir su bet kuriuo radikališkumu neturėjo ir

pateko ten ar per nesusipratimą, arba dėl kurių nors grynai asmeniškų pobūdžio veiksnių. Bet vis dėlto pati kova su dešiniaisiais ir nacionalistais, kurie susiorganizavo Centralinį tautinį komitetą ir – žinoma – tuojaus mus puolė, turėjo ir mūsų komitetą raginti ir spirti šiek tiek kairyn.

Mūsų Demokratinio komiteto faktišku leaderiu tapo Vytautas Abramowicz'ius, kaip oportunisto žmogus. Jis gudriai pasinaudojo šia proga, kad susilpnintų kairiojo sparno jėgą. Būtent iš mūsų tarpo jis ištraukė tą žmogų, kuris ikitolėjo su mumis, o kurį jis pasiūlė komiteto kandidatu į atstovus. Tai buvo pris. adv. Bronislovas Krzyżanowski. Aš manau, kad Abramowicz'ius gerai žinojęs, kad vistiek mūsų kandidatas Vilniuje nepaais ir nenuveiks klerikalų, atžagareivių, konservatiškų ir nacionalistų atstovo – kunigo Stanislovo Maciejewicz'iaus. Bet jam gal ne tas ir rūpėjo. Jam buvo svarbu, kad rinkimų darbas, kova ir politinis judėjimas, kuriam vadovavo komitetas, būtų sunaudoti busimos jo sumanytos demokratinės partijos įkūrimui, – kad tai būtų savo rūšies cementas, jungiąs žmones, ir kad kartu kairioji opozicija būtų nustojusi savo galios. Jis žinojo, kad Krzyżanowski's yra didelios ambicijos žmogus ir kad jo kandidatūra jį suvaržys, privers jį taikytis prie vidutinio nusistatymo ir pasukti mums nuo griežtumo į oportunizmą. Ir todėl jis pasiūlė Krzyżanowski'o kandidatūrą, kuri ir tapo priimta. Ištikrųjų Vytautas Abramowicz'ius pasiekė savo tikslą. Krzyżanowski'o kandidatūra jį perdirbo. Rinkimų kampanijos metu Krzyżanowski's nebegalėjo laikytis griežtumo, o po pralaimėtų rinkimų jis nebegrįžo į kairiąją sparną, bet nuo to laiko aiškiai pasuko į dešinę ir virto Vytauto Abramowicz'iaus oportunizmu, o net ir nacionalizmo rėmėju.

Rinkimų kampanijos metu buvo Demokratinio Komiteto leidžiamas dienraštis vardu, rodos, *Głos Wileński*, kurį redagavo žinomas lenkų publicistas ir literatas (Žydų kilmės) Benediktas Hertz. Šiame laikraštyje ir aš rašydavau.

Demokratinis Komitetas mėgino vadovauti visoms kairiosioms Vilniaus grupėms, visai – taip sakant – opozicijai. Bet tas jam nepavyko. Dėl jo neaiškios programos ir svyruojančio nusistatymo taip socialdemokratai, taip lietuviai – nors vieni ir kiti patys, žinoma, neturėjo jokių šansų laimėti – pastatė savo atskiras kandidatūras. Rinkimuose Demokratinis Komitetas – kaip jau iš anksto buvo spėjama – pralaimėjo, nors iš visų krikščionių kandidatų, išskyrus laimėjusį kun. Maciejewicz'ų, jo kandidatas Krzyżanowski gavo daugiausia balsų.

Po rinkimų kampanijos viskas grįžo į senąją vagą. Toliauėjo *Przegląd Wileński* ir rinkosi „przeładowca“. Bet jau ūpas „przeładowc'ų“ tarpe buvo aiškiai nukrypęs į oportunizmą ir nacionalizmą. Mes su Zosztowt'u vieni laikėmės radikališkos krypties ir t. vad. krašto nusistatymo („stanowisko krajowa“) – Ir Bronislovas Krzyżanowski's, ir pats *Przegląd'o* redaktorius Liudvikas Abramowicz'ius pasuko dešiny. Ši evoliucija pradėjo eiti labai smarkiai. Vytautas Abramowicz'ius pradėjo kurti savo sumanytą partiją. „Przeładowc'ų“ grupė, išskyrus mus su Zosztowt'u, prisidėjo prie šio organizavimosi. Bet mes su Zosztowt'u dar pasilikome *Przegląd'o Wileński'o* komitete. Į *Przegląd'o* bendradarbius įstojo ir Benediktas Hertz.

Apie tą laiką – maždaug 1912 m. rudenį – iš kitos grupės kylo lenkų pažangiojo dienraščio įteigimo sumanymas. Sumanymo iniciatoriais buvo Gudai – ypač broliai Ivanas ir Antonas Luckevičiai, – kurie be savo leidžiamo gudų savaitinio laikraščio *Naša Niwa*, buvo sumanę leisti dar rusų dienraštį (tai buvo vėliau pradėjusi eiti *Viečerniaja Gazieta*) ir lenkų dienraštį. Iškart Luckevičiai, kurie pasisakė turį šiam dalykui lėšų, buvo kreipęsi į „przeładowc'us“, pasiūlydami jiems bendrai dėtis šiam darban. Bet „przeładowc'ai“ sutiko šį pasiūlymą nepasitikėjimu. Įvyko vienas bendras pasikalbėjimas, bet jis liko be pasiekimų. Tuomet Luckevičiai vieni įsteigė lenkų kalba dienraštį, kurį jie pavadino *Kurier Krajowy*. Šio dienraščio priešaky stoji Luckevičių draugas – jaunas Juozas Mańkowski, Dorpatos studentas, Gudijos Lenkas, tuo laiku buvęs artimas Gudų judėjimui ir buvęs po Luckevičių įtaka, bet žmogus negyly ir neperdaug gabus, be to silpnos valios ir linkęs plačiai gyventi, nesiskaitydamas su lėšomis (po

Didžiojo Karo tapęs aukštu valdininku Lenkijos Vidaus Reikalų Ministerijoje Varšuvoje, rodos – spaudos skyriaus vedėju). Luckevičiai pasistengė sudaryti ir redakcijos komitetą, į kurį be jų ir Mankowski'o įėjo žinomas Vilniuje dr. Julius Lumowski'as (po Didžiojo Karo virtęs karštu Lenkų nacionalistu), Aleksandras Zosztowt'as ir aš. Buvo mėginta įtraukti redakcijos komitetan ir vienas-kitas iš Lietuvių, kurie apskritai šiam laikraštukui simpatizavo (tarp kitų dalyvavo keliuose susirinkimuose pris. adv. Jonas Vileišis). Buvo ieškoma ryšių su esdekais (kurį laiką buvo prisidėjęs kairysis esdekas Edvardas Sokolowski's). Vėliau – 1913 m. – buvo kelius sykius mėginta pakeisti redaktorius, nes Mańkowski's įvairiais atžvilgiais pasirodė netinkamas. Bet nuolat trukdavo lėšų dienraščiui ir todėl buvo sunku gerai suorganizuoti redakcija (trumpą laiką buvo redaktorium Jurgis Jankowski's, tas pats, kuris 1906 m. dirbo mano *Gazet'oje Wileńsk'oje*).

„Przeglądowej” grupė ir pats *Przegląd Wileński* su nepasitenkinimu žiurėjo į *Kurjer Krajowy*, kaip į Gudų intrygą. Jie taipogi buvo nepatenkinti mano ir Zosztowt'o dalyvavimu šiame leidinyje. Visdėlto aš veikliai dalyvavau jame ir šelpdavau jį straipsniais. Nors Mankowski'o rankose *Kurjer Krajowy* nebuvo rimtas, buvo palinkęs prie sensacijų ir pigių efektų, virsdamas gatvės laikraštuku, bet visdėlto jis niekuomet nebuvo nukrypęs į nacionalizmą, nuosekliai laikėsi pilietiškos krašto vagos ir nenusidėjo demokratiniam ir liaudiniams obalsiams. Vienok pilno pasitenkinimo jis man suteikti negalėjo.

Iš *Przegląd'o Wileński'o*, galutinai nukrypusio į oportunizmą ir nacionalizmą, mes su Zosztowt'u 1913 m. pasitraukėme.

Taip, maždaug, stovėjo dalykai 1914 m. Politinių draugų mažai teturėjau. Nacionalizmas kairiųjų Vilniaus Lenkų grupių tarpe smarkiai augo. Mano Lietuvos pilietybės nusistatymas didesnio pritarimo nerasdavo. Per tą laiką – 1908–1914 m. – aš, būdamas jau dėl mano *Litw'os* plačiai Lietuvių tarpe žinomas, įėjau su Lietuviais į artimus santykius. Artimiausi buvo mano santykiai su kairiaisiais Lietuviais – su demokratais (šių dienų liaudininkų pirmtakunais, *Lietuvos ūkininko*, vėliau *Lietuvos Žinių* grupė) ir su social-demokratais. Jų tarpe turėjau gana daug draugų (Augustinas Janulaitis, Mykolas Biržiška, Steponas Kairys, Jonas Vileišis, Mykolas Sleževičius, Felicija Bortkevičienė, Jurgis Šaulys, Antanas ir Marija Žmuidzinaičiai, Andrius Bulota). Aš nuolat sekdavau Lietuvių tautinį ir politinį judėjimą, Lenkų tarpe buvau „Lietuvių klausimo“ žinovu ir specialistu, daug šiuo „klausimu“ rašydavau straipsnių į lenkų laikraščius (ypač Vilniaus laikraščius) – taip informacinio, taip teorinio, kartais polemisko pobūdžio, stengdamasis supažindinti lenkų, ypač vietos Lenkų visuomenę su Lietuvių tautine ir Lietuvos politine problema. Rašydavau kartais taipogi „Lietuvos Žiniose“ (rankrašty lenkų kalba; versdavo redakcija). Dalyvavau taipogi įvairiuose lietuvių susirinkimuose ir pasikalbėjimuose ir kai kuriose Lietuvių draugijose ir įstaigose („Lietuvių Mokslo Draugijoje“, Vilniaus Lietuvių klube „Ruta“, Lietuvių kredito draugijoje). Veikliausiai gi dalyvavau ypač dviejose Lietuvių draugijose, kurių valdybose dalyvavau kelerius metus: a. moksleivių šelpimo draugijoje „Žiburėlis“ (kurį laiką buvau jos valdybos sekretorium) ir b. „Lietuvių Dailės Draugijoje“ (buvau valdybos nariu maždaug nuo 1910–1913 m. su abiem Žmuidzinaičiais, Jonu Vileišiu, Juozu Liandsbergiu ir kitais; valdyboje ėjau išdininko pareigas, dalyvavau bendrų dailės ir Čiurlionies parodų rengime; dalyvaudamas šioje valdyboje turėjau progos susipažinti su Lietuviais menininkais, be Žmuidzinaičiaus ir Petro Rimšos, kuriuos pažinojau anksčiau, – su Adomu Varnu, a. a. Čiurlionimi, Kalpoku ir kitais). Apie 1912–1913 m. kas tai Lietuvių supažindino mane su įsigyvenusiu kuriam laikui Vilniuje Prūsų Lietuvių veikėju p. Bruožiū, raidžių rinkėju spaustuvėje (bene ištremtu ar pabėgusiu iš Prūsijos dėlei persekiojimo už lietuvių tautišką veikimą), ir pasiūlė sunauduoti spaudai p. Bruožio rankraštį, liečiantį Prūsų Lietuvius. Aš šį rankraštį peržiūrėjau; jis pasirodė įdomus ir turiningas; jame smulkiai buvo surašytas ypač politinis Prūsų Lietuvių judėjimas ir organizavimasis, pedantiškai išdėstyta visų politinių rinkimų kampanijų eiga Prūsų Lietuvių tarpe, Vokiečių partijų veikimas Prūsų Lietuvoje, lietuvių tautinės problemos vystymasis mokyklos ir bažnyčios klausimais;

medžiaga buvo surinkta betarpiška – tiesiog iš pirmos rankos – iš pačių faktų šaltinio. Aš šią medžiagą biški perdirbau, pertvarkiau ir sunaudojau platesniam lenkų kalba straipsniui, kurį nusiunčiau prof. Koneczny Krokuvon; jis jį pavadino „Litwini w Prusiech książęcych“¹ ir atspausdino lenkų Krokuvos žurnale *Świat słowiański*, o be to atmušė atskira knyguते.

Be Lietuvių aš palaikydavau Vilniuje santykius ir su Gudais bei Žydais. Turėjau nuolatinius ryšius su gudų savaitinio laikraščio *Naša Niwa* redakcija ir stovinčiais šio laikraščio ir apskritai anų laikų gudų tautinio judėjimo priešaky žmonėmis – abiem broliais Luckevičiais – a. a. Ivanu ir Antonu – Aleksandru Vlasovu, Vaclovu Lastouski'ū, Jonu Jelenski'ū-Čyžu (Jelenski-Czyż, kuris iškart 1908–1911 m. buvo karštu Gudų patriotu ir veikėju, paskui atšalo ir galutinai perėjo į Lenkų pusę, – po Didžiojo Karo buvo PPS-o nariu Vilniuje ir priklausė dešiniąjan nacionalistiniam PPS sparnui), a. a. dr. Jonu Bogużewski'ū (taipogi jaunystėje – karštu Gudu, vėliau – nuo 1911 m. – Lenkų patriotu ir net Gudų priešu) ir kitais. Su Gudais man teko kelius sykius bendrai dirbti. Tarp kita ko, 1910–1911 m., kada Vilniaus Lenkų–moksleivių tarpe apsireiškė ir susiorganizavo pažangioji srovė, linkusi į socializmą, nors ne visai doktrinalinį, vedama jaunųjų karštų savo vadų – Miečislovo Niedzialkowski'o (dabar Lenkijos Seimo atstovas, vienas žymių PPS-o frakcijos narių), Eugenijos Kobylinskaitės, a. a. Gawronski'o (nusižudžiusio) ir Klott'o (jaunasai Klott'as stovėjo kairiojo šios srovės sparno priešaky), – ši jaunuomenė, tarp kita ko, kreipėsi į mane ir kai kuriuos kitus kairiuosius Lenkus (Vytautą Abramowicz'ių ir kitus) ir į Gudus (taipogi į kai kuriuos kairiuosius Lietuvius), prašydama įeiti su ja į nuolatinius santykius. Šiam jaunimui rūpėjo lavintis taip socialinių ir kitų mokslų srity, taip apskritai visuomenės ir krašto politinėmis problemomis, tarp kita ko ji buvo susirūpinusi ir tautiniais klausimais Lietuvoje. Šios srovės moksleivių tarpe buvo vaikinių ir mergaičių nevisai aiškiai tautiniai nusistačiusių, simpatizuojančių ir Gudų arba Lietuvių judėjimui ir linkusių eiti šia vaga, buvo taipogi ryški bendro pilietiško krašto (Lietuvos ir Gudijos) solidarumo idėja, kuria tektų pakeisti Lenkų, Lietuvių ir Gudų tarpusavios kovos ir neapykantos bangą ir laikyti visas šias tautiškas sroves nebe atskiriomis tautomis ir ypač nebe atskirų politinių vienetų atžalomis, o vieno politinio ir gal net vieno pagrindinio (arba dviejų pagrindinių – Lietuvos ir Gudijos) tautinio junginio grupėmis.

Kviečiami šios jaunuomenės Lietuviai-inteligentai (Janulaitis ir kiti) ne per daug jautriai reagavo į šio darbo galimybes, matyti – nepasitikėdami jos rimtumu. Už tai Gudai labai susijdomavo šiuo veikimu į jaunuomenę. Man teko su jais dalyvauti keliuose pasikalbėjimuose šio jaunimo tarpe, kur mes bendrai gynėme t. vad. krašto nusistatymą ir apskritai veikėme su jais išvien. Mūsų buvo skaitoma jiems referatai įvairiomis temomis, daugiausia krašto reikalais ir klausimais, vėliau bendrai su „przeładowc'ais“ buvo sudaryta komisija nustatyti sistematiškų paskaitų jaunimui programą. Maždaug nuo 1912 m. šis darbas suiro, nes pažangiojo jaunimo vadai, baigę gimnazijos mokslą, išsiskirstė, o jaunimo tarpe ėmė augti kitokios pakraipos judėjimas – t. vad. „odrodzenc'ų“ srovė (tautiška pakraipa su palinkimu į mesianizmą), kuri pradėjo ieškoti inteligentų tarpe kitų žmonių savo idėjinei vadovybei. Apie mano bendradarbiavimą su Gudais (ypač broliais Luckevičiais) *Kurjer'o Krajowy* leidiny esu jau sakęs aukščiau.

Su Žydais turėjau artimesnių santykių (su a. a. Eliją Rommu ir kai kuriais kitais) dar *Gazet'os Wilensk'os* metu (1906 m.). Vėliau su kai kuriais Žydais – iš jaunesnės kartos – susitikdavau susirinkimuose ketvirtadieniais pas Tada Wróblewskį. Apskritai Vilniaus Žydų inteligentija labai mažai turėjo ryšių su kitų vietos tautų visuomenėmis ir organizavosi bei dirbo savo tautiškoje srity, o bendrais politiniais klausimais tie Žydų elementai, kurie nepriklausė ortodoksų, sionistų arba Bundo srovėms, laikėsi bendros Rusijos valstybinės vagos ir dėjosi su rusų „kadetais“ („konstituciniais demokratais“). Vienok buvo kai kurie pažangiųjų Žydų veikėjai, kurie suprato reikalą įeiti Žydams į artimesnius santykius su krikščionių vietos visuomene ir gyviau susirūpinti socialiniais ir politiniais krašto reikalais. Maždaug nuo 1911–1912 m. šie

¹ Lietuviai Prūsų kunigaikštystėje (lenk.).

Žydai dalyvauja įvairiuose pasitarimuose ir pasikalbėjimuose su pažangiaisiais Lenkais, Lietuviais, Gudais. Šių Žydų tarpe ypač tenka paminėti broliai Eliją (mirė 1912 m., žymus Žydų veikėjas ir publicistas) ir dr. Jurgis (žinomas Vilniaus chirurgas, Žydų pažangiasis veikėjas, dabar apsigyvenęs Panevėžy) Romm'ai, dr. Šabad'as (Vilniaus Žydų demokratinės srovės vadovas), Moisiejus Bramson'as (jaunystėje – politinis kalinys, buvęs katorgoje, social-demokratas „menševikas“). 1913–1914 m. atsiranda Vilniaus žydų tarpe naujoji srovė. Jos reiškėjais Vilniuje buvo jauni žydų demokratinės arba liaudininkų pakraipos veikėjai: Urija Kacelenbogen (dabar gyvenęs Panevėžy) ir Černy. Šie žmonės nebežiūrėjo į Lietuvą, kaip į Rusijos provinciją, į jos organišką dalį, į kelias „šiaurės Vakarų krašto“ gubernijas. Jis juto, kad toki pažiūra neatitinka gyvai socialinei krašto tikrybei kad ji užgauna šio krašto visuomenę ir jos politinio organizavimosi pastangas. Jie atjausdavo politinį solidarumą, jungiantį visus Lietuvos socialinius, jų tarpe ir tautinius, junginius į vieną federacinį politinį junginį (valstybinė idėja). Jie buvo pasiryžę platinti šį pajautimą ir šią sąmonę Žydų inteligentų ir liaudies tarpe ir stengėsi nustatyti pastovias formas šiam solidarumui reikštis. Jiems rūpėjo įkurti nuolatinį įvairių vietos tautų arba bent jų pažangiųjų srovių organizuotą bendradarbiavimą. Šiems žmonėms Lietuva buvo iš tikrųjų jų tėvyne, o Vilnius – ne Rusijos gubernijos miestas, bet Lietuvos sostinė. Jie mokinosi vietos kalbą, neišskiriant lietuvių kalbos, kuri Vilniaus Žydams buvo sunkiai įveikiama. Gali būti Suvalkijoje arba buv. Kauno gubernijoje šios rūšies apsisireiškimai Žydų tarpe buvo pasirodę ir anksčiau, ypač kad buv. Kauno gubernijoje jau nuo 1906 m. buvo susidaręs pastovus Lietuvių-Žydų politinis blokas, veikęs rinkimų metu į Rusijos Valstybės Dumą ir be abejo turėjęs paveikti ir į pilietinį vietos Žydų nusistatimą. Bet Vilniuje tai buvo dalykas naujas ir iki tol neregėtas Žydų tarpe. Tiesa – Gudų tautiniame judėjime veikliai dalyvavo ir keli Žydai (pav. žymus Gudų poetas Zmitrok Biadula, tikra jo pavardė Plavnik), bet tie jau buvo virtę gudais; Lietuvių judėjime rodos tokių nebuvo arba bent nebuvo girdėti; vietos Lenkų tarpe taipogi nebuvo matyti Žydų kilmės žmonių (jei buvo sulenkėję Žydai, kaip pav. Benediktas Hertz, tai jie buvo kylę iš Lenkijos, o ne iš Lietuvos; senesnioje Žydų kartoje iki 1863 m. tokie žmonės atsitikdavo, kaip Glucksberg, vėliau Juljan Klaczko, kilęs iš Vilniaus Žydas, žymus Lenkų rašytojas; naujesiais laikais – XX amžiuje – rodos vienintelė sulenkėjusi žymesnė Vilniaus Žyde buvo p. Rommaitė, duktė aukščiau minėtojo Elijos Rommo, Vilniaus lenkų teatro artistė). Bet kad pačių Žydų tarpe, ne atskirų asmenų asimiliavimu su ta arba kita krikščionių tautine grupe, – būtų kilusi politikos srovė, veikianti savarankiška krašto orientacija, – tai bent Vilniuje buvo visai naujas apsisireiškimas. Buvo nepaprasta girdėti iš Žydų veikėjų lupų tokios kalbos ir mintys, kurias reikšdavo pp. Kacelenbogen, Černy ir keli kiti jų draugai. Jų mintimi ir rodos jų iniciatyva, buvo sušaukta keli susirinkimai, be jų dalyvavo Lietuviai, Gudai ir Lenkai ir kuriuose tartasi dėl pastovesnės organizuotos šių atskirų tautinių veiksmų politinio darbo koordinacijos. Ši Žydų grupė buvo pradėjusi leisti periodinį leidinį žydų kalba (žargonu), kuriame buvo platinama politinė krašto savarankiškumo idėja ir teikiama žinių iš kitų krašto tautų judėjimo ir darbų (bendradarbiauti buvo kviečiama kitų tautų publicistai, kad jie originaliais straipsniais informuotų Žydų visuomenę apie save ir prisidėtų prie susipažindinimo ir politinių pastangų koordinacijos). Kylės karas nutraukė šį darbą.

Kylės karas labai stipriai paveikė į mane. Mano nusistatymas šio karo atžvilgiu iš karto tapo griežtas ir aiškus, nors šis karas taip suskirstė valstybes, kad abiejose kariaujančių grupėse atsidūrė taip tos, kurias aš visuomet gerbiau ir pasitikėjau jomis, taip tos kurias aš laikiau neigiamomis jėgomis.

Iš vienos pusės buvo Prancūzija, kurią aš milėjau, kaip beveik savo trečiąją tėvynę ir kurios tęstiniame ginče su Vokiečiais visos mano simpatijos buvo iki tol griežtai jos pusėje. Prancūzų kultūra man buvo artima ir brangi, jos vaidmuo Europos civilizacijoje, valstybinėje evoliucijoje ir politinės laisvės vystymesi (Didžioji Prancūzų Revoliucija, prancūzų mokslas ir menas, socialinių idėjų kūryba) – mano buvo vertinama, kaip vienas svarbiausių teigiamų veiksmų.

Greta Prancūzijos aš mačiau jos bičiulę – garbingą Angliją, kurią aš mažiau pažinojau, bet kurią taipogi vertinau ir gerbiau, kaip svarbų teigiamą mūsų Vakarų Europos civilizacijos ir valstybinio bendravimo veiksnį. Bet su šiomis valstybėmis žengė carų Rusija – tamsybės ir smurto jėga, kurios jokiais skelbiamais

neva laisvės, tarptautinės bei tautų teisės, brolybės (Serbams, Lenkams) obalsiais aš nepasitikėjau. Aš nepasitikėjau netikėtai Rusijos caro valdžia, bet ir pačia Rusų tauta, Rusų inteligentija, Rusų politika ir socialine kultūra. Aš nežinau, ar tai yra subjektyvinis mano prietas ar objektyvinė tikrybė, – bet aš visuomet Rusuose jaučiau svetimą ir priešingą mums gaivalą, baisią mums jėgą, be abejo rimtą ir galingą, nuoseklią ir veikiančią geležiniais tam tikros inercijos įstatais, kaip kiekvienas gaivalas, tuo kaip tik baisiausia, nes nesukalbama, iracionalia, pusiau-sąmoningą. Aš jaučiau Rusuose baisią Azijos galią, plačiausią neapibrėžtą Rytų lygumų niveliatorišką jėgą su jos amžinu troškimu prasitęsti, išsiplėsti, įsiveržti tolyn, užviešpatauti ir praryti kiekvieną individualybę. Ši baisi gaivališka troškimo ir užkariavimo jėga, kilusi iš Azijos, Byzantiškos cezariškos kultūros stilizuota, man visuomet atrodydavo už visą ką baisiausia. Aš turėjau daug asmeniškų draugų Rusų dar nuo „Pravovieđų Mokyklos“ laikų, su Rusais turėdavau santykių taip Paryžiuje, taip Vilniuje. Negaliu pasakyti, kad aš nekęščiau Rusų, kad tai būtų neapykanta prieš juos, kaip žmones arba net kaip tautą. Tas mano jaunystėje gal buvo, bet vėliau rodos pranyko. Bet aš Rusijos ir Rusų bijojau ir nepasitikėjau jais. Su Europos žmonėmis ir visuomene, nors aš juos mažiau pažinojau, negu Rusus, kurių valstybei man teko priklausyti, – aš, kiek man teko turėti su jais, Europos žmonėmis, santykių, visuomet jaučiau artimas esąs; aš juos geriau mokėjau suprasti, jie man nesirodydavo tokiais sfinksais, kaip Rusai. Gal mūsų bendros civilizacijos ir todėl mūsų psichikos esmė su Vakarų Europos žmonėmis palengvindavo mums susipratimą. Mūsų psichiškas veiklumas, iniciatyva, veiklios energijos kultas, žmogaus, kaip veiksnio, o ne kaip medžiagos, gerbimas, – šie mūsų psichinės kultūros elementai, bendri mums su Vakarais ir skiriami mus nuo Rytų, taip galingai ir gražiai tarp kita ko apsiereiškę lankščiame ir veikliame Lietuvių tautos atgimime, kuris Rytų būdu, mano supratimu negalėtų taip aiškiai ir sąmoningai bei veikliai – iniciatyvos ir energijos, o ne inercijos metodu, – įvykti, – nebūtų Rusų nei pagerbtas, nei tiesiog suprastas, nes jų civilizacinė psichinė esmė, jų masinio veikimo dėsnys – yra visai kitoks. Tai yra du metodai.

Aš neabejojau, kad Rusai šiame kare siekia ne ko kita, kaip teritorinio grobimo, – pasistumimo pirmyn į Europą Adriatikos kryptimi. Visi kiti obalsiai, visa Serbų ir kitų Slavų globojimo politika teturėjo vieno tikslo ir tebedengė vieną elementarinę Rusų aistrą – veržimąsi tolyn. Tas vėliau taip ir pasirodė (Lenkų susivienijimo, vadinasi – Poznaniaus, Prūsų, Mozūrų, Vakarų Galicijos, gal ir Silezijos bei Pajurės Kašubų pagrobimo programa, Rytų Galicijos praryjimas ir rusifikacija, Konstantinopolio aneksija ir Dardanelų užvaldymas, Armėnijos „suvienijimas“ po Rusijos jungu). Rusijos eventualus laimėjimas šiame kare man iš pat pradžios išrodė pavojingas.

Iš kitos pusės priešingoje kariaujančiųjų grupėje aš mačiau Vokietiją ir Austriją. Suvienyta po Prūsų ir Hohenzollernų hegemonija Vokietija savaime jokių simpatijų pas mane nekėlė. Aš Vokiečius gerbiau, tokio pavojaus iš jų Europai ir Vakarų civilizacijai, kaip iš Rusų, nemačiau ir nejaučiau, bet negalėjau simpatizuoti nei tai ypatingai valstybinio smurto dogmai, kuri įsigalėjo Prūsų Vokiečių valstybinėje sąmonėje, nei Vokietijos militarizmui bei imperializmui, iškeltiems iki idėjos laipsniui, nei nacionalistinei germanizacinei vidaus politikai Lenkų, Prūsų, Lietuvių, Vendų, Danų, Abratiečių–Prancuzų atžvilgiu, nei pagaliaus visam tam arogantiškam ir storžieviškam būdai, kuris įsigalėjo Vokiečių tarpe ir reiškėsi taip išorinėje, taip vidaus jų politikoje. Be to man iš karto buvo skaudu manyti, kad Vokiečiai gal dar sykį nugalėsia Prancūzus. Bet už tai vienose su „kaizeriška“ Prūsų Vokietija eilėse žengė tautų kovon Austrija. Austriją gi, o net ir patį jos valdovą senį Praną-Juožą, – aš gyliai gerbiau ir pasitikėjau.

Į prieškarinę Austriją, kaip į didelę anacionalinę valstybę be aiškaus nacionalinio kurios nors vienos tautos skaičiaus viešpatavimo, aš žiurėjau kaip į naujo tautų sugyvenimo metodo laboratoriją ir kartu kaip į naujo valstybinio dėsnio aušrą Europoje, nepaprastai svarbų ypač Rytuose greta Rusijos. Gal aš klydau, bet toksai buvo mano nusistatymas. Aš tikėjau, kad Austrija, kaip tautų mozaika, kurioje greta

teritorinių tautų, turinčių savo apsigyvenimo centrus, yra tautų, suskirstytų tarp kitų, ir yra teritorijų, kurios nacionaliniu atžvilgiu nepriklauso išimtinai jokiai vienai tautai, negalėsianti būti suskaldyta nacionalinėmis valstybėmis ir turėsianti išspręsti painų nacionalinio politinio ir kultūrinio sugyvenimo ir bendravimo klausimą ne paprastu atskirų provincijų separatizmu, o tam tikra konstitucinės ir gal socialinės reformos tvarka. Be abejo Austrijos evoliucija pradedant antrąja XIX amžiaus puse (nuo 1866–1867 m.) – kad ir pamažu visdėlto ėjo šiuo keliu, o sąvokų ir idėjų srity ten jau buvo rimtai ruošiamas naujajai tvarkai busimos teisinės formos. Ir aš, nelaukdamas skubios Austrijos katastrofos, maniau, kad naujų tarptautinių (tarpnacionalinių) valstybinio bendravimo formų įgyvendinimas Austrijoje sukonsoliduosiąs ją, surysiąs jos tautas stipriu valstybiniu tarpnacionaliniu solidarumu ir šiuo ne tikrai sulaukysiąs jas nuo separatizmo, bet ir trauksiąs į šį naują solidarumo centrą gretimas kaimininių valstybių smulkesnes nacionalines grupes, kaip ypač Rusijos Lenkus ir Ukrainiečius, o gal ir nepriklausomus Serbijos Serbus. Va šitą naujos tvarkos vilties momentą aš ypač branginau Austrijoje. Aš buvau linkęs matyti joje naująjį augantį prieš Rusiją dėsnį.

Ir kaip tik toji aplinkybė, kad Rusija atsidūrė viename junginy su Vakarais, o Europos centro junginy greta Vokietijos stoji Austrija, – nulėmė mano politinę „orientaciją“ pačioje Didžiojo Karo pradžioje.

Be didesnių sviravimų aš sustojau mano simpatijomis ties Vokiečių-Austrų grupe. Aš kategoriškai pageidavau Austrijos laimėjimo ir Rusijos pralaimėjimo. Nuo pirmo karo mėnesio aš laukiau Vokiečius ateisiant Lietuvon. Ir nepaisant mano senas prancūziškas simpatijas – aš nesigailėjau Belgijos ir karštai norėjau, kad Vokiečių veržimasis į Prancūziją būtų laimėtas ir kad Vokiečiai įeitų į Paryžių. Aš jaučiau, kad Vokiečių pralaimėjimas Vakaruose būtų lygus Rusų laimėjimui Rytuose.

TRYS DOKUMENTAI IŠ MYKOLO RÖMERIO ASMENS BYLOS

Parengė Mindaugas Maksimaitis

Lietuvos valstybinio archyvo Lietuvos TSR Švietimo liaudies komisariato fonde [R-762], tarp respublikos pedagogų asmens bylų [apyrašas 2], yra saugoma Vilniaus universiteto Teisės mokslų fakulteto Valstybinės teisės katedros vedėjo profesoriaus Mykolo Römerio asmens byla [saug. vien. 494]. Bylos apimtis nedidelė, joje iš viso keturiolika lapų.

Byla prasideda M. Römerio ranka lietuvių ir rusų kalbomis 1940 m. gruodžio 26 d. užpildyta ir pasirašyta to laikotarpio standartine anketa – „Asmens lapeliu kadrams registruoti“, su pirmojo lapo dešiniame viršutiniame kamputyje priklijuota mažyte („pasine“), bet geros kokybės fotonuotrauka, kurioje užfiksuotas išraiškingas profesoriaus veidas.

Toliau asmens byloje yra rašomąja mašinėle parašyti ir M. Römerio pasirašyti trys įdomūs dokumentai – jo autobiografija bei autoriaus vietoje atsakymų į atitinkamus minėtos anketos klausimus pateikti „Prof. Mykolo Römerio kelionių į užsienius sąrašas“ ir „Prof. Mykolo Römerio spausdintų darbų sąrašas“.

Tai ir visas šios M. Römerio asmens bylos, kurių, beje, Lietuvos valstybiniame archyve, tiesa, kituose fonduose (Vytauto Didžiojo universiteto, Vilniaus universiteto ir kt.), yra keletas, turinys.

Minėtieji trys vienas kitą papildantys dokumentai, kaip pateikiantys nemaža vertingos ir išsamios medžiagos apie M. Römerio, taurios ir daug Lietuvai bei jos mokslui nusipelnusios asmenybės, jo paties suvoktą ir vertinamą beveik visą gyvenimo ir veiklos kelią, čia siūlomi skaitytojų dėmesiui.

Rašydamas apie save, M. Römeris dėl plataus istorinio konteksto autobiografijoje sugebėjo pateikti nemaža vertingos medžiagos apie XX a. pradžios visuomeninį gyvenimą Vilniuje ir kitur, kur jam teko tuo metu gyventi

(Peterburge, Paryžiuje, Krokuvoje).

M. Römerio gyvenimo atkarpa, sutapusi su tarpukario Lietuvos valstybės gyvavimu, pasižymėjo nepaprastu produktyvumu. Todėl nenuostabu, kad šį laikotarpį apimanti skelbiamos autobiografijos dalis yra tiesiog perkrauta faktų, autoriui kartais apsiribojant lakonišku kasdieninės įvairiapusės įtemptos veiklos išvardijimu, kai, rodos, nebelieka noro ir jėgų plačiau analizuoti ir vertinti savo darbus, o kartais net sunku laikytis nuoseklumo.

Reikia manyti, ne paskutinį vaidmenį čia suvaidino ir M. Römerio nenoras sovietinei administracijai patikėti savo samprotavimus apie kai kuriuos paskutiniųjų metų veiklos aspektus.

Autobiografija neapima tik paskutinio neilgo M. Römerio gyvenimo tarpsnio. Prislėgtas asmeninių išgyvenimų bei kraštą ištikusių nelaimių, jis pasiligojo, nors akademinio gyvenimo nenutraukė, o kiek sąlygos leido, net ir rašė. Svarbiausiu visuomenei žinomu šio laikotarpio jo darbu laikomas veikalas *Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas*, kurio, rizikuodamas savimi ir artimaisiais, jis ėmėsi prieš pat karą ir kurį baigė 1944 m. pavasarį.

M. Römeris mirė 1945 m. vasario 22 d. Vilniuje, palaidotas Rasose.

Skelbiamą M. Römerio autobiografiją dar kiek papildė jo atsakymai į byloje esančios anketos klausimus. Štai keletas, regis, svarbesnių atsakymų.

Beveik visą gyvenimą tautybės požiūriu save apibūdindavęs Lietuvos lenku, paskutinįjį dešimtmetį, taip pat ir šioje anketoje, M. Römeris pažymėjo esąs lietuvis, o savo tėvus apibūdino bajorais. Pasak M. Römerio, jis gerai mokėjo lenkų, prancūzų ir rusų kalbas, silpnai – vokiečių, be to, skaitė gudų ir ukrainiečių kalbomis. Atsakydamas į klausimą dėl savo partinės priklausomybės, nurodė nepriklausęs prie jokios partijos ar politinės organizacijos. Į klausimą, ar dalyvavo revoliuciniame judėjime, M. Römeris atsakė 1905–1906 m. dalyvavęs „žurnalistinėje revoliucinio turinio veikloje“. Apie „dovanas ir pagyrimus, gautus po Spalio revoliucijos ir po 1940 m. birželio 15 d.“ M. Römerio parašyta, kad 1928 m. jis buvęs apdovanotas Gedimino, 1933–1934 m. – Vytauto Didžiojo antrojo laipsnio ordinais, 1936 m. – taip pat antrojo laipsnio Latvijos Trijų žvaigždžių ordinu, tais pat metais tapęs prancūzų Garbės legiono karininku.

Čia minima M. Römerio asmens byla buvo pradėta po Lietuvos TSR Liaudies komisarų tarybos atliktų Vilniaus universiteto Teisių fakulteto suspendavimo ir naujo Teisės mokslų fakulteto įsteigimo, po buvusiojo jo mokslo personalo atleidimo ir, gerokai atsijojus, naujo paskyrimo. Pildydamas anketą, M. Römeris jau buvo patekęs tarp paskirtųjų, o išvakarėse – 1940 m. gruodžio 20 d. – LTSR Švietimo liaudies komisaro įsakymu jam buvo pripažinti turėtieji profesoriaus vardas ir daktaro mokslinis laipsnis.

Rengiant spaudai minėtoje M. Römerio asmens byloje esančią autobiografiją, naudotasi ir šios autobiografijos rankraštiniu tekstu, parašytu M. Römerio ranka ir saugomu jo dukrų. Lyginant šiuo du tekstu, skirtumą nepastebėta, išskyrus tai, kad rankraštiniame tekste dauguma minimų pavadinimų autoriaus yra pabraukti. Šie atskirų žodžių bei frazių pabraukimai yra perkelti ir į skelbiamąjį tekstą (kursyvu). Remiantis rankraštiniu tekstu, trijose vietose patikslinti asmenvardžiai.

Ir dar– abu skelbiamos M. Römėno autobiografijos originalai neturi autorinės antraštės, todėl šiame leidinyje dokumentui antraštę davė publikacijos rengėjas.

PROF. MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA

Esu gimęs 1880.V.17 (V.5 – senojo stiliaus) Lietuvoje Zarasų (dabar Rokiškio) apskrities Obelių valsčiaus Bagdoniško dvare, kuris priklausė mano tėvui Mykolui-Kazimierui Römeriui. Römerių giminė – vokiškos kilmės, kilusi iš Saksonijos, Lietuvoje gyvenanti nuo XVII amžiaus pabaigos. Šeima buvo lenkų

tautinės kultūros, šeimos kalba – lenkų. Tačiau turėdamas auklę lietuvę – aš pirma išmokau kalbėti lietuviškai, negu lenkiškai.

1890 m. mane nuvežė į Vilnių. Aš įstojau į Vilniaus I gimnazijos I klasę. Tačiau 1892 m. mane iš gimnazijos II klasės atėmė ir nuvežė į Petrapilį, kur įstojau į Teisių mokyklą. Ten prie aukštosios mokyklos, prilygstančios Universiteto Teisių Fakultetui, buvo ir vidurinė gimnazijos kurso mokykla. Teisių Mokyklą aš pabaigiau 1901 m. Nors Teisių Mokykla buvo skiriama bajorų luomo vaikams ir joje viešpatavo reakcinė nuotaika, tačiau ir joje buvo grupė jaunimo, nusistačiusio prieš caro valdžią ir palaikančio ryšius su revoliuciniu sąjūdžiu ar bruzdėjimu Universitetuose. Prie tos grupės buvau prisidėjęs ir aš. Persirengę Universiteto studentais mes dalyvavome studentų mitinguose ir su jais politiškai lavinomės. Tatai paveikė mano opozicinį nusistatymą ir revoliucinės literatūros studijas. Baigęs Teisių Mokyklą, gavęs „garbės tarėjo“ („tituliarnyj sovietnik“) rangą ir būdamas automatiškai priskirtas prie Teisingumo Ministerijos aš nenorėjau tarnauti valstybei ir tuojuo atsistatydinau. Nors netarnavau, vis dėlto turėjau „atsistatydinti“, nes formališkai be jokio prašymo buvau iš Mokyklos perkeltas į Ministeriją.

Nusistačiau tęsti studijas užsieny. Mano motina, kuri buvo laisvų pažangių pažiūrų, palaikė mano nusistatymą. 1902 m. pardžioje nuvykau į Krokuvą (Galicijoje Austrijos valstybėje) ir įsirašiau į Universitetą, studijuodamas istoriją. Tačiau Krokuvos Universitete išbuvau tiktai pavasario semestrą ir 1902 m. rudenį nuvykau į Paryžių ir įstojau į Politinių Mokslų Mokyklą („Ecole des Sciences Politiques“, ekonomiškai socialinį skyrių („section economique et sociale“).

Paryžiuje Politinių Mokslų Mokykloje buvau nuo 1902 m. rudens iki 1905 m. vasaros. Kai kurios dalykus klausiau ir Paryžiaus Universiteto Teisių Fakultete; kurį laiką lankiau tam tikras paskaitas ir laisvajame Rusų Universitete, veikiančiame Paryžiuje (prof. Maksimo Kovalevskio, prof. de Roberti [mašinosraščio tekste – dr. Robuti – M. M.] paskaitas).

Paryžiuje veikliai dalyvavau lenkų pažangiųjų studentų gyvenime, jų draugijoje – „Spójnia“; dalyvavau šių draugijų užsieny organizacijos „Związek Postępowy Młodzieży Polskiej“ suvažiavimuose (1902 m. Zuriče, 1903 m. Liege, Belgijoje); 1903 m. buvau šios sąjungos valdybos sekretorium, 1904 m. pirmininku.

Gyvendamas nuo 1892 iki 1901 m. Petrapily ir nuo 1902 iki 1905 m. Paryžiuje ir neturėdamas progos kalbėti lietuviškai, aš buvau užmiršęs lietuvių kalbą. Apie vykstantį lietuvoje tautinį lietuvių renesansą aš žinojau ir turėjau jam simpatijų, tačiau iki 1904 m. aš su juo kontakto neturėjau. 1904 m. į Paryžių atvyko studentas lietuvis Juozas Petrulis (dabar Kaišiadorių gimnazijos mokytojas). Su juo įėjau į artimus santykius. Tai buvo labai švarus žmogus, idealistas ir asketas, didelis lietuvis-patriotas, bet drauge ir gilus humanistas, socialistas-utopistas. Jisai mane labai stipriai paveikė. Nuo to laiko aš ėmiau orientuotis į lietuviškumą. Aš pajutau, kad, nors ir būdamas asmeniškai lenkų kultūros, aš turiu pilietinių pareigų Lietuvai, kurios liaudis man yra artimesnė, negu lenkų liaudis, kurios aš nepažįstu. Aš pajutau, kad Lietuva man yra brangesnė, negu Lenkija, kad tikroji mano tėvynė kaip tik Lietuva. Su Petruliu ir keliais iš Lietuvos kilusiais studentais, Petrulio paveiktais, mes sudarėme draugiją „Lithuanija“; jos veikliausiais nariais ir buvome mes su Petruliu. Tačiau mes kalbėjome lenkiškai. Mūsų susirinkimuose Petrulis mums dėstė lietuvių tautinio renesanso istoriją, lietuvių kovą dėl spaudos ir pan. Mes ruošėme lenkų pažangiajam jaunimui paskaitas apie Lietuvą ir lietuvius. Paskaitas laikiau aš, dabartinis Vilniaus Universiteto profesorius Tadas Ivanauskas...

1905 m. pavasarį parašiau savo diplominį darbą ir išlaikiau Politinių Mokslų Mokykloje (Ecole des Sciences Poliques) visus baigiamus egzaminus, išskyrus vieną (socialinės ekonomijos, kuri mano sekcijoje buvo laikoma pagrindiniu dalyku); tą paskutinį vienintelį egzaminą palikau rudeniui, pats gi, dar negavęs diplomo, nuvykau vasarai į Lietuvą pas tėvus.

Tai buvo revoliuciniai 1905 metai visoje Rusų Imperijoje, tad ir Lietuvoje, kurioje vyko įdomus

valstietiška-lietuviška revoliucinė sąjūdis. Visa širdimi buvau Revoliucijos pusėje. Sodžiuje buvau įjėjęs į kontaktą su vietiniais studentais ir šiaip jaunesniais lietuviais, vadovaujančiais vietos sąjūdžiui (studentu Smolskiu iš Kamajų, kuris vėliau 1919 m. tapo nušautas Pakriauny, kaip komunistas, studentu Jonu Zacharevičium, kuris, būdamas pabaigoje 1905 m. suimtas, 1906 m. pavasarį mirė Kauno kalėjime).

Tų pačių metų spalio mėnesį, Revoliucijai galingai besiplečiant, nuvykau į Vilnių, ten įėjau į kontaktą su vietiniu lenkų socialistiniu ar socializmui artimu jaunimu, ir čia sumaniau įsteigti radikalinės krypties lenkų dienraštį. Lenkų dienraštis tuo laiku Vilniuje ėjo vienas (*Kurjer Litewski*) – konservatyvinis, dvasininkų leidžiamas. Mano tėvas buvo mano sumanymui griežtai priešingas, tačiau aš turėjau kelis tūkstančius rublių asmenišką nuosavybę, kuriuos, man dar mažam esant, man buvo testamentu užrašiusi mano prosenelė (tėvo senelė). Tuos pinigus aš ir panaudojau dienraščiui steigti ir leisti. Tai buvo nelengvas ir nepigus reikalas. Vilniuje trūko lotyniškų raidžių; nuo 1963 m. sukilimo iki 1904–1905 m. Vilniuje buvo draudžiama leisti lenkų kalba laikraščiai ir knygos, o lietuvių spauda lotyniškais raidėmis iš viso buvo draudžiama Rusų Imperijoje. Reikėjo vykti į Varšuvą, ten pirkti ir į Vilnių gabenti raidžių komplektus dienraščiui. Spaustuvė, redakcijos įrengimas, raidžių rinkėjų samdymas ir gabenimas iš Varšuvos, nes vietoje jų nebuvo, ir kita – visa tai reikalavo ir darbo, ir lėšų. Įsivaręs į šį darbą aš jau į Paryžių likusį egzaminą laikyti nevažiavau ir taip likau be diplomo iš Ecole des Sciences Politiques, kurioje mokinaus 3 metus ir beveik visus egzaminus išlaikiau. Tačiau teisininko diplomą jau turėjau nuo 1901 metų.

Pagaliau nuo 1906 m. vasario mėn. mano įsteigtas dienraštis *Gazeta Wileńska* pradėjo veikti. Jo redakcijoje dirbo ir vietiniai, ir iš Varšuvos pakviesti publicistai; buvo ir socialistai, ir šiaip pažangieji žurnalistai ir visuomenės veikėjai, buvo ir lenkai, ir lietuviai; tarp kitų čia pradėjo savo žurnalistinę karjerą vėliau Vilniuje pagarsėjęs, kaip žymiausias Vilniaus publicistas, Liudvikas Abramovičius, taip pat dabartinis Vilniaus universiteto Rektorius prof. Mykolas Biržiška, vienas lenkų socialistų vadų Norbert Barlicki, 1905 m. Varšuvos revoliuciniame sąjūdy pagarsėjęs socialdemokratas Henrikas Ostachiewicz (kiek vėliau nusižudęs), pačioje pradžioje (tuoj ir miręs) žymus lietuvių veikėjas Povilas Višinskis ir kiti. Dienraštis buvo politiškai revoliucinis, sociališkai griežtas, laisvamaniškas, be to, jis kategoringai pabrėždavo Lietuvos, kaip atskiro politinio vieneto, emancipaciją tiek nuo Rusijos, tiek nuo Lenkijos.

Į šį dienraštį įkišau visus savo pinigus. Kai jų pritrūko, susidarė būrys rėmėjų iš pažangiųjų pačios visuomenės sluoksnių, kurie patys apsidėjo tam tikru mokesčiu jam leisti.

Caro valdžiai paleidus I-ją Valstybės Dumą ir reakcijai siausti pradėjus, už griežtai revoliucinio turinio straipsnį „Ugnies pusrutulis“ („Ogniste polkole“) prokuratūra man iškėlė politinę baudžiamąją bylą Baudž. Stat. 129 S-fo 1 ir 2 p. p. („kurstymas padaryti maišto arba išdavimo darbą“ ir „kurstymas sugriauti esamą valstybę visuomenės sutvarkymą“). Man grėsė, jei nebūčiau išteisintas, ištrėmimas arba, geriausiu atveju, vieneri metai tvirtovės. Kadangi dienraštis buvo uždarytas, kadangi padėtis dar kiek svyravo tarp reakcijos ir revoliucijos, aš nusistačiau dar nepasiduoti ir nutariau išvykti į užsienį. Per Žemaitiją pasiekiau Prūsų sieną, ją slapta perėjau ir per Vokietiją nuvykau į Krokuvą Galicijoje (Austrijoje). Krokuvoje ir apsigyvenau 1906 m. rudenį, kaip politinis emigrantas.

Krokuvoje turėjau pažįstamų, tačiau neturėjau nuolatinio darbo. Lėšų gyventi turėjau; jas man siuntė tėvas. Tačiau be darbo nemėgdavau gyventi. Tad susiradau štai kokį. Gyveno Krokuvoje žinomas lietuvių rašytojas, lietuvių kalbos ir literatūros lektorius Krokuvos Universitete Juozas Albinas [mašinraščio tekste – Alloizas – M. M.] Herbačiauskas. Su juo susipažinau. Pas jį buvo visas draudžiamos lietuvių periodinės spaudos, ėjusios Prūsijoje (lotynų raidėmis) ir skiriamos Didžiąjai Lietuvai (Rusų Lietuvai) archyvas: visi komplektai *Aušros*, *Šviesos*, *Varpo*, *Ūkininko*, *Apžvalgos*, *Tėvynės sargo*... Kadangi jau nuo 1904 m. buvau palinkęs į lietuviškumą, tačiau gyvos lietuvių spaudos nebuvau skaitęs, tai nusistačiau pasinaudoti proga ir per tą spaudą išstudijuoti visą lietuvių tautinio renesanso eigą. Tačiau lietuvių kalbos nemokėjau. Tad

pradėjau skaityti tą spaudą nuo pirmojo *Aušros* N-rio, drauge besimokydamas kalbos iš skaitymo, Herbačiauskui man padedant. Kadangi mažas vaikas būdamas lietuviškai mokėjau ir kalbėjau, tai dabar greit pramokdavau skaityti lietuviškai ir suprasti. Toliau skaičiau vienas be Herbačiausko pagalbos, tikrai atskirus nesuprantamus žodžius ar jų formas susirašydavau, o Herbačiauskas man vėliau aiškino. Šitaip perskaičiau visą šią spaudą. Beskaitydamas dariau užrašus. Bedirbdamas šį darbą ir įsigilindamas į visą lietuvių tautinio renesanso procesą, sumaniau parašyti apie šį renesansą knygą. Žinoma – lenkiškai, nes lietuviškai tatau padaryti nepajėgčiau. Savo sumanymui įvykdyti suradau ir leidėją, tai buvo bendrovė „*Polskie Towarzystwo Nakładowe*“, kurios priešaky stovėjo du mano pažįstami seni lenkų revoliuciniai veikėjai dar „Proletariato“ organizacijos laikų – marksistas sociologas Liudvik Kulczycki ir Rog [Anastasas Stanislovas – M. M.]; bendrovės buveinė buvo Lvove; bendrovė leisdavo originalines ir verstines knygas visuomeninio turinio, daugiausia socialistinės literatūros. 1907 m. vasarą apsigyvenau Kševovicuose, kaime pas valstietį-ūkininką ir ten pasiremdamas mano tiksliais užrašais parašiau gana stambų 438 spausdintų puslapių veikalą apie Lietuvių Tautos atgimimą; rašinys pavadintas „*Litwa*“. Tai buvo pirmoji sistematinga Lietuvių tautinio renesanso istorija; pirma ne tikai lenkų, bet ir lietuvių literatūroje. Knyga buvo baigta spausdinti 1908 m. Lietuviai ja gėrėjosi. Mano vardas iš karto pagarsėjo lietuvių tarpe ir man atidarė platų kontaktą su visa lietuvių inteligentijos visuomene. Nors rusų cenzūra uždraudė šią knygą pardavinėti Rusijoje, tačiau ji plačiai pasklido ypač Lietuvoje.

1908 m. grįžau iš emigracijos Lietuvon. Į Rusų Imperiją įvažiavau svetimu pasu. Tada jau buvo aišku, kad Revoliucija tuo tarpu yra baigta ir kad įsigalėjo reakcija. Amžinai sėdėti Krokuvoje ir laukti carinio režimo žlugimo nenorėjau. Grįžau, kreipiausias pas tardytoją, kuris vedė mano bylą ir kuris paliko mane laisvą iki teismo man (mano tėvui) už mane įnešus kauciją. 1909 m. pradžioje mane teisė Vilniaus Teismo Rūmai, dalyvaujant luomų atstovams. Mane gynė geriausias Vilniaus Advokatas Tadas Wróblewski. Pagrindiniu kaltinimu Rūmai mane išteisino dėl stokos įrodymų, kad straipsnis, už kurį buvau patrauktas atsakomybėn, yra mano parašytas. Pripažino mane kaltą tikrai neatsargumu kaip redaktorių, ir nubaudė 400 rublių pinigines baudos.

Tais pačiais 1909 m. pas advokatą Tadą Wróblewskį įsirašiau advokato padėjėju. Apsigyvenau vėl Vilniuje. Advokato profesija nelabai mane žavėjo. Buvau kiek užsiėmęs advokato praktika, tačiau nedaug. Tikrai tiek, kiek buvo būtina stažui atlikti. Mane labiau traukė visuomeninis veikimas ir publicistika. Palaikydavau santykius su vietos lietuviais, ypač kairiuoju sparnu (*Lietuvos Žinios*, iš dalies lietuviais socialdemokratais), su gudais (*Naša Niwa*, broliai Luckevičiai, Lastauskas, Vlasovas [mašinraščio tekste – Ulazovas – M. M.] ir kiti) ir su pažangiaisiais lenkais. Dalyvavau redakcijoje *Przegląd Wileński* ir *Kurier Krajowy*; rašydavau į *Lietuvos Žinias* ir į kai kuriuos pažangiuosius lenkų laikraščius Varšuvoje. Laikydavau paskaitėles socialistiniuose lenkų gimnazistų rateliuose ir dalyvavau jų susirinkimuose. Palaikydavau santykius su pažangiaisiais žydais (broliais Rommais, Bramsonu, dr. Šabadu, Uriju Kacenenelbogenu). Dalyvavau „*Lietuvių Dailės Draugijos*“ valdyboje. Krokuvoje išleidau knygėlę *Litwini w Prusiech Księżących*.

1909 m. vedžiau mano tolimesnę giminaitę Reginą Römeraitę. Tačiau su žmona nesugyvenome gerai ir jau 1910 m. persiskyrėme. Tais pačiais metais gimė mano duktė Celina Römeraitė, kuri pasiliko pas motiną ir iki šiol ją mažai pažįstu, nors su ja susirašinėju ir ją šelpiu. Šiuo laiku ji gyvena Varšuvoje.

Pirmojo imperialistinio karo metu, 1915 m. pradžioje, aš buvau Vilniaus Teismo Rūmų priimtas į prisiekusiųjų avokatų skaičių. 1915 m. aš nuvykau į Lenkiją. Ten buvau per visą vokiečių okupacijos laiką. Tuo laiku, jau nuo karo pradžios, aš pritariau Juozo Pilsudskio idėjai iškelti Lenkijos Nepriklausomybės vėliavą ir kovoti prieš carinę Rusiją šios Nepriklausomybės vardu. Mano manymu kova dėl Lenkijos Nepriklausomybės esanti įžanga į kovą arba avangardinė kova dėl visų carizmo pavergtų tautų, ypač dėl Rusų Imperijos vakarų pakraščiu tautų, jų tarpe ir dėl mano tėvynės Lietuvos,

laisvės. Pilsudskio lenkų legionus idealizavau. Nesitikėjau, kad šio sąjūdžio evoliucija ir padariniai nukryps į lenkų nacionalizmą ir kad ateis laikas (deja, jis greit atėjo), kai Pilsudskis ims grobti Lietuvos žemes (Vilnių). 1915 m. iš Rusų Imperijos per Rumuniją ir Austriją nuvykau į Austrų okupuotą Lenkijos dalį. Pagaliau buvau įstojęs į lenkų legionus eiliniu kareiviu, buvau fronte, dalyvavau mūšiuose Voluinės Poliesėje. Susirgęs ir patekęs į ligoninę, pasiliuosavau, slaptai apsigyvenau Varšuvoje, stengiausi grįžti į Lietuvą, tačiau nepavyko – vokiečiai okupantai neleido. Pagaliau vokiečiai mane patalpino į belaisvių stovyklą Kališo apylinkėje. Įtakingų žmonių protekcijos dėka 1917 m. rugsėjo mėn. buvau iš stovyklos paleistas, tačiau man į Lietuvą grįžti vokiečiai vėl neleido. Kaip tik tuo laiku vokiečiai buvo perdavę teismus Lenkijoje patiems lenkams valdyti. Pasiūliau lenkų teismo tarnybai ir tuoju tapau paskirtas taikos teisėju į Kolno miestą Lomžos apygardoje. Šioje vietoje buvau nuo 1917 m. rugsėjo mėn. iki 1918 m. rudens. 1918 m. rudenį buvau paskirtas teisėju į Lomžos apygardos teismą.

Ten tarnaudamas ir nieko bendra su politika neturėdamas staiga 1919 m. pavasarį buvau Juozo Pilsudskio iššauktas į Varšuvą, kur man buvo pasiūlyta sudaryti Vilniuje laikinąją Lietuvos valdžią, į kurią įeitų vietos lenkai, lietuviai ir gudai. Pasiūlymo nepriėmiau, griežtai nuo šitokios veiklos atsisakiau, nes Pilsudskio veržimasi į Lietuvą smerkiau ir laikiau tai imperializmo aktu, kenksmingu Lietuvai ir lietuviams.

Lomžos Apygardos Teisme pasilikau teisėju dar iki 1920 m. pavasario. Buvau nusistatęs grįžti į Lietuvą, tik tai jau ne į Lenkų užimtą Vilnių. Pasibaigus 1919 m. buvau padavęs atsistatydinimo prašymą ir pagaliau 1920 m. kovo mėn. grįžau į Lietuvą – į Kauną.

Lietuvoje nuo 1920 m. birželio mėn. buvau paskirtas Kauno Apygardos Teismo teisėju. Tų pačių metų rugpjūčio mėn., kai sovietai perdavė Vilnių Lietuvai, buvau paskirtas Vilniaus Apygardos Teismo teisėju. Tačiau generolui Želigovskiui spalio mėn. užėmus Vilnių ir čia paskelbus „Vidurinę Lietuvą“, aš lapkričio mėn. per Suvalkus Marijampolę grįžau į Kauną, kur vėl buvau paskirtas į Kauno Apygardos Teismą. 1921 m. buvau paskirtas Vyriausiojo Tribunolo teisėju.

1922 m., kai Kaune buvo įsteigtas Lietuvos universitetas, aš buvau docento titulu paskirtas į Teisų Fakultetą. Man tapo pavesta konstitucinės (valstybinės) teisės katedra. Tačiau įėjęs į profesūrą aš pasilikau ir Vyriausiojo Tribunolo teisėju iki 1928 m., kada iš Tribunolo išėjau. 1923 m. buvau pakeltas į ekstraordinarius profesorius. 1924 m. Universiteto deleguotas dalyvavau tarptautiniame Sociologijos Kongrese Romoje. 1926 m. Teisų Fakultetas išspausdino pirmąjį mano stambesnę teisės mokslo veikalą „*Reprezentacija ir Mandatas*“. Tais pačiais 1926 m. buvau išrinktas prorektoriumi 1926–1927 mokslo metams. Tais pačiais 1926 m. buvau pakeltas į ordinarinius profesorius. 1927 m. buvau išrinktas Lietuvos Universiteto Rektoriumi 1927–1928 mokslo metams. 1926 ir 1927 m. Lietuvos Teisininkų paskelbtame konkurse laimėjau premiją, patiekdamas rašinį tema „*Administracinis Teismas*“. Šią knygą 1928 m. išleido Teisų Fakultetas. 1928 m. išėjo mano knygelė „*Lietuvos valstybės konstitucijos reforma*“, kaip priedas prie Lietuvos Teisininkų Draugijos leidžiamo žurnalo „*Teisė*“.

1928 m. išėjau iš Vyriausiojo Tribunolo. Tais pačiais 1928 m. buvau paskirtas naujai įsteigtos Valstybės Tarybos nariu, pasilikdamas kartu Universitete. Valstybės Taryboje buvau iki 1931 m. Iš karto dalyvavau visuose jos darbuose, vėliau dirbau Teismų santvarkos komisijoje ir pirmininkavau Civilinės metrikacijos komisijoje bei Administracinio Teismo komisijoje. Įsitikinęs, kad Valstybės Tarybos darbas yra mažai vaisingas, aš 1931 m. iš jos išėjau, dar iki 1933 m. bendradarbiaudamas joje, kad ir nebūdamas jos nariu, tol, kol buvo užbaigti civilinės metrikacijos ir civilinių jungtųjų įstatymų projektai ir administracinio teismo įstatymo projektas. Pastarajam projektui surašiau ir aiškinamąjį raštą.

1930 m. „Ost-Europa Institut in Breslau“ Vokietijoje išleido mano parašytą šiam Institutui prašant knygelę „*Die Verfassungsreform Litauens vom Jahre 1928*“. 1932 m. Teisų Fakultetas išleido mano knygą „*Dabartinės Konstitucijos*“, kurios vieną dalį sudarė studentų teisininkų grupės man vadovaujant išverstos į lietuvių kalbą aštuonių valstybių konstitucijos (Prūsų, Airijos, Serbų-Kroatų-Slovėnų,

Norvegijos, Turkijos, Rumunijos, Dancigo ir Lenkijos), o kitą dalį sudarė mano straipsniai dėl kiekvienos šių konstitucijų, liečią atitinkamos valstybės naujausią politinę istoriją ir konstitucijos komentarą. Prieš tai, apie 1926–1927 m. buvau paskelbęs *Teisės* žurnalo priede Belgų, USA, SSSR, Šveicarijos, Vokiečių Reicho, Latvijos, Estijos ir Suomijos konstitucijų tekstus be jokių komentarų, išverstus į lietuvių kalbą taip pat studentų grupės man vadovaujant. 1931 m. buvau Vytauto Didžiojo Universiteto deleguotas į College de France Paryžiuje 400 metų jubiliejaus iškilmes, kuriose dalyvavau ir įteikiau mūsų Universiteto adresą.

1932 m., kai Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija ir Japonija išklė Lietuvai bylą Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Tribunalui Haagoje dėl tariamojo Klaipėdos autonominio statuto pažeidimo Klaipėdos Gubernatoriui atleidus Klaipėdos Direktorijos Pirmininką, tai kadangi Tarptautinio Tribunolo sąstata teisėjo lietuviu nebuvo, einant gi šio Tribunolo statutu šiuo atsitikimu valstybė bylininkė galėjo paskirti ad hoc vieną teisėją savo pilietį (t. vad. tautinis teisėjas ad hoc), tai šiuo tautiniu teisėju ad hoc šios bylos sprendime dalyvauti Lietuva paskyrė mane. Byla buvo sprendžiama Haagoje nuo birželio iki rugpjūčio 11 d. Tai buvo darbas man labai įdomus. Sprendime, kuris buvo daromas pustrėčio mėnesio, dalyvavo penkiolika nuolatinų Tribunolo teisėjų ir aš, kaip tautinis teisėjas. Byla buvo Lietuvos teisių naudai išspręsta.

1932 m. Teisių Fakultetas išleido mano knygą *„Konstitucinės ir Teismo teisės pasieniuose“*. 1933 m. *„Žurnalistikos kursai namie“* išleido atskira knygele mano šiuose kursuose skaitytas paskaitas: *„Svarbiausios valstybės problemos Italų fašizme ir Sovietuose“*. 1933 m. buvau išrinktas Vytauto Didžiojo Universiteto Rektoriumi 1933–1936 m. trimečiui. Tais pačiais 1933 m. rudenį man teko dalyvauti Lietuvos delegacijos sąstata Tautų Sąjungos plenumo sesijoje Ženevoje, kaip Klaipėdos teisių klausimų ekspertui, nes tuo laiku buvo kilę tam tikri teisiniai ginčai tarp Lietuvos ir Paryžiaus 1924.V.8 konvencijos signatarų dėl tam tikrų Lietuvos išleistų įstatymų statutingumo.

1934 m. pradžioje buvau rimtai susirgęs širdimi ir pavasarį išvykau gydytis į Marienbadą Čekoslovakijoje, kur man dar blogiau pasidarė ir jau buvau pasiruošęs mirti; pagijau tik tai grįžęs į Lietuvą prof. dr. Gudavičiaus gydomas.

Tais pačiais 1934 m. Teisių fakultetas išleido mano knygos *„Valstybė“* I tomą, kuriuos II tomą išleido 1935 m. 1935 m. buvau išrinktas Lietuvių-Prancūzų Draugijos pirmininku, kuriuo buvau iki 1940 m. Tais pačiais 1935 m. Paryžiaus Universiteto Teisių Fakultetas per mūsų Teisių Fakultetą mane pakvietė skaityti viešųjų paskaitų aname Fakultete Paryžiuje. Drauge mane pakvietė viešųjų paskaitų skaityti ir esąs prie Paryžiaus Teisių Fakulteto Lyginamosios Teisės Institutas. Šias paskaitas laikiau Paryžiuje 1935 m. gruodžio mėn. Abi paskaitos lietuvių Klaipėdos autonomijos klausimus. Be to, buvau Paryžiuje pakviestas paskaitai ir „Cornagie Taikos Fondo“ Europos Centro apie regionalinę Pabaltijo Santarvę. 1936 m. pavasarį buvau pakviestas viešoms paskaitoms Švedijos Lundo, Stokholmo ir Upsalos Universitetų. Šias paskaitas šiuose trijuose Universitetuose ir atlikau; jos visos trys buvo pavestos teisiniams Klaipėdos autonomijos klausimams.

Tenka pastebėti, kad maždaug nuo 1932 m. ar 1933 m. iki 1939 aš dalyvavau tam tikroje konsultantų komisijoje teisiniais Klaipėdos reikalais, sudarytoje Kaune prie Ministerių Kabineto. Tiksliai neatsimenu kuriais metais [1932 – M. M.] Teisių Fakultetas už mano mokslo darbus man suteikė teisių daktaro laipsnį. 1936 m. Vytauto Didžiojo Universitetas mane vėl išrinko Rektorium antram 1936–1939 m. trimečiui 1937 m. Teisių Fakultetas išleido mano knygą *„Lietuvos Konstitucinės Teisės Paskaitos“* (I dalis). Tais pačiais 1937 m. dalyvavau Paryžiuje Tarptautinio Intelektualinio Bendradarbiavimo Konferencijoje, kur skaičiau referatą apie Pabaltijo ir Skandinavų kraštų tarptautinį bendradarbiavimą (tuo laiku nuo 1935 m. buvo pradėta daryti kasmet regionalinės tarptautinio bendradarbiavimo komisijų konferencijos, kuriose dalyvavo Lietuva, Latvija, Estija, Suomija, Švedija, Danija ir Norvegija; kaip Universiteto Rektorius

turėjau ex officio pirmininkauti tautinei Lietuvos tarptautinio bendradarbiavimo komisijai, kuri buvo įteigta prie Užsienio Reikalų Ministerijos).

1937 m. rudenį Haagoje įvyko pirmas ir 1938 m. pavasarį antras Danų-Lietuvių Konciliacijos Komisijos susirinkimas svarstyti ginčą, kilusį tarp šių dviejų valstybių dėl atsiskaitymo tarp Lietuvos valstybės ir Danų firmos Hojgard, Sulc ir Ko už šios firmos atliktus einant sutartimi darbus – tiltai geležinkelio linijoje Šiauliai-Kretinga ir Klaipėdos uosto praplėtimas (Lietuva atsiskaitė doleriais, Danija rėmė firmos reikalavimą mokėti litais). Aš buvau nuolatinis, Lietuvos paskirtas, šios Komisijos narys ir dalyvavau šiame darbe, kaip toks. Be to, 1938 m. vasarą taip pat Haagoje dalyvavau Nuolatiniam Tarptautiniame Teisingumo Tribunole, kaip Lietuvos paskirtas šio Tribunolo tautinis teisėjas ad hoc byloje tarp Estijos ir Lietuvos dėl Estijos globojamos Estų akcinės bendrovės, reiškiančios pretenzijas į siaurąjį geležinkeliuką Panevėžys-Saldutiškis Lietuvoje.

Antrą kartą toje pačioje byloje dalyvavau Haagos Tribunole 1939 m. sausio-vasario mėn., kol byla buvo išspręsta Tribunolo 1939.11.28 sprendimu.

1939 m. Teisių Fakultetas išleido mano knygą „Konstitucinės institucijos“ I tomas: „Suverenitetas“. Be to, tarp 1922–1940 m. aš paskelbiau visą eilę teisinio turinio straipsnių žurnaluose „Teisė“, „Vairas“, „Kultūra“, rumunų „Revista da Drapt Public“, prancūzų „Revue de Droit Public“, „Revue generale de Droit International Public“, „Esprit International Francaise de Droit des gens“ ir kituose ir „Lietuviškoje Enciklopedijoje“, kurioje esu viešosios teisės skyriaus redaktorius. 1939 m. „Grupy polskie porozumień prawniczych z zagranicą“ Varšuvoje išleido mano knygėlę lenkų kalba: „Organizacja władzy politycznej w rozwoju konstytucyjnym Republiki Litewskiej“.

Nuo 1939 m. rudens nebesu Universiteto Rektoriumi. Perkėlus Teisių Fakultetą iš Kauno į Vilniaus Universitetą – aš nuo 1940.1.1 apsigyvenau Vilniuje. Lietuvai įsijungus į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą ir reformavus buv. Teisių Fakultetą, aš nuo 1940 m. rudens semestro esu paskirtas ordinariniu profesorium į Vilniaus Universiteto Teisės Mokslų Fakultetą, kur man tapo pavesta konstitucinės teisės katedra. Šiais mokslo metais dėstau joje Tarybų konstitucinės teisės kursą ir Lietuvos TSR konstitucines teisės kursą.

Mano asmeniniame gyvenime svarbiausias atsitikimas yra tai, kad 1938 m. pradžioje aš antrą kartą vedžiau. Susituokiau su Jadvyga Čepaite, kilusia iš Rokiškio apskrities. Su pirma žmona buvau perskirtas, jai prašant, Vilniaus Reformatų Konsistorijos 1932 m. sprendimu. Remdamasis šiuo sprendimu aš su antra žmona Jadvyga padarėme jungtusių aktą Jungtusių registro Įstaigoje Rygoje (Latvijoje). Iš šių jungtusių 1938.XI.8 gimė duktė Konstancija-Michalina ir 1940.1.26 – duktė Jadvyga-Magdalena.

Mykolas Römeris